

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՄԻՔ. ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ

Ա Ն Ա Պ Ա Տ Ը
Կ Ծ Ա Ղ Կ Ի

ՊԵՏԶՐԱՏ

291.99

U-27

291.99 / 29585
U-27 / U-27
Gummipapier 10n.

29588

102

891.99
Մ-27

ՍՅՈՒԿԱՄԵ Է 1961 թ.

ԱՆԱՊԱՏԸ ԿԾԱՂԿԻ

20505
A 28519

Georg Meißner - Leipzig

Յերեք ձոր, հսկա վիշապների պես իրար սեղմված, դալար-վելով իջել են Նիգետի սարի լանջից, գլուխները հանել են հովտի վրա, ակնդետ նայում են ցածում հոսող գետակին և ծալումից պապակած, անկարող այլևս առաջ սողալու, յերկարել են վզերն ու քարացել:

Նրանց յերախից ժայթքող կիզիչ շունչն և կարծես այդպես այրել, տոչորել ամբողջ հովիտը:

Ձորաբերանից մինչև ցածում հոսող գետը չոր և ու ամառի: Հեղեղատը լցված և մեծ ու փոքր գետաքարերով, վորոնց դարնանային հեղեղներն ախպես առատորեն քշել, բերել են Նիգետի և Գինդար սարերից:

Տեղ-տեղ այդ քարքարուտի մեջ խղճուկ փշեր են բուսել, գետնից մի թիղ հայլով բարձրացել ու անջուր չորացել են, սուր փշերը ցցել ասեղների պես:

Գետը խորն և ընկած, տասը քայլից չի յերևում: Նա կարծես դիտամբը չանդուտել և հատակը, ավելի խորը գնացել, վոր իր ջրից մի կաթիլ անդամ բաժին չհանի ծալումից սրտակած այդ հովտին:

Գարնան անձրևներից հետո, այլևս վոչ մի կաթիլ ջուր չի ընկնում այդ նդովված հովտի վրա, և կիզիչ արևի տակ խարկվում են դեռ նոր ծլած ծաղիկն ու խոտ:

Այդ հովտին ընկած և անշարժ՝ մի հսկա լեռի պես:

Հարյուրավոր ոճեր, կարիճներ, խլուրդներ են վխտում, այդ ամառի տարածության վրա:

Հեռվում կապտին տվող լեռների միջից խիղախորեն վեր և ալացել Ողձասարը. նա իշխում և այդ լեռների վրա: Այդ սարի վրա յն գտնվում ոճերի արձան՝ փայլուն, ականակուռ թաղը գլխին: Այդտեղից և նա հրամայում հպատակներին՝ հորձակվել թշնամի ցեղերի վրա և անխնա ջարդել, վոչնչացնել նրանց:

Հարյուր տարին մի անդամ այդ լեռան ծոցից հաղարավոր ոճեր են դալարվելով դուրս սողում և գետի պես սրենթաց արշա-

վում դեպի կոխ՝ միասեռի անողոք հրամանով, առանց խմանալու դրա պատճառը: Յեզ այդ կոխը լինում է ավելի վայրագ, ավելի դաժան, քան մարդկանց կոխը:

Այնտեղ, ուր յերկու թշնամի ցեղեր հանդիպում են իրար, ոճադիյերից բլուրներ են կաղմվում, և բլուրներն այդ հովտում ոճակույտերի յեն նման:

Այդ լեռների քար ու անդառածների, ոճերի ու կարիճների աշխարհում և դանվում Դ. դյուղը:

Նա կպել և Վոսկեձորի բերանին և նայում է հեռու՝ կապտին տվող սարերին:

Իր մոռյլ շրջապատում այդ ձորը կարծես հեղնում, ծաղրում և դաժան բնութայունը:

Ձորը դալարվում է դեպի վեր, մեծից բարձրաբերձ սարերը, վորոնք ճոխ բուսականությամբ են պնդված:

Յերկու ապառաժոտ ձորերի մեջ և սեղմված Վոսկեձորը: Նայուր ծոցում աճեցրել է հսկա չինարներ, ընկուղենիներ, վորոնք հուժկու թևերը հպարտորեն տարածել են չորս կողմը և իրենց հովանու տակ առել ընդարձակ հրապարակներ:

Ձորակի այգիները լիքն են անուշահամ, հոտավետ պտուղներով: Խաղողի վողկուղյներն այդ ձորում յերկու կլիլոյից ավելի են կշռում, դեղձն սպիտակ է՝ բամբակի պես, փխրուն՝ չաքարի նման, տանձն ու խնձորը բոլով չես բռնի, իսկ դեղին սալորի մեջ, ինչպես հստակ ջրերում, նշաձև կորիզն է ցույցում:

Իրարից 3-4 մղոն հեռավորության վրա ցրված են Վոսկեձորի գյուղերը:

Մի գյուղի այգիները վերջանում են, սկսվում են մյուսի այգիները: Ամբողջ ձորը մի այգեստան է, վորը չի ընդհատվում, մինչև սկսվում են լեռները — դրանիտե կարծր ապառաժներ, վորոնց վրա փուռ էլ չի աճում:

Դ. գյուղի դիմաց, բարձրավանդակի վրա, հեղեղատից յերեք մղոն դեպի աջ, բարձրանում է Ո. քաղաքը՝ թաղված կանաչի մեջ:

Դ. գյուղում և արևելյան այդ փոքրիկ քաղաքում մետաքսաթելի դործարաններ կան, վորոնց չչափների ձայնը, յերեկոյան զանգերից առաջ, շնչակտուր, հեմալով դուրս են արժնում ողի մեջ, և լեռներն արձանադանքում են նրանց:

Վոսիեճորի գյուղացիները շերամապահությամբ են լրացնում իրենց ապրուստը: Հողն ու ջուրը պակաս այդ ձորն ապրուստ չի տալիս գյուղացուն, և տղամարդիկ՝ թողնելով կին, յերեսա, գնում են՝ ոտարության մեջ ապրուստ ճարելու:

Յերկու, յերեք տարին մի անգամ նրանք տուն են գալիս՝ յերեսաներին տեսնելու, վորպեսզի մի ամսից ելի գնան, մինչև այնքան կապահովեն իրանց, վոր կարողանան դալ, հանգստանալ իրանց ընտանիքի դրկում, վայելել յերկար տարիների ճակատի քրտնքի արդյունքը և մեռնել հարազատների մոտ, թաղվել սարի լանջի գերեզմանոցում՝ հայրերի և պապերի կողքին:

Յոթ աղբյուրների ջրերով և ջրվում Դ. գյուղի հանդն ու այգին, այդ ջրերով և պոտովում գյուղի փոքրիկ ջրաղացը՝ կկղած ուռիների հովանու տակ:

Դ. գյուղին և պատկանում ձորաբերանից սկսած և մինչև հեռվում հասող դետը ձգվող տարածությունը, վորն անջուր մնալով, ծարավից չորացել և, ճաքճքել:

Յերկար տարիներ Ո. քաղաքը և Դ. գյուղը վեճի ելին, թե՞ ո՞ւմ են պատկանում այդ տարածությունը բռնող հողերը: Իսկ թե դրանք ո՞ւմ ելին պետք, հայտնի չե, կարծես հենց այնպես՝ կովի, վեճի համար եր այդ պայքարը, քան իրական, շոշափելի ոգտի:

Տասնյակ տարիներ և, վոր կա այդ վեճը: Կովել են հայրերը, պապերը, թոռները:

Վերջապես Դ. գյուղը գտավ գնման թղթերը, վորտեղ ասված եր՝ «այս ինչ թվին, այս ինչ խանը այդ հողերը ծախել և Դ. գյուղի 14 անվանի մարդկանց», հաստատեց յուր իրավունքները և վեճը դադարեց:

Գյուղը վողեկորվեց, մարդիկ ուղարկվեցին քաղաք, վոր մասնագետներ բերեն, ջուր հանեն, բայց ջուր հասցնել այդ հովտին անհնար չեղավ:

Վոչ ցածի գետից ջուր կարողացան բարձրացնել, վոչ ել ձորի գլխին հասող գետերից մեկն ու մեկի ընթացքը փոխել, ծակել գյուղի աջ կողմում բարձրացող Կոճղասարը և գետի ընթացքն ուղղելով այդ կողմը, ջրվեժ դարձրած թափել ցած:

Վոչ մեկը չիրականացավ:

Գյուղն անդոր եր այդ ծախսերի առաջ, իսկ կառավարութեան եւ շահ հոգին եր:

Յեւ անապատն ընկած եր անկենդան, մի հսկա լեշի պես:

2

Այդ լեռների մեջ աղբյուրները հստակ են ու պաղ՝ սառուցի պես: Արեւ թե՛ կրակի յե նման: Որո՞ւ դիշեր աղբյուրների ջրերը բարակ առվակներով թափվում են դյուղի մի քանի այգիներում շինված հասարակական ավազանները:

Այդանդ են ամբարովում ջրերը:

Յերբ ավազանը լցվում է, ջրի տերն ուրախ-ուրախ քարշ ետալիս ավազանի ցածի դռնակը փակող յերկար փայտի ծայրը, հանում է ցնցատիներից և ճահճախոտներից շինված խցանը, և ջուրը՝ կառաւած արջի պես քրթմնջալով, կոհակ-կոհակ դուրս է ժայթքում ավազանից և ուրախ խոխոջալով, դնում է վռռող-լու ալդ կենսաւեր հեղուկին սոսառող հանդն ու ալգին:

Այդ ձորում ամեն մի կաթիլ ջուրը թանդ է դնահատվում: Ջրի համար մարդիկ անքուն դիշերներ են անց կացնում՝ ավազանների մոտ պահակ կանդներով, վորպեսզի ճիշտ ժամին ջանան ավազանի լայն բերանը, չթողնեն, վոր հերթի սոսառողը ժամանակից մի վայրկյան առաջ փակի ավազանը:

Ամառվա ամիսներին այդիներով անցնող դետակը ցամաքում է վերին դյուղերից մինչև այդ ցածում ընկած դյուղ հասնելը և մնում է անհրապույր, չոր: Դ. դյուղին մնում է բալականանալ յոթ աղբյուրների վոչ առատ ջրերով:

Այդ ձորի դյուղերում մարդիկ կամ ունևոր են և մետաքսի, բամբակի առևտուր են անում մեծ քաղաքներում, կամ աղքատ, հոգն ու ջուրը պակաս, վորոնք դրսից վորդ չեն ստանում և ստիպված են ծառա դառնալ հարուստներին. շատերն ել ուղղակի ընչադուրի են. նրանք վաղուց հոլը և ջրի ժամերի հերթը կարիքից ստիպված ծախել են հարուստներին, կամ սրբաբլի տոկոսների դիմաց տվել նրանց ու մնացել ելի պարտապան:

Նրանք որն ի բուն աշխատում են մի կտոր հացի համար, կամ իրանք ել դնում են քաղաքներում «հարստանալու», սովելի ճիշտ՝ մշակություն անելու, վոր հաց հասցնեն դյուղ՝ մի տուն լիքը քաղցած կին ու յերեսներին:

Շատերը մնում են քաղաքում՝ բանվոր դառնում, վոմանք

կրկին դյուշ են դառնում՝ իրենց աղքատութիւնն իրենց ընտանիքների հետ տանելու:

Քչերին եւ հաջողվում եւ խանութատան դառնալ և ընտանիքներն եւ քաղաք տեղափոխել:

Ջարդարենց Մուշեղը յերկու տարի յե, յինչ ունեցած փողերիկ ալքին պարտքի տեղ աղա Վոսկանին տվել, ինքը քաղաք եւ դնացել՝ տանը թողնելով պառակ մորը, կնոջը և յերեք յերեխաներին, վորոնցից մեծը Ծ տարեկան աղջիկ եր, փոքրը՝ յերկուս ու կես: Առաջին տարին նամակ եր գալիս, փող եր դրկում, բայց ահա շուտով մի տարի կլինի, վոր վոչ նամակ եր դրկել, վոչ փող: Մայրը գլխին, ծնկներին ե տալիս, յերազներ տեսնում, տխրում և ուրախանում, գրկացներ ժող դնում: Կաշաղակը յերբ նստում ե իրենց փոքրիկ խարխալած տան կտրին և կէկչում, կաշաղակի հետ նա յել՝

— Խե՛ր... խե՛ր... խե՛ր... ե անում, հավատալով, վոր կաշաղակն ուրախ լուր բերող ե: Բայց որեւն անցնում եյին որբերի հետեւից, խակ լուր չկար ու չկար:

Կարիքից ու դարդից կուշ յեկած, մայրը սրաւնրա դռանը լլկացք եր անում, գրդնակ քաշում, խմոր անում... Բայց չորս հոգու հաց հասցնել չեր կարողանում:

Հարսը՝ Նոյեմը մի քանի անգամ խնդրել ե, վոր թողնի՝ ինքն եւ դնա աղա Վոսկանի մետաքսաթելի գործարանում բանելու, բայց նա լսել անգամ չեր ուզում: Ի՞նչ կասի Մուշեղը. նա դեմ կլինի, վոր յուր կլինը դնա աղա Վոսկանի գործարանը, ուր դնում եյին ամենից ճար կտրածները:

— Նա իմ միւսուհարին չուերը գցեց — միւսուհարի վրեն վա՛տա... չե՛ւ... չե՛ւ... աստված վողորմած ե, նամակ ել կգա, փող ել կստանանք...

Բայց կարիքի տունը քանդվի, ինչքան ել «չե՛ւ» ասաց, համառեց, վերջն ստիպված յեղավ թողնել, վոր դնա:

Նգ որը Մուշեղի մայրն առավոտը լուսածաղին խմոր անելու եր գնացել. Նոյեմն ել յերեխաների ձեռը մի մի կտոր հաց տվեց, պատվիրեց մեծին, վոր լավ նայի յերեխաներին ու գործարան շտապեց:

— Մամա՛, Հերիքնաղ նանն ասում եր բաղ դնանք՝ թութ ուտելու, կթողնե՞ս, կանչեց մոր հետեից մեծ աղջիկը:

— Լա՛վ, դնացե՛ք, — քիչ մտածելուց հետո՝ ասաց մայրը: — Բայց դո՛ւ՛ւյշ, յերեխին լավ նայի՛ր... ավազանին չմոտենա՛ք...

— Լա՛վ, լա՛վ, մայրիկ ջան, — ուրախացած բացականչեց աղջիկը:

Արևն արդեն բավականին բարձրացել էր, յերբ Հերիքնաղ տատը քանդված պատի արանքից ձայն տվեց:

Մեծ աղջիկը դրկեց փոքրին, միջնակն եւ ասաջ ընկավ և ուրախ-ուրախ վաղեց:

Թթի ժամանակն էր: Նա արդեն պատկերացնում էր իրեն թթի շորը բռնած: Ծանոթ վրայից մարդը վտառով խփում և ճյուղին և թութը կարկուտի պես թափվում և թթի շորի վրա՝ ցատկոտեւ լով: Ականջ մտուկները վախեցած, դեռ ու դեն են վաղվում: Նա աքնքան սրարդ պատկերացրեց դույզ պոչանի ականջմտուկներին, վոր վախեցած ձայնով հարցրեց.

— Ականջմտուկն ախանջ կմանի՞...

— Ձե՛, անունն և եղպես, սկի եւ ականջ չի մտնի, — պատասխանեց հարևանի աղջիկը և ծիծաղեց:

Փոքրիկը հանգստացած ելի ասաջ վաղեց:

Կեսոր էր:

Գործարանի շէակը հնչեց այնպես խղճուկ, վոր կարծես ասաջում էր ինքն իրանից:

Բանվորները թողին գործը, և ամեն մեկը նստեց յուր չոր հացը կրծելու:

Նոյեմբարի սիրտը հանկարծ այնպե՛ս տխրեց: Թաչկինակի մեջ փաթաթած հացը բաց արեց, մի կտոր ասաջ, վոր բերանը տանի ու այդպես եւ մնաց քարացած՝ հացի կտորը ձեռքին:

Սիրտն ինչ վոր վատ բան նախազգաց, կարծես իսկույն մեկը գալու յե ասի՝ «եւ պրծա՛վ, եւ զո՛ւր ես սպասում, եւ հետ չի՞ գալու»: Նա ցնցվեց ամբողջ մարմնով, ձեռքը տարավ դեպի դուռիս, շփեց ճակատը, ցած դրեց ձեռքի հացը, վորոքի յեւալ, մոտեցավ աղբյուրին, սառը ջրից բուռ-բուռ խմեց, լվաց յերեսը:

կարծես մի քիչ լավ զկաց և ինքն իր վրա ծիծաղելով, դնաց, վոր հացն ուտի:

Նոր եր նստել, նոր մի կտոր հաց կուլ եր գնացել, վոր լեզապատառ ներս վաղեց միջնակ աղջիկը՝ մեռելի նման գունատ.— մամա,—ճչաց ու ել վռնէնէ չկարողանալով ասել, ընկավ մոր գիրկը:

— Հը', ի՞նչ կա... ի՞նչ և պատահել.— ուժով բարձրացնելով աղջկա գլուխը, հարցբեց վախեցած մայրը:

— Մամա'... մամա',— հեծկլտալով կմկմաց աղջիկը:

— Ի՞նչ և պատահել... շուտ ասա', սիրտս ճաքեց:

— Սաթիկը...

— Ի՞նչ, ո՞ւր և... Ի՞նչ յեղալ... Բալա Զա՛ն, քոռանա' մերդ...

— Զուրն ընկալ...

Մեռելի նման գունատ՝ Նոյեմզարը ցատկեց տեղից, չանդուեց դեմքը, պոկեց մաղբը՝ ատամներն իրար սեղմած, վոր ձայն դուրս չգա, մնչաց ու արագ դուրս վաղեց գործարանի մեծ դարպասից:

— Աղջի', աղջի',... եղ ո՞ւր...

Լսեց հետեւից, բայց ուշադրություն չդարձնելով, վաղեց, աղջիկն ել նրա հետեւից:

Սելադարի նման նա ներս մտալ այգին, աստիճաններով բարձրացալ ավաղանի գլուխը: Այնտեղ մարդիկ եյին հավաքված: Բոլորի դեմքերը խառնվեցին իրար, վոչ վոքի չճանաչեց, աչքերը կանգ առան փոքրիկ, ուռած դիակի վրա, վորի մոտ մի թաց ձող եր ընկած: Մի քանի վայրկյան լուռ քարացած հայացքով նայեց գլխիկոր կանգնած մարդկանց ու — լուռ գլորվեց դետին:

— Գետատա'ր լինես: Ենտեղ մարդդ, ետեղ՝ յերեխեք... Բալքի ճակատիդ եղ եր գրած: Փա՛ռք քեղ, աստվա՛ծ... Սեղծ լինես դու,— թեքերով աչքերը սրբելով, ասաց Հերիքնաղ տառը, կռանալով ուշաթափ Նոյեմի վրա:

Ես որ ծակ քար աղբյուրի ջուրը 14 ժամ աղա Վոսկանինն ե:

Դեռ յերեկ, զանգերից հետո, շուն Գալուստը, աղա Վոսկանի ագեկապանը, խցկեց ավաղանի դռնակը և յերկու ձեռքով բռնած մի մեծ քարով այնքան հարվածեց խցանին ամբարցրած փայտի

ծայրին, վոր վոչ մի կաթիլ ջուր չանցնի փայտաների և ճահճախոտերի միջից:

Մութը դեռ լավ չեր ընկել, վոր պառկեց, վորտեղի առաջ փռեց մութը-մթին դնա ալգին ջրի:

Լուսածագին նա վրտները մինչև ծնկները քշեց, բահն ուսին դրեց և անեցիներին քնած թողած, դնաց:

Նա դուրս յեկավ դշուղի մեծ դարպասից, դերեզմանատան մոտից ծովեց դեպի աջ ու ընկավ ալգիների մեջ:

Ճանապարհը նեղ էր:

Տեղ-տեղ յերկու ալգիների ծառերը դուրս ելին հանել դուռները վալի ու քարաշար պատերի միջից և իրար փաթաթվել կամ բնական կամուրջ շինել՝ ևս ալգուց են ալգին անցնելու:

Ճանապարհի յերկու կողերում առու յեր փորած:

Բահն ուսին՝ շփացնելով դնում էր:

Ճանապարհին մարդ չհանդիպեց: Դեռ լույսը լավ չեր բացվել, վոր նա հասավ աղա Վոսկանի ալգու քարաշար պատերին: Կանգ առավ մեծ դարպասի առջև, դռու միջից հանեց յերեք ատամանի հսկայական բանալին, միքանի վայրկյան պատեցրեց, մինչև վոր փակը, թուխ յեկած հալի պես կլիտալով հետ դնաց և դուռը կրկնի վրա բացվեց: Նա ներս մտավ ու հետևից կրկին փակեց դուռը: Բայց մի քանի քայլ հաղիվ էր արել, վոր կանգ առավ, լարեց լսողությունը, ձգվեց ամբողջ հասակով, վորս դտած շան պես խլարեց և յերբ ել կասկած չմնաց, վոր լսողությունն իրան չի խաբում, համարյա վաղելով, հասավ ավաղանին:

Ավաղանի դռնակը փակող արգելակը մի կողմ էր ընկած, ցնցոտիների վրայից ջուր էր կաթում, իսկ ավաղանից ջուրը վորտապտույտ դուռ էր ցայտում նեղ անցքից և փրփրալից, ուրախ-ուրախ թռչկոտալով, մամուլատ քարերի վրայով հոսում էր կանաչ խոտերի միջից, ծիծաղելով՝ ընից նոր դարթնած մանկան նման:

— Ե՛յ...

Մոնչաց նա ահռելի ձայնով, կատաղած՝ շուրջը նայեց, բայց մարդ չտեսնելով, մի կողմ նետեց բահը և վորսի վրա հարձակվող վարադի պես ընկավ արգելակի վրա, առավ ու առանց վայրկյան կորցնելու՝ վաղեց ավաղանի բերանը փակելու:

Նա յերկար չարչարվում էր, աշխատելով ջրի հոսանքի առաջն առնել: Ավաղանից ուժգին թափով ժայթքող ջուրն ար-

դեւերի հանդիպելով, բարակ շիթերով դուրս եր սլոճնում շատըր-
վանի պես, թրջում նրա դեմատները, դեմքը. իսկ նա ուշք չդարձ-
նելով, ճգնում եր արդեւել հոտանքը, փակել դռնակը: Շատ չար-
չարվելուց հետո, վերջապես նրան հաջողվեց փակել, բայց ջու-
րը դեռ բարակ շիթերով սլոճում եր խցանի արանքից:

Նա առաջ գլուխը հանեց, ապա ամբողջապես դուրս յեկավ,
մի մեծ քար վերցրեց ու յերկու ձեռքով սկսեց տնքալով ու փըն-
չալով հարվածել արդեւակի հակառակ ծայրին, մինչև վոր այլևս
վնջ մի կաթիլ ջուր դուրս չեր գալիս ավազանից:

Ապա մի կողմ նետեց քարը, թեքով սրբեց մաղերից դեմքին,
ուտերին կաթկաթող ջուրը...

— Եղ ի՞նչ բանի յես:

Նա բարձրացրեց գլուխը և տեսավ մի քանի քայլի վրա այ-
դու հաբեան Հարումենց Յեղիային, մերկ սրունքներով, բահն
ուսին, կատաղությունից կարմրած աչքերով:

Նա բնադդորեն ձգվեց և անմիջապես պաշտպանողական դիրք
ընդունեց:

— Ես դո՞ւ յես բացել:

— Յե՛ս:

— Ինչո՞ւ յես բացել:

— Ա՛չքդ ել եմ հանել:

— Դու ո՞ւմ շունն ես...

— Շունը դո՞ւ յես...

— Եդ քա՞նի գլխանի յես, վոր աղա Վոսկանի ջուրն ես գո-
ղանում: Գիտե՞ս, վոր գլուխդ տղցան կշինեմ, հարած դադա՛...

— Հարամ դադա յել ու մի թան ել ամելի: Բադա չորանում
ե: Աղա Վոսկանի բաղը տասն ուր չկա, ինչ ջրվել ե, իմն ամսից
ամելի ե, ջրի յերես չի տեսել... ել հերի՛ք ե:

— Զուրը քոնը չի՛:

— Իմն ե, իմը չե—մեկ ե: Բադա հո՞ չեմ թողնի վոր չորանա.
արյուն կանեմ, բայց կըրեմ, բողազի՛ս հասավ:

— Եդ ջուրն ել քոնը չի, հասկացիր: Աղան առել ե... փող
ե տվել, չե՞...

— Առանց ջրի բաղ կլինի՞՞...

— Զտայիր...

— Ել չեմ իմանում, պետք ե ջրեմ...

— Մոտ չգա՛ս...

— Գալո՛ւսա, թող շնությունդ, հերի՛ք հարուստների վոտ—

ներքը լիղես... Հասկացիր՝ յերեխաներիս հացն ես կարում, խմանում ես. նրանց չոր հացը: Գիտես, վոր ջուրն իմն ե, աղա՛ Վոսկանն անիրա՛յ կերսո՛ւմ ե խլել:

— Յես ինչ անեմ:

— Դե՛ն, պետք ե բանամ...

— Տեղիցդ չչարժվե՛ս...

— Պիտի բանամ...

— Դե՛, բաց:

— Կբանամ:

Գոռաց նա ե հարձակվեց Գալուստի վրա, վոր փակել եր ճանապարհը: Հրեց նրան յերկու ձեռքով:

Գալուստը, վոր այդ դրոհին չեր սպասում, որորվեց, մի քանի քայլ հետ-հետ դնաց, հալսասարակչությունը կորցրեց ե կընկներ, յեթե դեմ չառնէր ավազանի պատի մոտ բուսած ինձուրենուն:

— Շո՛ւն, չան վորդի:

Ուշքի գալով, գոռաց Գալուստը ե հարձակվեց Յեղիայի վրա, վորն արդեն մոտեցել եր դռնակին ու աշխատում եր դուրս քաշել արգելակը:

Գալուստը բռնեց նրա վոտից ե սկսեց քարշ տալ դեպի դուրս: Յեղիան յերեսի վրա փովեց դետին, բայց ճարպկորեն վոտի յելալ, ելի յետ մոտեցա՛յ դռնակին:

Գալուստը դեպի դուրս եր քարշ տալիս, Յեղիան դեպի ներս:

Յեղիան տեսնելով, վոր չի լինում, դուրս յեկավ:

Մի քանի բոպե արջերի նման իրար փաթաթված, նրանք աշխատում եյին իրար մեջք վոլորել, բայց վոչ մեկը չեր ընկճվում:

Հանկարծ բաց թողին իրար, մի քանի քայլ հետ-հետ դնացին՝ ալելի մեծ թափով հարձակվելու համար...

Անսպասելի կերպով Հաբումենց Յեղիան դետնից մի մեծ քար առավ ե մինչեւ Գալուստն ուշքի կգար, ամբողջ ուժով հասցրեց: Գալուստը ճարպկորեն մի կողմ ցատկեց: Քարը կապւ՛մ ավազանի պատին, փոշի հանեց ե ընկավ ավազանի բերանի մոտ լճացած ցեխախառն ջրի մեջ՝ ցեխ սրսկելով շուրջը:

Լուռ, առանց մի ծպտուն հանելու, Գալուստն առավ կողքին ընկած բահը, կաթակի արագությամբ վազեց ու ամբողջ թափով իջեցրեց բահի կողը Յեղիայի գլխին: Բայց բահը, փոխանակ գլխին առնելու, ուսին առավ:

Յեղիան հարվածի ուժից մի բուպե չշմեց, ապա ցավից մռնչաց, արյունահալած աչքերով հարձակվեց և բռունցքով հասցրեց հակառակորդի քիթ ու մոթին:

Արյունը դուրս ցայտեց Գալուստի քթից և առվակի պես սկսեց հոսել, ներկել յերեսն ու շապիկը:

Նա ամբողջ մարմնով կծկվեց, ցավից տնճաց, աչքերը մթնեցին, բայց իրեն չկորցրեց, մի վոսալուծով հարձակվեց հակառակորդի վրա և հետ-հետ մղելով՝ դեմ տվեց պատին, բռնեց կոկորդից, ու ջլուտ ձեռքն արցանի պես սեղմեց Յեղիայի կոկորդը: Սեղծի աչքերը դուրս պրծան, նա ճիգ եր անում աղատ-վելու, մոտքով քացահարում եր, ձեռներով աշխատում եր հասնել նրան, բայց ձեռներն ուղի մեջ աննպատակ շարժումներ ելին անում և չեր հասնում Գալուստին:

Ատամներն իրար սեղմած, նա չեր կարողանում ձայն հանել, մոռնում եր՝ վոտները-կապած յեղան նման:

Արյունը ներկում եր Գալուստի շապիկի թևը, վոր կեղտից մոխրագույն եր դարձել:

Գալուստի աչքերը վոր ընկան Յեղիայի վրա, վախեցած, ուղեց բաց թողնել նրա կոկորդը, բայց կարծես ելեքտրական հոսանք եր անցնում կռնով և անկարող եր, իրանից չեր կախված բաց թողնելը... Նա մեքենաբար սեղմում եր. կարծես ինքը չեր, յոր յեղունդները չեյին այնպես վայրագորեն մխրձվել հակառակորդի մսերի մեջ:

Գալուստն ուչքի յեկավ, յերբ զղաց, վոր հակառակորդը դադարեց դիմադրել: Անդիտակցաբար նրա ձեռքը հետ քաշվեց ու ինքը հետ-հետ գնաց:

Յեղիան պատի վրայից սահելով, ընկավ թաց գետնին...

— Վա՛յ, ամա՛ն...

Լավեց մի կանացի սուր ճիչ...

— Քոռա՛նաս դու, ա՛յ Գալուստ, բալաներիդ վրա վայտաս... Յեղիա՛... Յեղիա՛... Ես ի՞նչ ես արել, սարկ՛ արջ... Այ-հարա՛յ, ողնեցե՛ք, եստեղ մարդ եմ սպանում:

— Ձե՛նդ, լաչառ, ... մի վախենա, չի սատկի... տեսնում ես, ուչքի յե դալիս ... վոր ուչքի գա, ասա, վոր մեկ ել բռնել եմ, քոսոս գլուխն ամաղանի դռնակն եմ կոխելու՝ խցանի տեղ...

Նա բահն ուսին դրեց ու արյունը վա՛ իջավ ցած:

Յեղիայի կինը լալով, ոխտը պորտն անիծելով, ուչքի բերեց ամուսնուն ու նստեց կողքին՝ աչքերը չհեռացնելով նրանից:

— Ա՛յ մարդ...

Յեղիան մեկ չՀամածի պես վնոջն եր նայում, մեկ իրան, մեկ դեռ ու դեն. գլուխը չէր մնում ուտերի վրա, կասես պիտի ցած բնկներ՝ թաղը մեռած ձմերուկի պես:

Կինն ինչքան խոտեցնում էր, նա պտտասխան չէր առալիս ու արագ-արագ հեռւմ էր:

Կինը թացացրեց Յեղիայի գլուխը, յերեսին ջուր ցանեց, մինչև վոր նա կամաց-կամաց իրան դատով, ծանր տնքաց, խոր շունչ քաշեց ու մնաց գլուխը կտիս:

— Ա՛յ մարդ, ես ի՞նչ հալի յես...

— Կա՛ց, թող մնա՛... յես նրան ցույց կաամ:

— Ի՞նչ պիտի անես եղ չոլի արջին:

— Կտեսնե՛ս...

— Ես որ մեր ջրի ո՞րն ե:

— Ձգիտեմ... արտա, բաղա չորանում ե... յերեսիքիս ապրուստը կարվում, բա յես ի՞նչ հողը տամ գլխիս... Զրիս ժամերը պարտքի տոկոսների տեղ առաւ ձեռքիցս, ահի առաւ հերիք չէր անում, հիմա ութ ժամ աղա Վոսկանը սեփականացրեց, յես ի՞նչ ամեմ առանց ջրի... Առանց ջրի բաղը քա՞նի դրոշ արժե... Ես ոյի՞ն ե... Աղա Վոսկանի բաղը յերկու շաբաթ չկա, ջրվել է, խոկ իմը դեղնել է, կապտել. բա ես աստված վեր կառնի՞, թե՞ քոռացել է:

— Վե՛ր կաց, հենց եղարես վեր կաց, մեղիքի մոտ դնանք:

— Ձե՛, չե՛. նրա դատաստանը յես իմ ձեռքով պիտի անեմ, վոր սիրտս հովանա, դու հլա կաց, ինձ Յեղիա կասեն, — եժան չե՛մ նստացնի:

Մեղիքն ի՞նչ պիտի անի, ելի նրա կողմն է բռնելու: Աղա Վոսկանի ջրի որն է, եղ յես մո՞նց եմ համարձակվել... Մեղիքն ի՞նչ պիտ անի. աղին թողած, հո մեր փողմը չի՞ պահելու: Մեղալորները միշտ ել չքաղվորներն են, բա չգիտե՞ս...

Նա որորվելով, վոտքի կանգնեց, մոտեցաւ առվին, վոր լճացած ջրում լվանա յերեսը, Կինը բռնեց թիւը.

— Ի՞նչ ես անում:

— Թող մի յերես-մերեսս բլանամ, ամոթ ե գլուղով անցնել:

— Պետք չէ, հենց եսպես ել արնակոլով դնանք, թող տեսնեն:

— Ո՞վ, մեղիքը, — քմծիծաղ տվեց Յեղիան. — Դունը՝ չնից, յերկուան ել մի տնից... Բայց յես ել լալ հասցրի քիթ ու մոթին: Թող վորտեղ իրանը կասի, ենտեղ ել՝ իմը:

— Ախար եղ ինչպե՞ս յեղավ, վոր կպաք:

— Դե՛, յես ինչ գիտեմ, ջուրը բաց եյի թողել, խիարի բոստանի կեսը հաղիվ եյի ջրել, ջուրը բարակեց ու կտրվեց: Գամ տեսնեմ՝ եղ հարամղաղա շուն Դալուստը... նա՛ լինձ, եո՛ նրան, դե, — սկսվեց...

— Ասացի եւ — չանես, խաթա կգա, ամա քո հախից ո՞վ կգա, մի բան վոր մտալ վլուխդ, ել պրծա՛վ: Ա՛յ, տեսա՞ր, փոխանակ բաղդ ջրելու, քեզ են արյունով ջրել:

— Վոչի՛նչ, յես ել նրա պակաս տեղը չթողի...

— Գնա՛նք... վե՛ր կաց:

Յեղիան վեր կացավ, վերցրեց բահը և բահի վրա հենված՝ որորվելով, կնոջ հետ գնաց դեպի դյուղ:

3

Կամարակապ, հաստ սյուններով, սպիտակ դաջած տորթը, վոր ամէլի շուտ հեքիաթային դղյակի յե նման, քան մի դյուղական տան, չըջապատված և բարձր պարիսպներով և յուր մեջ և տուել տունը, խոհանոցը, դռմը, թոնրատունը:

Մեծ-մեծ, դուրս պրծած դամբրով նախշած դարպասը փակ և, յերկաթե ծանր մուրճը վրան կախ:

Դեպի տուն տանող աստիճաններից յերկու քայլ հեռու, պատից բղխող աղբյուրը գիշեր-ցերեկ կարկաչելով թափվում և և բարակ առվակով հոսում բակի կենտրոնի քարե տվաղանը, վորի բնջ լողում են ճկուլթի մեծությունից մինչև բազկի մեծության արծաթ ձկներ:

Պաղողի միջանի հանդուզն վորդեր պինդ-պինդ դրկել սպիտակ սյուները, վեր են մազլցել մինչև յերկրորդ հարկի պատըչ-դամբը:

Ավաղանի շուրջը վարդենինները աճնվել են ալ կարմիր վարդերով: Մարգերում ծաղիկների տասնյակ տեսակներ են ժպտում, աչքով անում, շոյում մարդու նյարդերը:

Բակում ծառեր քիչ կան: Մի խառթուլի ծերացած ծառ՝ խոհանոցի առջև, վոր բարձրացել և ու կուացել, ինչպես դառամյալ ծերուկ, թեք և ընկել կտուրին՝ հանգստանալու: Տեղտեղ ընտիր դեղձենիներ, մի կեռասենի և մի տանձենի՝ ծամուված բնով:

Աղա Վոսկանի տանը կ'սլացնէր և նրա և ընկերութեան մետաքսաթելի գործարանը, ուր բացառապէս կ'անայգէր ևն աշխատում :

Մի հարկանի մեծ-մեծ պատուհաններով ընդարձակ սենյակ և գործարանը, ուր լուսարացից՝ մինչև յերկուշաբթի զանգերը լսվում է իլիկներէ վժժոցը, իսկ պատուհաններէց դուրս և թափվում խաշած բոժոժից բարձրացող դուրբըն :

Փողոցից, դուրսը շարժի միջից յերևում են կանայք, փոքրիկ աղջիկներ, վորոնք՝ վխտում են կաթանների շուրջը, իլիկների մոտ : Իլիկների ձայնին միանում են կանանց ձայները և այդ ընդհանուր ժխորի միջից՝ յերևան Մակիչի իշխող ձայնը :

Փոքրիկ աղջիկներ՝ հաղիվ 12 տարեկան և պառայ կանայք 20-40 կողակտով աշխատում են այդ բոժոժահոտի ու խոնավութեան մեջ :

Սարդի վստասի նման բարակ մետաքսը փաթաթվում է իլիկներին՝ միալար վժժոցով :

Գործարանի մյուս մասում տղամարդիկ են — թուրք ու հայ՝ խառը :

Գործարանին կից կա մի ընդարձակ սենյակ, վորը և դրասենյակ է և կշռատուն : Այդտեղ իրար վրա դարսված են մետաքսաթելի հատերը՝ պատրաստ քաղաք տեղափոխելու. դեռ հակերի մեջ չսեղմված՝ անկուռներում իրար վրա թաղված են մետաքսի սպիտակ, բաց-դեղին քուլաները :

Այդ սենյակում մի քանի տղամարդիկ թեւ են կշռում, հակեր կապում : Թե՛ գործարանի և թե՛ այդտեղի արթուն պահապանն և աղա Վոսկանի կառավարիչ՝ պ. Մակիչը :

Ամեն բան կ'սլացնէր և նրանից. նա՛ յե աշխատավորներ վարձում, նա՛ յե արձակում, յեթե մեկն ու մեկը համարձակվում է հակառակել կամ ուղղակի չի աշխատում՝ հաճոյանալ. նա՛ յե կազմակերպում բոժոժահոտաքը, նա յե սակարկում, վոր նշանակված դնից խաբելով մի բան պակասով առնի, նա՛ յե շան նման հոտոտելով ամենից առաջ իմանում՝ ի՞նչ են անում, ի՞նչ խոսում գլուղում, ով ո՞ւմ աղջիկն է ուղում, ո՞ւմ են մեքենել, ո՞վ է փնկանը ծեծել, ինչի՞ համար և այլն :

Հաճախ նա Ո. քաղաք է դնում, ուր դտնվում է Ռահիմ աղայի թելի գործարանը, վորպեսզի տեղեկանա՝ ի՞նչ կա, գործերն ինչպե՞ս են...

Մակիչն աղա Վոսկանի հեռու ազդականն է, նրա աջ թեւը.

համատարիմ չունը: Աղա Վոսկանի մոտ ե մարդ դառել, դիրք ստեղծել ու կարողութիւն ձեռք բերել:

Ընդհանուր ղեկավարութիւնը գտնվում է աղա Վոսկանի ձեռքին: Նա յետանում զրազրութիւնը, նա յետ հաշիվը պահում, նա յետ ղեկուցում ընկերութեանը՝ զործի մասին, նա յետ աղա Ռահիմի հետ սակադին նշանակում է անհողդողդ մնում այդ գնի վրա:

Աղա Վոսկանը Ռահիմին է ցույց տալիս, աղա Ռահիմը Վոսկանին է մատնացույց անում է գլուղացիք ճարահատված՝ նրանց նշանակած չնչին դնով են ծախում իրենց դառն աշխատանքի պտուղները, իսկ աղա Վոսկանը և աղա Ռահիմը զուրկը դուրս մետաքս են ուղարկում ուղտերի քարավաններով ու ֆուրդոններով:

Աղա Վոսկանի յերեք յեղրայրները գտնվում էյին դանադան քաղաքներում, նրանց ընտանիքներն էլ իրենց հետ էյին:

Թավրիզ, Թեհրան, Ռեշտ, մինչև Մոսկվա էյին տարածել նրանք իրենց թաթերն, այդ հաղթի զրազետ մարդիկ: Ուղտերով, ձիերով, փոստային սայլակներով հարյուրավոր մղոններ էյին կարում, անասելի տանջանքներ կրում՝ հարստանալու անհաղ տենչով բռնված:

Տունքը լիքն էր ամեն տեսակ բարիքներով: Ոտարութեան մեջ ինչ դուր եր գալիս, ծանրոցներով դուռը եր ուղարկվում— հոր տունը պետք է չնայցնել:

Գլուղի տունը, դա — նրանց հանգրվանն է: Քաղաքներում պետք է աշխատել, դուռը դնալ՝ վայելելու... Ամեն ինչ արվում է դուռի տան համար:

Տարիներն անցնում էյին, նրանց կարողութիւնն աճում եր, բայց նրանք չարունակում էյին ավելի ու ավելի կուտակել: Փողի ծարավը փողով չեն հաղեցնի, ինչքան շատ հալաքես, այնքան կզրգուլի ախորժակը:

Աղա Վոսկանը միջանի տարի մնաց քաղաքում. այդ ժամանակ միջնակ յեղրայրն եր դուռը դնում: Բայց կնոջ մահվանից հետո աղա Վոսկանը դուռը յեկավ ու վեց տարի յետ, վոր էլ քաղաք չի գնացել: Յերկրորդ անգամ ամուսնացավ և սկսեց առել կնոջն ու հալածել... Դուրս կաներ, կրթածանվեր, բայց վախենում եր կնոջ աղգականներից, մանավանդ հորից, վորի հետ առևտրական կապեր ուներ:

Առաջին կնոջից նա յերկու յերեխա ուներ: Մեծը՝ տղան, Մ. Մանուկյան—Անապատը կծողկի

Մոսկովա երևի իբրեւ թե սովորում եր, իսկ աղջիկն արդեն տասնվեց տարեկան եր, բայց յերես առած յերեխայի պես իբր ասածի լաւահաճ :

Բարձրահասակ եր՝ հոր նման, աչքերը սև, նշտճև ճեղքվածքով՝ մոր աչքերի նման : Յերկու հաստ հյուսերը մինչև ծնկներն ելին հասնում : Ծիւռն եր ու նաղելի, մորթը ճերմակ : Մաղերի և աչքերի սևությունն ավելի ելին շեշտում մորթի ճերմակութունը : Նա թեև 16 տարեկան եր, բայց շատ առաջարկություններ ելին յեղեւ : Նա մերժել եր բոլոր առաջարկություն սնկողներին : Հայրն ել նրան արժանի մարդ չեր գտնում վոչ միայն գյուղում, այլև քաղաքներից ամառը գյուղ յնկած հարստացած յերթասարդներէ մեջ :

Նա խանդում եր և չեր կարողանում հաշտվել այն մտքի հետ, թե ինչպես մի որ տունը կմնա առանց նրան և ել չի լսվի նրա ծիծաղը, վոր առվի նման վարկաչելով՝ թափվում եր, վոր ամենամոռայլ բոսկեններին անդամ հալեցնում եր իր սրտի սառույցը :

Աղջիկը, հենց առաջին ատուն գալու որից, ատեց խորթ մորը և յերեք չուղեց մտերմանալ, չնայելով, վոր վերջինիս կողմից շատ փորձեր յեղան, մանավանդ, վոր նա յեւ մենակ եր այդ տանն ու իրենց տարիքի միջև եւ մեծ տարբերություն չկար : Խորթ մայրը նրա համար աղախին եր, քան տանտիկին :

Աղա Վոսկանն ինքն ել չգիտեր ինչու չսիրեց յերկրորդ կնոջը : Իսկ յերբ չարարաստիկ հաղն ել վրա հասավ, կրնն սկսեց նկատել, մինչև վոր անկողին ընկաւ : Սնկողնից վեր կենալուց հետո նա ել չկազդուրվեց : Դեմքն աշխանդակվեց, ջերմը, մշտական հազը պոկ չեկան նրանից : Զուրկ սիրուց, փաղաքշանքից, նա խառամում եր աղա Վոսկանի դոյակում :

Աղա Վոսկանն ուրիշ տեղ եր փնտրում յուր վայելքների հագուրդը : Մակիչը — նրա հավատարիմ շունը, նրա վախատը յերեք չեր թողնում աղա Վոսկանին տիրել :

Ամբողջ շրջակայքն աղա Վոսկանի ձեռքին եր : Գյուղում նստած, նա յուր շոշափուկները տարածել եր ամեն կողմ ու ծծում եր :

Աղա Վոսկանը վերին հարկի պատշգամբում խալաթը հագին՝ թիկն եր տվել թախտին դարսած մութաքաններին ու նիրհում եր կուլա ճաշից հետո :

Տանը բոլորը վոտքի ծայրերի վրա ելին քայելում, վորպեսզի չվրդովեն աղայի նիւհը:

Յեկեղեցու զանգերի ձայնից նա առանց տեղից շարժվելու բացեց աչքերը, մի բոպե անմիտ հայացքով նայեց ու ելի խակույն փակեց:

Ջանդերի ձայնից քիչ անց, լսվեց շչակի ձայնը, վորը բարակ և դիւ ճչաց, կարծես ողնություն եր կանչում, մի քանի վայրկյան անընդհատ հնչեց այդ ձայնը, ապա աստիճանաբար կտրվեց, հետեւ ուժերն սպառվեցին:

Մի քանի բոպե անց՝ վոլոյից լսվեց դործարանից՝ դուրս թափվող կանանց ձայները: Շուտով այդ ձայներն եւ անցան ու Պրիլն տերեց լուություն: Յեւ այդ լուության մեջ ավելի պարզ հնչեցին միլիոնավոր ճոխներէի ձայները:

Այդ Վոսկանը նստեց տեղում, հորանջեց, մեծ, բայց դեմքէն վայելուչ արծվային քթի ուռնդերը լայնացան ու նեղացան, քորը շունչ քաշեց. հետո ձեռքը տարավ, բարձի տակից առանց շտապելու դուրս քաշեց արծաթե վոսկեջրած քթախոտի ամանը, մի քանի անգամ ցուցամատով խփեց տուփի կողքերին և բաց արտւ, մի սղողանց առավ անուշահոտ արտաաահմանյան մարկայի ափրոնից, վորը նրա համար հատուկ ուղարկում ելին Թեհրանից և աղահորեն ներս քաշեց քիթը:

— Ո՞վ կա...

Դռան մեջ յերևաց նիհար, հիվանդոտ դեմքով մի կին, վորը կարծես դռան հետեւը թաղնված, վաղուց ձայնի յեր սպասում, վոր ներս մտնի: Դա աղա Վոսկանի յերկրորդ կինն եր:

— Բերե՞մ...—մեղմ, վախկոտ ձայնով շչնչաց, առանց աչքերը բարձրացնելու դետնից:

— Հա':

Կինը շուտ յեկավ, վոր դեռ, բայց մարդու ձայնի վրա կանգ առավ:

— Վարսիկն ո՞ւր ե':

— Կանչե՞մ...բակումն ե':

— Չե՛, պետք չե':

Կինը լուռ դուրս գնաց ու քիչ անց՝ մատուցարանի վրա բերեց մի բաժակ մուգ թեյ, մի պնակի մեջ հաց, մեղր ու միլոգ, դրոց թախտի վրա և ձեռները փորի վրա ծալած՝ լուռ հրամանի եր սպասում:

Այդ Վոսկանը ձեռքի մեջ բռնած քթախոտի ամանից մի

ստղուենց վերցրեց, հետո քաշեց ու ցած դրեց քթախտտի ստափը։
Գրպանից հանեց մի մեծ դոնաուլոր թաշկինակ, որբեց մատնե-
րը, քիթը և առանց գեթ մի անդամ նայելու ամուսնու կողմը,
կարծես չե՛ր ել դուռն ուր ներկայութիւնը, սկսեց հանգիստ
խոսենէլ թեյը...

— Մեղը քսե՞մ։

— Թո՛ղ, հարկաւոր չե։

Կինը, վոր կոացել էր, վորպէսզի մեղը քսի վարուեղի վրայ
թողեց ու մի քայլ հետ գնաց։

— Կանչի՛ր են աղջկանը...

Կինն արագ, կարծես վախենալով, վոր յեթե մի վայրկյան
ուշանա՝ մեծ հանցանք դրո՞ւած կլինի, խաղողի տերեւների ա-
րանքից կուացաւ ու ձայն տվեց.

— Վարաի՛կ, ... Վարաի՛կ...

— Ի՞նչ ե... Ի՞նչ ես ուզում...

— Հայրդ կանչում ե։

— Լա՛վ։

— Գա՛լիս ե, —ասաց ու մի քանի բոսիկ լուռ մնալուց հետո,
կամացուկ մըմնջաց. — բան չե՞ս ուզում...

— Ձե՛... Գնա՛։

Կինը գլուխը կտն՝ հեռացաւ։

Այդ բոսիկին լսվեց դռան մուրճի հարվածների ձայնը, վորը
բակում մի քանի տեղից արձագանքեց։

Աղա Վոսկանը կարծես չլսեց։ Նա խորասուզված էր մտքերի
մեջ, սառած հայացքով նայում էր մի կետի։

— Պասա՛... — Լսվեց ցածից աղջկա ձայնը։

Աղա Վոսկանը սթափվեց, բարձրացրեց գլուխը, նահապեհ
կնճիռները հարթվեցին, ժպիտը ծոցեց նրա շրթունքները։

— Պասա՛, նամակ։

Մի նամակ ձեռքին՝ ներս վաղեց Վարսիկը, վորի աշտերը
վառվում էին՝ աստիճանները վաղելով բարձրանալուց և կուրծ-
քըն արագ բարձր ու ցածր եր անում։ Նա ժպտալով ուզում էր
մի բան ասել, բայց շունչը վտրվում էր և ծիծաղի միջից՝ հշիմ
կարող, չեմ կարող» եր կրկնում։

— Աղջի՛կ, ի՞նչ ե յեղել, գժվել ես, ինչ ե։ Ինչո՞ւ յես վաղե-
լով դալիս. տե՛ս, սիրտդ ինչպէս ե խփում։

Նա վեր կացաւ, վոացաւ աղջկա վրա, գրկեց նրա գլուխը։

Հոգեք սաթի պէս սև ալիքաձև մաղերը, աչքերի մեջ նայելով՝ հարցրեց։

— Ի՞նչ կա, Վարսիկ, վոր թուլացել ես :

— Հայրիկ, հայրիկ վոր տեսնեցի՞ր, — և ելի ծիծաղեց :

— Ի՞նչ, սուս :

— Յերբ դուրբ բաղանջին, վաղեցի տեսնեմ՝ փոստատար Մուրադն ե. նամակը վերցրի, տեսնեմ՝ վերևից չորս ձիավոր են շալիս, փոտից-գլուխ զինված, գլխարկները ծուռ դրած... դեպի ցած գնացին : Առաջի սպիտակ ձիավորը ծուռ-ծուռ նայեց ինձ, դնում եր՝ հետ մտիկ տալիս, դնում եր՝ ելի հետ նայում... Այնքան ծիծաղելի յեր... Վերջին անգամ վոր հետ նայեց, յես լեզու ցույց տվի...

— Աղջի՛կ...

— Բա ինչո՞ւ յե նայում... Բեխերը սրած՝ մկան պոչերի պէս : — Հանկարծ լրջանալով հարցրեց. — Ովքե՞ր են... Դրանք չա՞տ քաջ են :

— Անպէս մարդկանց մոտ՝ շատ :

— Ովքե՞ր են :

— Յես ինչ դիտեմ :

— Ենպէս ծուռ-մուռ եր նայում :

— Շատ դալա՛թ եր անում...

— Հա՛, պաղա՛, նամակը ումնի՞ց ե :

— Թողի՞ր, վոր նայեմ :

— Դե՛, տե՛ս :

Աղա Վոսկանը վերցրեց թախտի վրա ընկած նամակը, յեր-կու ձեռքով բարձրացրեց, մի քանի վայրկյան նայեց փակ ծրա-քէ միջից ու բացեց :

— Սերգուշի՞ց ե :

Մի քանի վայրկյան աչքերը հառած հորը, Վարսիկը լուռ նայում եր :

— Հը՛, — Ի՞նչ ե գրում :

— Ի՞նչ պիտի գրի — ելի փող ե ուղւում : Ամեն նամակում՝ փող : Ի՞նչ ե անում եղբան փողը, չեմ հասկանում :

— Գյուղում չի ապրում, ե՛... Մոսկովում... Ենպէս դող-աղալով ես փող ուղարկում վոր...

— Աղջի՛կ, նոր չե՞ր գրեցի պ. Հարությունին, վոր տա :

— Տակին ել յերևի ավելացրի՛ր՝ «հօկի, վոր շառլատանու-թյուն չանի, հուպ տուր» : Դե՛, նա ել, ինչ ասել կուզի, հուպ ե

տալիս... Ինչքան ուզում ե՛ս տուր, ի՞նչ ես խնայում — Մովսէս
մի շերտի ջուր վոր վերցնես, չի պակասի:

— Ա՛յ դու խելառ: Ախար շերտիներով չե, դաւալ-դաւալ, կա-
թիլ-կաթիլ ենք հաւաքել, ամեն մի կողեկի համար հարյուր ան-
գամ հողի յենք ծախել, սուտ ու դոբ թ տեսի: Իսկ նա անհաշիւ
քամուն ե տալիս, ինչպես չորացած ծառի տերեւները:

— Թեյ բեր քու ձեռքով, սրանից բան չհասկացա:

Աղջիկը վերցրեց բաժակը:

— Իսկ մենք յե՞րբ ենք քաղաք դնալու: Ել չեմ կորոզ ես
քանդվածում ապրել:

— Բա առանց քեզ յես ի՞նչ անեմ. առանց իմ յեղնիկի:

— Դու ել յեկ:

— Ե՛, վատ ժամանակ ե, բարաման չուտով կոկոսն քաղել:
դործի թունդ ժամանակն ե:

— Իսկ յերբ բոժոժը հաւաքե՞ք:

— Բա զաւո՞ղը:

— Դե՛, ասա յերբեք ել չենք դնա, ելի՛ր... — Նա խոտի քա-
ժակը ցած դրեց և նստեց թախտի ծայրին:

— Դնալու յենք, Վարսիկ ջան, անպատճառ: Ա՛յ, գրեմ հոր-
յեղբայրդ գա, գործը չի կարելի յերեսի վրա թողնել, Մակիթի՛
ուսուղին: Ինչքան ել վոր հավատարիմ լինի, ելի մարդ և, փողի
հետ գործ ունենալն ուրիշ ե. մարդ ես, կգայթակղւեմ: Ա՛յ,
հորեղբայրդ գա...

— Կգրե՞ս:

Կգրեմ: Նա առանց այն ել դալու յե: Պետք ե պատկի, հա-
անվերջ ամուրի չի՞ մնալու:

— Հարսանի՞ք ե լինելու:

— Են ել ի՞նչ հարսանիք, յոթն որ, յոթ դիշեր:

— Դրանից հետո ել մենք կդնանք. ջա՛ն, ջա՛ն:

Աղջիկը դրկեց հորն ու համբուրեց, արագ առաւ բաժակն ու
վազեց: Աղա Վուկանը մի քանի վայրկյան հիացմունքով նայեց
աղջկա հետեւից, ժպտալով շարժեց գլուխը, բայց հիշելով ձեռ-
քում քոնած նամակը, ժպիտը փախաւ. մի քանի վայրկյան լուռ
նայեց նամակին ու տմտմբացրեց գլուխը:

— Ի՞նչ ե դուրս գալու սրանից — չգիտեմ. փո՛ւչ ե, փո՛ւչ:

Կրկին հնչեց դռան մուրճի ձայնը: Վարսիկը թեյի բաժակը
դրեց հոր առաջ, կուացավ դեպի ցած ու կանչեց.

— Ո՞վ ե:

— Յես եմ, Մակիչը ... Աղան տա՞նն ե :

— Տանն ե :

— Թող դա' :

— Վերե արի :

— Պապա', մեղ մոտ ել խմբապետ ե դալո՞ւ :

— Ի՞նչ խմբապետ :

— Դաշնակցական : Են ձխավորները կարծեմ դաշնակցականներ եյին ... Վերին գյուղումն են, կազմակերպվում են :

— Քեզ ո՞վ ասաց :

— Աղջկերգը : Ասում են, իջել են Նիադենց տանը : Պապա', վոր մեր գյուղը դան, մեղ մոտ կիջնեն, չե՞ :

— Թող կորչե՛ն :

— Ինչո՞ւ : Նրանք վոր չլինեն, թուրքերը մեղ կթալանեն, կհրտորեն. նրանք են մեղ պահում : Զավոդի աղջկներն եսպես բաներ են ասում ...

— Դու եզ դավոդի աղջիկները հետ քիչ ընկիր :

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կլինի վոր :

— Բան չի լինի, բայց դրանցից լավ բան չես սովորի : Դու ի՞նչ գործ ունես եզ կեղտոտ, գջլտված, սովածների հետ :

— Աղա Վոսկան, — դուան միջից լավեց Մակիչի կանացի ճըղ-ճըղան ձայնը :

— Մակի՞չ :

— Յես եմ :

— Ներս արի' : Վարսիկ ջան, դու դնա, մորդ ասա՝ Մակիչի համար թեյ բերի :

— Ելի՞ :

— Դե լա'վ, դնա', յես Մակիչի հետ առանձին գործ ունեմ :

— Ել չասես՝ «մորդ» :

— Զեմ ասի, — դնա :

Մի քանի վայրկյան աղա Վոսկանը ժպտալով նայեց աղջկա հետևից՝ ու դարձավ Մակիչին :

— Հը՞ ... Մակի՛չ :

— Փառք ասածու :

— Ի՞նչ կա, ի՞նչ չկա :

— Մի պետք ե Ո. դնալ, Աղա Ռահիմի մոտ : Վախենում եմ՝ մաղանդեն ... Ախար ասում են 35 մանեթից պակաս չեն ուզում տալ :

— Ուամ ես, Մակիչ, կտան : Ի՞նչ պետք ե ասեն, վոր չտան :

Ես յերկու որս դնամ Ռահիմի մօտ, խոսեմ: Մի քու կողեկ ել չենք ավելացնի: Հերու 25 եր, չե՞:

— Ձե', աղա Վոսկան, 30:

— Այ մարդ, 25 եր:

— 30 եր, աղա' Վոսկան:

— Ես տարի պետք ե աշխատենք, վոր 25 լինի: Մոսկովից դրում են, վոր դներն ընկել են, կալի վախ կա:

— Հա՞:

— Դու մի շտապիր. ամեն տեղ ասա, վոր դները շատ են ընկել, կոխվ ե սարափում: Դե', դու դիտես, վոր շատ չտան՝ կթեթեանա, ելի պահեն թրթուր կծակի. խամ հո չե՞ս: Առաջ՝ նազ կանեն, 35 կասեն, 40 ևլ կասեն. հետո՝ 30 կդարձեն ու վերջը 25-ով կառնենք: Դու սկի մի վախենա, եղ հին նաղլ ե, յես իմ բանը լավ գիտեմ, մի Ռահիմին ել տեսնեմ:

— Հա', աղա Վոսկան, արդեն քաղն սկսվում ե, պետք ե շտապել:

— Դատարկ բան ե: Հա', դե ի՞նչ նոր մարդիկ են յերեկացի մեր գյուղում. Վարսիկն ինչ վոր ձիավորներ ե տեսել, մեր փողոցից ցած են դնացել:

— Մարդի՞կ ... հա՞, իմացա, իմբապետ Վաղդենն ե իր տղերքով:

— Մեր կողմերում են մնալո՞ւ:

— Հա', մնալու չեն:

— Պետք ե մի ասամի տալ, թե ի՞նչ պտուղներ են:

— Տվել եմ, լավ տղերք են, լավ քեֆչի:

— Հա՞:

— Վալլա՞հ:

— Բա են բանն ի՞նչպես յեղալ, իմացա՞ր:

— Իմացա՛:

— Մոտ արի՛:

Մակիչը բռնորովին մոտեցավ ե աղա Վոսկանի ուսի վրայից փսիսաց ախանջին.

— Պրծած բան ե ... մարդն յերկու տարի յե, չկա ... Առաջին տարին նամակ, փող գալիս եր, մի տարի յե — հեչ լուր չկա ... յոխ ե յեղել. բայց տանը չգիտեն:

— Հաստա՞տ:

— Հա', ելի, ֆուրգոնչի Մինասը թաղմանը յեղել ե:

Աղա Վոսկանի դեմքը մռայլվեց: Մակիչը հետ-հետ դնաց,

կապով թաղկոնի սյուներին ու կեղծ ժպիտը դեմքին՝ խոր դլուխ տալով, մշմշաց։

— Բարե տեսանք քույրս, ինչպե՞ս ես, հո լա՞վ ես...

— Շնորհակալ եմ,—կարճ պատասխանեց Վոսկանի կինը և, թողնելով մատուցարանը թախտի վրա, դուրս գնաց։

Այդ Վոսկանը խեթ-խեթ նայեց նրա հետևից, քթով փնջացրեց ստեղծութամբ։

— Ձե՛ր ել սատկում։

— Ե՛՛հ, լա՛վ, ադա Վոսկան, խեղճ կին և, թող ապրի, քեզ ի՞նչ և անում։

— Ամեն տեսնելիս մաղձս ե չարժվում։ Հա՛, Մալկիչ, եդ դարբին Ոհանը դրանց ի՞նչն և, բարեկամ-բա՞ն և։

— Սկի, ինչը. հարեաններ են։

— Դրանից զուրյչ պետք ե լինել, աղքատ ու հալարտ և։

— Քանի՞ հոգի յեն տանը։

— Մարդու պատով մերն և, յերկու յերկիս, լստի պատիկ՝ ել մոտ ժամանակներս գյուղումը խեղդվել և։ Ապրուտտի միակ միջոցը՝ քո տված 40 կոպեկն և, պառավն ել մեկ-մեկ սրա, նրա համար խմոր և անում, յա լվացքի գնում։ Են վախտ ակեսուրը շատ չեմ ու չում արավ, չեր ուղում, վոր հարսը դավոդը գնա, բայց յեկավ։ Են ել չի ուղենա, բայց ինչքան ել չեմ ու չում անի, կդա ... դու ինձ թող։

— Դե՛հ, քեզ տեսնեմ, խալաթ ունես։

— Աստված յերկար կյանք տա. դե՛, մենք ել քո չվաքի տակն ենք ապրում։

— Եդուց մի բան ասելի տուր ... Շան քածը լավ ապրանք և ... Աչքերը կասես մարալի աչքեր լինեն ... մի քիչ վոր լավ դուլիկ ունենա, ել նրան վին չի հասնի։ Դեյրացու տուր, յերկ-խաների համար կտոր-մտոր, ասա, յես եմ ասել, վոր տաս... Ասա շատ մեղքս և գալիս... վոր եղքան չարչարվում և... Ասա, թե չի ուղում քյարխանումը, թող տուն գա...

— Հա՛, եդ շատ լավ կլինի։

— Թե փողի նեղություն ունի, ասա, թող դա մոտս... Հա՛, Մալկիչ, չասես թե մարդու մասին բան գիտես։

— Ձե՛ հա՛, հո չեմ գտվել։

— Դե՛, քեզ տեսնեմ ... Զավոդն ի՞նչ հալի յե։

— Բոլորի աշխատավարձն ել 30 կոպեկ դարձրի, գործը քիչ և։ Ասացի, վոր բարաման հավաքվի, ելի կավեւացնեմ։ Մի քիչ

ճղճղացին, բայց ի՞նչ կարան անել, ենքան քաղցած ոթայլեցի պարտիկներ կան: Մի քանիսը թե՛ չենք դա... առի կրունկներդ դեսը, հի՛—հի՛—հի՛. կզան, բան չեն ասի:

— Լա՛վ, ել հո բան չունե՞ս, ասելու:

— Ձե՛, բան չկա:

— Լա՛վ, դնա՛, յես ել դործ ունեմ, նամակներ պիտի գրեմ. փոստատարին կասես, նամակներ կան:

— Աչքի՛ս վրա:

— Ե՛ն, չմոռանաս, հա՛:

— Իյա, ի՞նչ ես ասում, ադա Վոսկան, ի՞նչպես կմոռնամ... հի, հի, հի... բարի գիշե՛ր:

— Քեղ լո՛ւյս բարի:

Նա դնաց, բայց դռներին չհասած, ելի հետ յեկավ:

— Հա՛, մոռացա. են նալրանդն եսոր դեղամիջուկ համողում եր դյուղացիներին, վոր 35-ից պակաս չտան. լեղուն չատ ե յիր-կարացրել:

— Յերկարել ե, կետրենք:

— Քվոր աղջկա միջոցով դավողի կանանց դողոում ե, ինչ վոր վոր բաներ ե մտցնում նրանց գլուխը, նրանք ել աներես են դառնում:

— Դու նրան մի ահ տուր:

— Տվի, ինձ ել «աղեքանց շուն» ասաց:

— Բա դու ի՞նչ արի:

— Սկի, ինչ: Նրան ուրիշ կերպ կպատժեմ, սուս ու փուս: Եդ դաշնակ տղերքի հետ թող մի մոտենամ:

— Մաշալլա՛, հա՛, հա՛, հա՛, լավ ես մտածել: Հասկացա, առաջոտն ելի կխոսենք, բարի գիշե՛ր:

— Հա՛, մոռացա — աչքդ լո՛ւյս, նամակ կա Սերգոյից:

— Ծնորհակալ եմ... ելի փող ե ուղում:

— Հի՛—հի՛—հի՛, մալեղեց տղա, ախպեր, քեֆ ե անում, աշխարհքի հերն անիծում: Եհ, թե յես ել նրա հոր պես հայր կու-նենայի...

— Լավ, լավ, լեղվիդ քիչ դոռ տուր, դնա՛ բանիդ:

Մակիչի գնալուց հետո, նա վեր կացավ, մտավ ընդարձակ սրահը, վոր դարձարված եր կիսայեվրոպական, վիսաասիական ճաշակով, մոտեցավ յերկաթե սնդուկին, վորի բանալու դադա-նիքը մենակ իրան եր հայտնի, հանեց մի հատու հաշվեգիրք, մի քանի թղթեր և նստեց սեղանի առջև:

Արդեն յերեք ամիս և, վոր Նոյեմբարը դավողում որեկան 40 կոպեկով աշխատում և:

Կետորվա հանդատից հետո նոր եյին անցել աշխատանքի, վոր դրասենյակից լսվեց Վոսկանի հազը, ապա կոշիկների ճոռոցը և հաստ ձեռնափայտի ձայնը: Այդ Վոսկանը մի բոպե մնաց դռնե-
րում: Մակիչը խորամանկ, քսու ժողտը դեմքին, կուացած, ինչ
վոր բան եր փութում: Այդ Վոսկանը մի քանի քայլ արալ ու ելի
կանգնեց: Զավողի կանայք, տեսնելով նրան, գլուխները կախե-
ցին:

Այդ Վոսկանը բարձրացրեց գլուխը, մի հայացք ձգեց չորս
կողմը և առաջ շարժվեց:

Նրա քունքի մաղերը նոր-նոր սկսել եյին ճերմակել: Կզակը
մաքուր ածիլված եր, կարմիր ճարպոտ դեմքի վրա ածուխի պե-
սե, ծայրերը գետի ցած թողած, բեխեր: Կարտուղի տակից վե-
հորեն դժադրված եր նրա արծվի քիթը, աչքերը մռայլ ու թախ-
ծոտ, նա կենտրոնացած եր ինքն իր մեջ:

Սե, լայն անդրափարտիկի տակից սրսղում եյին նրա վաք-
ռած լայնաքիթ կոշիկների ծայրերը: Արևելյան տարադի հետ
շատ գեղեցիկ ներդաշնակում եր նրա լայնակուրծք ուլայած
շապիկը՝ բարակ սև ժապավենով փողկապի հետ:

Յուր արժանապատուության գիտակցությամբ լցված, նա
առանց շտապելու անցալ շարքի միջով: Հանկարծ աչքն ընկալ
Նոյեմի վրա, կանգ առալ ու դառնալով Մակիչին, հարցրեց,
ձեացնելով, թե նոր ե նկատում:

— Ումոնցի՞ց և:

— Մուշեղի կինն և:

— Ի՞նչ Մուշեղ:

— Զարգարենց:

— Հա՛: Վաղո՞ւց ե մեղ մոտ:

— Յերեք ամիս կա: Մարդն եստեղ չի, թիֆլիս ե գնացել:

— Հա՛, լսել եմ: Մարդդ ի՞նչ գործի յե:

— Ձգիտեմ, — գլուխը ավելի կախեց Նոյեմը:

— Եամակ ստան՞ում ես, փող ուղարկո՞ւմ և:

— Մի տարի յե, խաբար չկա, — նրա փոխարեն պատասխանեց

Մակիչը:

— Մի տարի՞... Ի՞նչ ե պատահել: Յերեսերը ունե՞ս:

— Յերկուսը: Մեկն ել... նորերս... ելի պատասխանեց Մա-

կիչը:

— Լսել եմ, լսել եմ ... շատ եմ ցալում: Լավ, բա եղ ինչի՞նչ յե մոռացել: Փողի չեղություն հո չե՞ս քաշում:

Նոյեմն ավելի գլուխը խոնարհեց և արցունքները կաթեցին աչքերից:

— Բա առանց դրան, աղա Վոսկան. չորս բերան հե՞շտ և կշտացնել,—մեջ մտավ Մակիչը, իբր թե բարեխոսելով:

— Դե՛, Մակիչ, մի բան արա, մեղք և, մեր Մուշեղն և յա կուղարկի, կտան: Կորած տեղ չի, մեր Մուշեղն և:

— Աչքիս վրա, աղա Վոսկան:

Նոյեմը թաց ձեռներն աչքերին տարավ, սրբեց աչքերը և յերկու ձեռքը կրծքին դրած, լուռ, խոր գլուխ տվեց աղա Վոսկանին:

Աղա Վոսկանն անցավ մի ծայրից մյուսը, վերադարձին աչքի տակով մի անգամ ել պինդ-պինդ նայեց Նոյեմին ու գնաց:

Մակիչը գնում եր, հետ նայում, մի քանի քայլ հետ ընկնում, ժպտալով նայում կանանց, կտրծես ուղում եր ասել՝ տեսնո՞ւմ եք, ինչ մարդ և ու արագ հասնում եր աղա Վոսկանին, վոր չլինի թե ասածը բաց թողնի:

Նրանց գնալուց հետո կանանց մեջ շշուկ բարձրացավ: Ժող-տացին ու իրար աչքով արին:

— Գրողը տանի,—չանչեց մեկը, յերբ նրանք ծածկվեցին դռան հետև:

— Նշան դրեց:

— Աղջիկ՛, Նոյեմ, աղային դուր յեկար, խոսաց հետդ: Ի՞նչ եր ասում:

— Կարծես հեռու աղապան և Զարգարենց հետ, ի՞նչ կլինի, վոր խոսի,—չար քմծիծաղով վրա տվեց Նոյեմի հարեանուհին:

— Դե, յեա ինչ եմ ասում վոր... ասում եմ՝ դուր յեկալ:

— Հա՛, աղջիկ՛: Են ի՞նչ աչքերով եր նայում, կասես պիտի սաղ-սաղ ուտի:

— Հոգս տամ նրա յերեսը, անամոթ լիբր ... շան պես հոտոտում և:

— Դուր յեկավ — դուր յեկավ, ավելի լավ. ի՞նչ կա վոր:

— Մանուշի նաան հիմար չլինես, հողեմ՝ նրա սարսաղ գլուխը. սաղ մի տարի տրորվեց ու մի որ ել, տնից դուրս անելուց հետո ելի յեկավ զավոդն աշխատելու, ինք ել պատճառավոր:

— Մենակ Մանուշն և. քանի՛սի որն և սեպցրել ... Ծաբ

չունենամ, թե չեմ մի որ ել չեմ մնա, կթքեմ երեսին ... կերթամ:

— Աղջիկ, դուռը կաց:

Նոյեմբը լսում եր ու լսով չէր հասկանում նրանց ասածները, բայց դժուար էր, վոր ինչ վոր ակնարկներ են անում: Ինքը թեև վաղ մի առիթ չէր տվել, բայց մեղավորի պես մինչև ականջները շառաղույնեց ու լուռ շարունակեց աշխատել:

Շուտով կսկսի բոժոժաքաղը:

Շերամի վորդերը մի քանի անգամ քնից հետո չապիկները փոխել, մեծացել եյին, ողակ-ողակ դեղին գոտիներ կապել:

Ամուր կսկսեց թթնում թարմ ճյուղերից, գլխի համաչափ շարժումով նրանք խոսում եյին թարմ տերևները, կարծես վաղ թե ուտելու համար եյին գլխի այդ արագ պտույտները, այլ տերևներին վրա ինչ վոր գեղանկարներ եյին քանդակում:

Տները լցված են նրանց միալար, անվրդով խշռոցով: Ով յերկու սենյակ ունի, յերկուսն ել շերամի ե հատկացրել, իսկ իրենք դուրս են յեկել կամ խոհանոց, կամ բակը՝ տեղները թանկագին հյուրերին հատկացնելով:

Առավոտից — յերեկո մաքուր, կին, ձիերով, շալակով թթնում դալար ճյուղեր եյին կրում՝ կերակրելու այդ ազահ խոսողներին:

Թթնում չորացած ճյուղերից նրանց համար բարձր անկողնախալներ են բարձրացել:

Շերամի քնած վորդերը վտտներով ճանկել ճյուղերը, գլուխները հպարտ տնկել վեր, մնացել են անշարժ:

Քաղցած շերամները, վորոնց գեռ կեր չեյին տվել, շուր ճյուղերին կսկսեց, գլուխները բարձրացրած, դես ու դեն եյին նայում զայրացած, վոր այսքան ուշացնում են:

Լուռ ե:

Թեթև շրջուն կա հաղարավոր վորդերի անհանգիստ շարժումներից:

Դալար թթնում տերևների բույրը տարածվեց:

Պառալ տանտիկինն զգուշությամբ, խնամքով, կարծես վախենալով նրանց ցավ պատճառել, ձեռքի վոստերն սկսեց շարել շերամների վրա: Մի քանի վայրկյան նրանք մնացին տերևների տակ թաղված: Բայց շատ չանցած, իրար հետևից կանաչի միջից դուրս ցցվեցին հատ ու կենտ անճոռնի գլուխներ: Շուտով հա-

դարաւոր վորդեր ազահ խժռուցով դուրս լողացին և սեկյաղը լցրին միայաբ շրշուռով:

Մի քանի տներում արդեն սկսել են բոժոժահալալալ:

Հարեան, աղգակաւն—հաւաքովի, ուրախ խոսելով, յերգելով, ցաքից պոկում են շերամի կոկոնները, աղատում ավելորդ մետաքսից և նետում կողովի մեջ:

Շատերի շերամը դեռ նոր և վերջին քուն մտել:

Այս տարին խոստանում և առաւ րեւք: Ով յերկու մսխալ տեղում և սրահել, հույս ունի յերկու փութ բոժոժ հաւաքել: Հիւսնալուծյան դեպքեր համարյա չկային, մենակ փալանդուղենց շերամը փչացավ: Տե՞ղն եր խոնավ, թե՞ սերմը վատ, թե՞ կեր չկարողացան հասցնել—հայտնի չէ, բայց յերրորդ քնից ել չղարթնեցին, սկացան ու թափվեցին թթենու չորացած ճյուղերի տրանքները: Ինչքան հույսեր եյին կապված այդ չորս մսխալ տեղի հետ, բայց նրանց չար բախտից բոլորը ջուր կտրեց:

Շուտով տները կմաքովին, դուրս կտանեն շաղափր (ծղուր) և շերամից ստացած փողի շնորհիվ՝ մի քիչ շունչ կքաշեն:

Իսկ շերամի և չոր թթենու հտան այնպես և ծծվել, վոր դեռ յերկար պիտի սպասեն, մինչև ցնդի:

Աղա Վոսկանի տան դարպասը բացվեց: Դուրս յեկավ Մակիչը, իսկ նրա հետևից աղա Վոսկանի ծառան, սանձը բռնած՝ դուրս բերեց մոխրագուլշն նժույզը, վորը դուռը դարպասից դուրս հանեց թե՛ չէ, իրխնջաց, դուրս պրծավ փողոց, վրտներով սկսեց քանդել դեպիներ՝ ուրախացած, վոր լույս աշխարհ դուրս յեկավ:

Մակիչը շոյեց նրա դուռը, փաղաքշանքով կամացուկ դարկեց նրա վրին:

— Դե՛, դե՛, խելոք... դնջալիր: Փորձելով վորքաչը, ասպանդակները, նա ներս մտավ բակը և ցածից կանչեց.

— Աղա՛ Վոսկան, ձին պատրաստ Ե:

— Մակի՛չ, — լսվեց Վարսիկի ձայնը:

— Յես եմ. աղային ասա պատրաստ Ե:

Բիչ անց, աղա Վոսկանն իջավ՝ առանց նայելու Մակիչի վրա, անցավ նրա մոտից և քայլերն ուղղեց դեպի յեւթը:

Մակիչս—աղայի մոտ միշտ քծնող, ժպտող դեմքին — դնաց նրա հետևից:

Աղա Վոսկանը մի րոպե մնաց սաքսի վրա, այդտեղից նայեց ձիուն, ժպտաց:

— Զուր տվե՞լ էս:

— Հրաման քեզ:

— Բռնի՛ր:

Զեռքի դավադանը Մակիչին տալով, իջավ փողոց և մոտեցավ ձիուն:

Մակիչն շտապեց ողնելու, բայց ուշացավ, աղա Վոսկանն արդեն ձիու վրա յեր:

— Ուշացա, աղա՛ Վոսկան, հի՛, հի՛, հի՛: Մինչև յես աչքս ճալացնեմ, դու ... ուշացա, հի՛, հի՛, հի՛:

— Մակիչ, — առանց միանալու նրա ծիծաղին, անժպիտ ու չոր՝ ձեռքը մեկնեց: Մակիչը տվեց կաշվի պատյանով և փղոսկրե կոթով թուրը, վոր արտաքուստ դավադան եր և վորից աղա Վոսկանն անբաժան եր, յերբ ուրիշ տեղ եր դնում: Աղա Վոսկանը մտրակեց ձիուն, առանց սանձը բաց թողնելու. ձին ծռու յեղավ, կանգնած տեղը մի քանի պտույտ արավ, ֆոռացրեց, թափ տվեց դուռին ու սլացավ:

Աղա Վոսկանը Ո. քաղաքը դնաց՝ Ռահիմ աղայի հետ վերջնական համաձայնություն կնքելու բոժոժի սակագնի մասին:

Մակիչն աղա Վոսկանին ճանապարհ դնելուց հետո, մտավ գործարան ու արագ, գործի շտապող մարդու նման՝ անցավ կանանց շարքի միջով և Նոյեմի կողքից անցնելուց, քայլերը մի ջիջ դանդաղեցրեց, խիստ, բայց կամաց, այնքան, վոր միմիայն նալսեր — չչնջաց:

— Տուն դնալուց՝ դրասենյակ կմտնես, կարևոր գործ կա:

Յերեկոյան չչակից հետո, յերբ բոլորը դուրս յեկան գործարանից, Նոյեմը մի քիչ մլուււ տվեց ու վերջինը դուրս յեկավ: Նա մեկ մտածեց չգնալ, մեկ եւ վախեցավ, վոր հրամանը չկատարելու համար, կարող ե դուրս անել. եւ ժամանակ ինչպե՞ս պահի յերեխաներին:

— Աղջի՛, Նոյեմ, չե՞ս գալիս:

— Ասում եմ մի դնամ ֆուրդոնչի Սողոմոնին տեսնեմ՝ յեկե՞լ է, բալքի նամակ-բան բերած լինի:

— Դե վոր լինի, ինքը կբերի:

— Ձե՛, շատ յերկմիտ եմ, ասար տարին լրացավ՝ լուր չկա ... համբերություն չկա...

Նա բաժանակց ընկերուհուց և քիչ տեղ դնալուց հետո, նայեց՝ ու յերբ տեսավ, Վոր փողոցում մարդ չկա, վերադարձավ, արագ մոտեցավ դրասենյակի դռանը, մի քանի վայրկյան լուռ մնաց, չկարողանալով արագ վարդել՝ մտնել, թե՞ փախչել այդ տեղից, վոր չտեսնի նրա զովելի սեխը։ Բայց դուցե՞ աղա վոսկանն և կանչում, դուցե, մի լուր են իմացել մարդուց։ Թե՛ չե, ի՞նչ դործ կարող և լինել։ Սիրտը կարծես միայնում եր, վոր լավ բանի համար չեն կանչում-ե լավ և սկի չմտնի։ Արդեն վճռել եր, ինչ լինում և, թող լինի, չի մտնի, յերբ բախտովին անսպասելի կերպով դուռը բացվեց և դռան շեմքին յերեսաց կարճիկ, սուր կտուցի նման քթով, բուռի աչքերի անշարժ հայացքով՝ Մակիչը։

— Նոյեմ՛, — ինչի՞ ուշացար։ Շչակն են յե՞րբ և փչել։ Նե՛րս արի։

— Ի՞նչ եյիր ասելու։

— Ներս մտի՛, կասեմ։

Ինքը հեռ-հեռ դնալով, թողեց, վոր Նոյեմը ներս մտնի և դուռը փակեց։

Նոյեմը մտավ ու լուռ, գլխիկոր մնաց կշեռքի և մետաքսի հակերի միջև։

Մակիչը մոտեցավ սեղանին, նստեց։ Յերկար ժամանակ լուռ եր. մեկ ել բարձրացրեց դուռին ու շեշտակի նայեց Նոյեմին։

— Գլուխդ բարձրացրու, ինչի՞ յես կախ դցել, — նստեղ ուրիշ մարդ չկա։

— Ի՞նչ եյիր ասելու, — առանց նայելու նրա վրա, շշմաց Նոյեմը։

— Սկի, ի՞նչ։

Նա բարձրացավ տեղից, դուռս յեկնով սեղանի արանքից և վաճառոտ ժպիտը դեմքին՝ մի քանի քայլ արագ դնալի Նոյեմը՝ մի ձեռքը շալվարի դրպանում, մյուսով սրելով բեխի ծայրը։ Նոյեմը հեռ-հեռ քայլեց և կապով պատի տակ դարսված մետաքսի հակերին։ Մակիչը, տեսնելով նրա յերկչոտությունը, մտածեց ավելի զգուշ մոտենալ, վոր չվախեցնի։ Ձեռքը հանեց դրպանից, թողեց բեխերի ծայրը և մոտենալով սեղանին, սկսեց ինչ վոր բան փնտռել։

— Եղ Վո՞րտեղ դրի են անտերը. առանց նայելու Նոյեմբի կողմը, գլուխը կախ՝ փնտռում եր:

— Աղա Վոսկանն ասում ե, մեղք ե. յես ել ասում եմ՝ բա մեղք չի՞, ախար են փուչ մարդը յերկու տարի յե դնացել ե ու վոչ նամակ, վոչ փող: Են որը վոր քեզ տեսավ, ել դադար չի տալիս, շարունակ քեզանից ե հարց ու փորձ անում. քեզանից, յերեխաներից: Յերեկ ել, թե՛ «եղ կնկա նման մի կին թե ինձ մոտ դա, կվոսկեջրեմ, թաղուհու պես կպահեմ»: Ախար իրա կինը, տեսած կլինես, շարունակ հիմանդ ե՝ հաղ, տաքություն ... Իսկ ինքն առողջ մարդ ե: Հա՛, ես ե՛ դտա:—Թղթի մեջ փաթաթած ինչ վոր բան վերցրեց յերկաթե սնդուկի վրայից ե դրեց սեղանի վրա:

— Ձեմ իմանում, հալան ես կենալու, թե՞ չե: Մոտ արի, քեզ համար ե, աղա Վոսկանն ե նվիրում. դեյրացու յե: Յերեխաների համար ել բան կա: Ի՞նչ ես վախենում, արի՛, արի՛ վերցրու, հո չե՞մ ուտելու քեզ, հի՛ հի՛ հի՛... Աղջի՛, բա առանց մարդու ի՞նչ ես անում, վո՞նց ես դիմանում: Յերկու տարի՛ յե... Ո՞վ դիտի, մոռացավ, ուրիշ կին առավ ... Պահ քու տունը չքանդվի ... Իա մարդ ել եսպես կնկան ... ջեյրանի պես կնկան կթողնի...

— Պ. Մակիչ, բա՞ն ես լսել:

— Ձե՛, ենպես եմ ասում ... բան չե՛մ լսել ... Աղջի՛, դու յեկ ինձ լսի, յես քու լավն եմ ուղում, աղա Վոսկանը մեռնում ե քեզ համար... ենպես կպահի, վոր բոլորը միջից կճաքեն... Հը՞, ի՞նչ կասես:

Նոյեմբը կարմրեց մինչև ականջները, վախեցած դես ու դեն նայեց ու հայացքը կանգ առավ Մակիչի վրա, բայց յերկար չկարողացավ նայել նրա բորենու աչքերի պես հիպնոզող աչքերին ե կրկին վախ դեցեց դրուխը:

— Հի՛-հի՛-հի՛...ամանչո՞ւմ ես: Մի ամաչի, ցավդ տանի Մակիչը, խի՞ յես կախ դցում գլուխդ: Աչքերդ մի բաց, տես ուրիշների կանայք ինչե՛ր են անում, քեֆ են քաշում, ես աշխարհի աչքն ան հանում... Բա քեզ պես ջահել, սիրուն կներ մեղք չի՞ եսքան վախտ առանց տղամարդու... Բա եղ աչքերդ աղա Վոսկանն ասաց, թե փողի նեղություն ունի, տուր, ինչքան ուղում ե: Հիմա ինձանից ե կախված, ուղեմ՝ կտամ-փող ել, դեյրացու յեկ ու ելի ինչ վուղեմ. չուղեմ՝ չեմ տա: Իմ ձեռքիս ե. աղա Վոսկանն իմ ձեռքին ե. ուղեմ՝ եսնց չուու կտամ, ուղեմ՝

ենպես: Յե՛կ, յե՛կ, արե՛կ վերցրու ես դեյրացուն. ես ել քեզ կարմիր տասանոց... ելի կտամ, ինչքան ուզենաս... Հլա ես վերցրու, նեղութիւն չատ կունենաս...

Նոյեմբ բարձրացրեց աչքերը. վախ, ամաչկոտութիւն մոռացած, զայրութից կարմրեց, դունասովեց. չրթունքները դողացին, բայց ինքն իրեն չզսպելով՝ չնչնաց աստամներէ միջից.

— Թող աչքը կոխի, ինձ նվերներ պետք չեն:

— Կամա՛ց, կամա՛ց, մատա՛ղ, մի տե՛ս, մի տե՛ս. շան աղջիկը վոր բարկանում ե, ավելի յե գեղեցկանում... Ախար կարծում ես մենակ աղա՞ն... բա յե՛ս... Բխար յես քեզ համար դիշեր-ցերեկ տանջվում եմ, ել քուն չունեմ, դժի նման եմ. դու եղպես, հա՞. լա՛վ, չմոռանա՛ս:

Նոյեմբ զզվանքով նայեց նրա լսկիչ դեմքին, բան չառաց ու լուռ դնաց դեպի դուռը:

— Կա՛ց, եդ ո՛ւր:

— Բա՛ց դուռը:

— Սպասի՛ր, սպասի՛ր:

Նա զգուշութեամբ, կամաց-կամաց մոտենում եր՝ յերկու ձեռքերն առաջ սրարդած: Նոյեմն ուղիղ նրա աչքերին նայելով, խուսափելով՝ հեռ-հեռ եր դնում. դեմ առաւ զբառեղանին և կանգ առաւ: Մակիչը մոտենում եր՝ մկան վրա հարձակվող կատվի պես: Նոյեմբ ձեռքերով բռնեց սեղանի յեղըը, մեքենայաբար սկսեց սեղանի վրա շոշափել ձեռքն ընկած համբիչի կողը. սրտատրոփ նա սպասում եր: Յերբ Մակիչը արյունելոխած աչքերով, փալկնքը շող սալով, փորսոյի պես մոտեցաւ անշշուկ և ուղեց դրկել նրան, Նոյեմբ ձեռքին բռնած համբիչը բարձրացրեց ու ամբողջ ուժով հասցրեց Մակիչի ճակատին:

— Վա՛յ, շա՛ն աղջիկ, — ցամից ճչաց նա, մի վայրկյան աչքերը սևացան, ձեռքը տարաւ դեպի ճակատը, վախեցած նայեց արյունից կարմրած ձեռքին, կտտաղած վեր ցատկեց ու հարձակվեց Նոյեմի վրա:

Նոյեմբ վաղեց դեպի դուռը և աշխատում եր բռնալ, վոր վրա հասաւ Մակիչը, ամուր բռնեց հետևից, հետ քաշեց: Նոյեմբ հետ դարձաւ և մի շառաչուն աստակ դրոշմեց նրա դեմքին:

Աստակն ավելի բարբոքեց նրան և նա, կտտաղած շան պես փրկուրը բերանին՝ կալաւ տպրուկի պես և չնայելով Նոյեմի բռնանքների հարվածներին, սկսեց ցավեցնելու չափ ջերմ համ-

բութել, կծոտել ձեռները, վիզը, կուրծքը ... Նա ճիգ եր անում
գետին զլորել Նոյեմին, Նոյեմը չանդռոտում եր նրա ձեռները,
յերեսը և հաջող բողբոջից սղալվելով՝ յերկու ձեռքով ուժով հրեց
նրա կրծքին: Մակիչը մի քանի քայլ հետ-հետ դնաց, ընկավ
կշեռքի վրա ու սկսեց հեալ:

Նոյեմն առանց բողբոջ կորցնելու, արագ բացեց դուռը, և
մինչև Մակիչն ուշքի դար, իրան փողոց նետեց:

Մակագինը նշանակված եր 25 մանեթ:

Յերբ աղա Վոսկանը վերադարձավ Ուրից, Մակիչը գլուխը
կապած՝ սպասում եր նրան դարպասի առաջ:

— Իյա՛, Մակի՛չ, — դարձացած բացականչեց աղան:

— Բան չի՛, աղա Վոսկան, վեր եմ ընկել:

— Եղ ինչպե՞ս:

— Վոսոս մեխի առավ, — դատարկ բան ե: Ի՞նչ վորոշեցիք:

— 25-ից վոչ մի կողակ ալեւի:

— Ձեմ ու չում մն անելու...

— Բան չկա:

Աղա Վոսկանը ձիուց իջավ, սանձը Մակիչին տալով՝ վեր
բարձրացավ: Դեռ սանդուխճների վրա յեր, վոր վազելով ընդա-
ռաջ յեկավ Վարսիկն ու ընկավ հոր գրիկը:

— Բերի՞ր:

— Խուրջինումն ե:

— Ո՞ւր ե:

— Մակիչը կրեւի:

— Մակի՛չ, շո՛ւտ:

Ծառան Մակիչի ձեռից վերցրեց ձիու սանձը և սկսեց ման
ածել փողոցում, վոր քրտինքը չորանա:

Մակիչը խուրջինն ուսին՝ բարձրացավ յերկրորդ հարկը:

Վարսիկը հարձակվեց խուրջինի վրա, սկսեց քրքրել և դրո-
նելով ինչ ուղում եր, վերցրեց ու դնաց:

Մակիչը մինչև աղայի դալը մտածեց, ի՞նչ գույն տա իր է
Նոյեմի խոսակցությանը: — Հո չեմ կարող հշմարտությունն
տալ: Վճռեց ուղղակի տալ, վոր մերժեց, բայց վնաս չկա, կը-
կակղի, դեյրացուն վոր տեսավ՝ աչքերը վառվեցին: Թող մի քա-
նի որ անցնի, ելի կեստի:

Խոսքերը ծամծմելով, Մակիչը պատմում եր, իսկ աղա
Վոսկանը հոնքերի տակից նայում եր ուղիղ Մակիչի աչքերին

կատկածով եւ հալատ չնծայելով նրա տառնների ճշմարտութեանը :

Նա կատաղել եր, շրթուքներն եր կրծոտում, բայց դեռ զսպում եր իրան. վերջն ելի չկարողացավ ու սրտիկաց :

— Դմբո՛ւ, հալա՛ն :

— Դե՛, յեա, աղա Վոսկան...

— Դե յեա. ախմա՛խ :

Ձեռքի հաստ զավազանով մի քանի անգամ թխկթխկացրեց Մակիչի հաղատ գլուխը եւ դոռաց :

— Ի՞նչ ոյկններ եա խաղացել, ճիշտն ասա : Յեա քեզ ճանաչում եմ, հարամզաղա :

— Ախար, աղա Վոսկան, յեա ի՞նչ...

— Ձե՛նդ, չե՛ս խարի. աչքերիցդ տեսնում եմ, վոր շան պես սուտ եա խոսում :

— Մեղաւոր եմ, աղա Վոսկան : Սխալ դործեցի : Ուղում եյի մի փորձեմ, նախ քան քո անունը տալը :

— Շո՛ւն ... Վորսի միս եյիր ուղում ուտել, հա՛ : Դու ո՞ւմ չունն եա. տառններդ կիշչրեմ : Աղա Վոսկանին եյիր ուղում խաբե՞ր : Յեա քո տասը սլորտը գետը կտանեմ ու ծարավ հետ կըբերեմ ... Վոտը մեխի յե առել. հլա սրա՛ն մտիկ ... Սուտդ բռնըվեց, սուտ տսելու ել չնորհք չունես : Լալ ե հասցրել դիտիդ, տեղն ե, հլա եդ քիչ ե. պետք ե աչքերդ հաներ, քոսո՛ւտ չուն : Իրան տես, բռնած դործը տես : Նա խփեց, չե՛ :

— Հա, աղա՛ : Նա, եդ շան քածը :

— Ինչի՞ խփեց :

— Հենց ենպես, ուղեցի բռնեմ, վոր դեյրացուն ձեռքը տամ :

— Հա՛, հա՛, հա՛, դեյրացո՞ւն : Տե՛ս, տե՛ս հաղամզադին... Տո՛, չուն, եդ ուխտիդ ո՞ւր եա խցկվում. բա են ի՞նչ կին պիտի լինի, վոր քեզ թամահ անի :

— Ձե՛, աղա Վոսկան, մի առիլ :

— Դեյրացուն չվերցրե՞ց :

— Սկի մոտ ել չեկավ :

— Փո՞ղը :

— Նմանապես :

— Լա՛վ ... Լա՛վ ... Լա՛վ ...

— Իմ անունը տվի՞ր :

— Ասաց՝ թող աչքը կոխի :

— Նա՞ր : Ետեւորս ցվիւնն ինչպէս զգուստ
միդեցչա վիշիւս Ս րդլաւ ցմ ետլամ քվիսա փղեցմա՝ ցմիւնի

— Հա, ելի:

— Լա՛վ, լա՛վ...

— Զեռքիցս չի պրծնի:

— Զե՛նդ, պարծենկոտ չուն:

— Մեղավոր եմ, դաւաթ եմ արել, մեղավոր եմ, ազա Վոս-
փան:

— Վեր կաց, կորի՛ր ... Եւ աչքիս չեմ եւայ: Սփաթդ տեո-
նում եմ, մաղձս չարժւում ե: Դո սարսաղության ու լրբության
պատճառով պէտք ե գրկվեմ են ... Կորի՛ր:

— Թողություն արա, ազա՛, սխալվել եմ:

— Զոքե-չոք, չոքե-չոք արի, վոտներս պաչի, թե ուղում ես
Ներում խնդրել: արի վոք քացով տամ դնչիդ, եդ քոսաղալու
մոթիդ:

Մակիչն ընկավ յերկու ծնկների վրա:

— Ռա՛դ յեղիր ... Հը՞, եդսե՞ս, հա՛ ... լա՛վ, լա՛վ ...
Վոչինչ, են տեղը դցեմ, վոք դա ու աղաչանք անի: Կատվի ձեռք
ընկած մկան սկս գլուք ա աշխատում դուքս պրծնի, պիտի ու-
տե՛մ:

Մի քանի որ անց, Մակիչն իր ողնականներով անկց տուն եր
չրջում, անապում, բոժոժի վոքակն ու սոճեն տեղ հայտարարում,
վոք դնեք շատ են ընկել, վոք ազա Վոսկանը հեռագիր ե ստա-
ցել, թե պահանջ չկա, թե պատերազմի լուրերի պատճառով
պնեքն ընկել են:

Յերկու հոգու ել չրջակա դյուղերն են ուղարկել:

Ամեն որ տասնյակ ձիեր, ջորիներ, եչեր քեռնավորված կանդ
եյին առնում ազա Վոսկանի դուանը: Կրում եյին բոժոժը ե փում
ազա Վոսկանի տան լայն պատշգամբներում, գործարանի ընդար-
ձակ բակում, արեւի տակ չորացնելու, վոք թրթուռը չծակի,
չիչացնի:

Ազա Վոսկանն ու ազա Ռահիմը պայմանավորվել եյին դնի
մասին, չրջանի մասին, թե ով վո՞ք կողմերի բերքը հավաքի:

Մակիչն իր չրջանում աշխատում եր 25 ռուբլու սահմաննե-
րում: Թե կարողանում եր մի բան պակասով՝ խաբում, առնում
եր ու պարծենալով պատմում, վոք մի թուրք դյուղում, մի պա-
ռավ կնկա բոժոժը դնելիս, կչեռքի մեջ քարի տեղ վոտն ե դրել,
թե՛ «վոտս մի փութ ե», խեղճ կինն ել հաւատացել ե ու կչեռ-

քի մյուս նժարի մեջ բոժոժ լցրել: «ԱՅում են, յես վոսքս հուս
եմ տալիս, նրանք ելի են լցնում. յես ավելի պինդ եմ ճխտում
վոստ... մազալու բան եր»,—ասում է ու հռհռում:

Վոսկան աղայի յերկաթե սնդուկի մուրհակները դուրս ելին
յեկել այդ որերին իրենց թաղստատեղից և մտել Մակիչի դըր-
պանը:

Վոչ լաց, վոչ աղաչանք—վոչինչ չէր սղնում, բոժոժն առնում
եր պարտքի դիմաց:

Տուժողներին, վորոնք լացով ու կոծով աղա Վոսկանի դուռն
եյին դնում աղաչելու, վոր ես անդամ չտոնի, կամ դոնե կեսը
վերցնի, մյուս կեսը մնա հետեյալ բերքահատարի, նա բարեսըր-
տությամբ լսում եր ու ժպտալով ասում.

— Գույրս, ախպերս, հերս, մերս, յես եդ դործերում չեմ
խառնալում, Մակիչին, Մակիչին ասացե՛ք, թե մի բան կարա,
թող անի, յես ի՞նչ կարամ անել... նրա՛ն, նրա՛ն ասեք...
Ասե՛ք, աղան ասաց, մի բան անի:

Իսկ Մակիչն աղա Վոսկանի պատվերներից դուրս չէր գալիս
և պարտքի տեղ վերցնում եր բոժոժը, իսկ խնդրողներին՝ ար-
ցունք աչքերին տուն ճամբում, կամ աղա Վոսկանի մոտ:

Են որվանից Նոյեմն աշխատելու չէր դնում: Սկեսուրը շատ
դես ու դեն ընկալ, վոր մի բան լիմանա, շատ քրքրեց, բայց
Նոյեմը վորոչ մի բան չէր ասում. սակայն նրա կցկտուր խոս-
քերից քիչ թե շատ հասկացալ բանի եյությունը և դադարեց
հարց ու փորձ անելուց:

Նոյեմի աշխատանքի չդնալն իրան դալ տալեց: Առանց այն
եւ դժվար եյին սալրում, եդ մի քանի կոպեկներն եւ վոր կտրվեց
ու մնացին պառափի ուսուղին, չոր հացն եւ դժվարությամբ եյին
ճարում:

Ամբողջ հուլյը դրել եյին բոժոժի վրա. այս քանի որս
կծախեն ու ձմեռվա հացը կապահովեն:

Նոյեմի սկեսուրը շերամի սերմը ապառիկ վերցրել եր աղա-
Վոսկանից: Դեռ շատ առաջուց եւ մուրհակով 35 մանեթ պարտե-
ք մնացել, իսկ մուրհակի ժամանակը վաղուց անցել եր: Աղա
Վոսկանը լուռ եր: Խեղճ կինն եւ մտքում ուրախանում եր, վոր
յերեւի արած վատությունից ամաչելով, զղջացել ու մնացածը չի
պահանջում: Ո՞վ գիտե, զուցե ների եւ... Բայց չե, դրան նա

չեր համատուժ. սակայն — մարդու միտքը ծով ե, լինչ ասես, կանցնի վրովը, եղ ել եր անցնում:

Բոժոժը յերկու ուր ե քաղել, պրծել են, ծղոտները դուրս տարել, սենյակը մաքրել և սպասում են, վոր աղա Վոսկանի մարդիկ գան, տանեն: Թե փութ ու կես լինի, 25 մանեթով ելի բաղկանին բան ե, հացն ել կառնի, հլա մի բան ել կավելանա:

Նա պատի մեջ ամրացրած յեռանկյունի հայելու կտորի մեջ գլուխն եր կապում: Արծաթե դարձերից, կեռերից միայն մի կեռ եր մնացել, մյուսները վաղուց ծախել, կերել ելին: Ամբողջ կես ժամ նա զբաղված եր գլուխ կապելով: Կեռերի սակաւսը լրացնում եր քորոցներով: Թիզ ու կես բարձրութեան, ծայրը տափակ դլխի անճոտնի կապոցքը վերջացնելուց հետո, բերանի կապը հետ տարավ, թքեց, շտկեց կրծկակալը, ուղղեց յերկար շիւր շալկի տակից մինչև դաստակները կախ ընկած վարտիկի ծայրը, հաղավ մի քանի տեղից կարկատած քոշերը, վոր դրված ելին խտրից դուրս, դռան մոտ, ուղեց բակ դուրս գալ, յերբ յերեխաները վաղելով յեկան, թե պ. Մակիչը և մի քանի ուրիշ մարդիկ վարպետ Ոհանեց տանն են, բոժոժ են առնում: Նա դուրս յեկավ բակը, մի քիչ տեղ դնաց, քանդված պատի վրայից նայեց, տեսնի՝ հո յերեխայքը չեն սխալվում: Համաստիանալով, հետ յեկավ և նստեց դռան առջև ընկած դերանի վրա:

Նոյեմբը մնաց սենյակում, վոր չտեսնի Մակիչի գարշելի դեմքը, վորից զգվում եր:

— Բա՛րև, նանի՛:

Բակի ծայրից լավեց Մակիչի ձայնը:

— Ա՛յ, աստծու բարին, Մակի՛չ ... եղ խի՞ եք ուշանում, չորանում ե:

— Եղ հարսդ խի՞ չի գալիս, մեկ փախավ:

— Մի քիչ քեֆ չունի...

— Հա՞:

Նշանակալից բացականչեց Մակիչը, քմծիծաղով և բեխերի ծայրը կրծելով:— Հա՛, եղ մի կողմ, վո՞նց ե բարամեղ. յերկու մսխալ ե, չե՞:

— Հա՛, յերկուան ե:

Մակիչը ձեռքը տարավ ծոցի գրպանը, մի կուլյոտ ծալծված, դեղնած, իրար վրա խնամքով դարսած թղթեր հանեց և կոճղի վրա նստելով, սկսեց թղթերը շուտ ու մուռ տալ:

— Հա', ես ե, դուս ... յերկու մտխալ ե ... Փողը չե՞ս տվել:

— Հա', չեմ տվել, Մաղիչ ջա'ն:

— Վռչի'նչ, հետաս:

— Բա, դե', իհարկե:

— Բարամադ ինչպե՞ս ե:

— Շատ լավ: Ամեն մեկը մի քնկույզի չափ:

— Ի՞նչ սերմ ե, ժապո՞ն:

— Ձե'. թե՛ հա': Դեղին, վառաչ, սպիտակ—դիւր խառն ե:

— Լա'վ, լա'վ. ի՞նչքան կլինի — մի յերկու փութ կա':

— Ասես թե կգա:

— Յերկու փութ... Յերկու փութ վոր լինի, ելի մի բան պարտ իմնաս: Եղ լավ չի ... Ես վեքսիրը հո չե՞ս մոռացել: Յերկու—յերեք ամիս ել ժամանակից անց ե կացել:

— Հա', Մաղիչ ջա'ն, հա', չեմ տվել:

— Հը', նանի, ի՞նչ կասես, ես դու, ես ել չո մուրհակը: Պետք ե տաս սերմի փողը նմանապես: Աղա Վոսկանն ել չի սպասի ... Տղեղ ել դնաց ու դնաց ... Բալքի մի բան ե յեկել դուրսը, եղ մինչե յերբ սպասի խեղճ մարդը:

— Չորանար լեզուդ,— կամաց, այնպես վոր Մաղիչը չլսի, մի կողմ առաց նանը, բերանի չորն ուղղեց, անհանդիստ, վախեցած մի քայլ արեց դեպի Մաղիչը և հարցրեց.

— Բան ես իմացե՞լ:

— Ձե', հա', ենպես եմ ասում, ասելս են աս, թե մինչե յերբ սպասի, թե ուրեմն պարտքը պետք ե տաս:

— Ախա'ր, Մաղիչ ջան, դուրբա՞ն, ախար դու չգիտե՞ս, վոր չունեմ:

— Եղ ել, մերս, չո բանն ե, ո՞վ ե «չունես—չունես» հարցնում, պարտք ես, պիտի տաս պրծալ դնաց: Բա եղպես բան կլինի՞. «չունեմը» վո՞րն ե, մուրհակով փող ես պարտք: Ի՞նչ, ուրեմն ասել ե՞ բաշխո՞ւ ... հի'—հի'—հի' ... Եղ ինչպե՞ս կլինի: Բարեկամությունը — բարեկամություն, հաշիվը հաշիվ ... Բարամա կա, տուն տեղ հո կա'...

— Ա՛յ, Մաղիչ, յանի ուղածդ ի՞նչ ե, վոր ես անբախտներին փողոց ածե՞ս. բա դա ի՞նչ խիղճ ե ... վոր բարաման տանես, յես սրանց ինչո՞վ սլահեմ, — ցույց տալով քիչ հեռուն կանգնած յերեխաներին, ասաց նա:

— Հա', ինչ եմ ասում. շնորհակալ եմ աղա Վոսկանից, տվել

և, նեղ որիս ձեռք և մեկնել: Մակիչ ջա՛ն, թող մի քիչ ել սպասի, տեսնենք ի՞նչ խարար և դալիս...

— Վո՛ւյ, վո՛ւյ ... Զե՛, չե՛... եղ չասես, աղա Վոսկանի ձեռքից ել չեմ պրծնի: Մի բան պետք և անես... Ախար, ի՞նչ յերեսով աղի մոտ դնամ, հարսդ ել եղպես ֆարեց...

— Հարսս ի՞նչ է արել վոր...

— Զե՛, բռն չի՛, ենպես եմ ասում ... Ծուլություն և անում, չի ուզում դալ աշխատելու, եղ վարպետի խելքով և ընկել ... Բա դու ի՞նչ սկեսուր ես, վոր չես կարողանում խրատել: Յետ լինեցի քո տեղը, մաղերից բռնած փուրց կշարտեցի, վոր դնա իրա լախտանիքի հացն աշխատի, բերի ... Բա դու եղ պատավ տեղովդ, մեջքդ յերկու տակ յեղած, մեղք չե՞ս սրա-նրա դռներին ջանդ մաչես ու դրանց կերակրես: Լվացք, խմար անելով ջանդ դուրս յեկավ... իսկ նա ջահել, առողջ, նստի տանն ու լափի՞:

— Ե՛հ, եղ հե՛ջ... թող ջանս դուրս գա, ոտարի համար հս չեմ անում, մի՞տուհարիս նշանածն և ու անբախտ թոռներս... Եղ հե՛ջ ... հա՛խ աստված, նա ել աշխատում և, գիշերը մինչև լույս աչքերը քոռացնում, կար և անում, դուլպա գործում...

— Եղ յես ենպես ասացի, քեզ մեղք դալով: Զեր բանը դուք գիտեք, ամա պարտքը լրիվ պիտի տես:

— Ա՛յ Մակիչ, ոտներիդ նտակի հոգին մատաղ, մի հնար ասա, արագ վո՛րակցից տամ:

Հարսիդ հաքցրու, նա բալքի ճարը գտնի ... 40-50 կոպեկ փող եր աշխատում, թողեց: Աղա Վոսկանը վոր խմացավ, շատ բարկացավ, ասում և,—յերեկ շատ ունեն, վոր աշխատանքի չի ուզում դալ, դու ել, Մակի՛չ, դնա՛ ու լրիվ մուրհակում նշանակված փողն իրա տոկոսներով դանձի:

Դե՛, յեկե՛ք, վերցրե՛ք, տարե՛ք, բարաման թե հերիք չի անի, դրոնակ, չուլ, փալաս, ես տաս տեղից կարկատած քո-չերս ել հանեք, տարեք: Յես ել սրանց ձեռքից բռնեմ, դռն-դուռ ման դամ, վողորմություն հալաքեմ... սե լինել իմ ծնված որը, վոր սե եր ... Տանջվելու համար ստեղծեց ինձ աստված:

Նա աղեկատուր մղկտաց, և արցունքները գլորվեցին աչքերից:

Մակիչը դեմքին մեղմ, կարեկից արտահայտություն տալով, մոտեցավ նրան ու բռնեց ձեռքը:

— Ախր, յես ի՞նչ հող տամ գլխիս, վո՞ր ջուրն ընկնեմ, յես ի՞նչ եմ, ո՞վ եմ, աղայի մոտ՝ ծառա, ինչ հրամայե են ել պիտի

անեմ՝ թե չեմ ուզում յերեխեքիս ապրուստը կտրել... Կա՛յ, կա՛յ, լայ մի լինի, նանի, բալքի մի բան հնարեմ՝ աղա Վոսկանի սիրտը փափկացնելու համար:

— Բե՛ղ մատաղ, Մակի՛չ, — աչքերը սրբելով աղաչեց խեղճ կիներ:

— Հա՛, այ թե ինչ խոսեմ ... Ա՛րի, թող հարսդ եղ պարտքի տեղ դնա աղա Վոսկանի տունը ծառայութեան, դորժը քիչ, ինքն եւ փառավոր կապրի, մի բերան ձեղանից կտակասի, բարամայի փողով եւ ձմեռվա հացը կտոնես... Դե՛, աղա Վոսկանն եւ հո չի՞ թողնի, աչքը ձեր վրայից անսպաս կանի: Դրանից լավ եւ ի՞նչ ես ուզում: Մենակ թե տեսնենք, աղա Վոսկանը դրան ի՞նչ կտա, թե համաձայն լինի, հո լավ, բախող կրանի...

— Մակի՛չ ջան, դուբրան, մինչեւ կյանքից վերջը որհնությունս վրիցդ անսպաս կլինի: Սո անբախտների հացին ձեռք մի տաք:

— Ա՛յ նանի, յես ի՞նչ, թե ինձնից կախված լինե՞ր՝ 35 մանեթն ի՛նչ ե, հենց հենց բախշելով կբախշեյի. բայց դիտես, չե՞, վոր յես եւ նրանից վախում ունեցող մարդ եմ, ինքնադուրիս հո չե՞մ: Կարծում ես մենակ քո մուրհակն ե, ա՛յ տես... — Նա ձեռքը դրպանը տարավ, և ծոցի դրպանից մի կույտ ծալծլված թղթեր հանեց:

— Ա՛յ, տե՛ս, բոլորն եւ քո որին են, քեզնից վոր չառնեմ: սրանից չառնեմ, նրանից չառնեմ, ասեմ մեղք են բա, եղ ո՞ր կհասնի. աղայի հրամանն ե, սկտք ե հավաքեմ, իմ գլխու հո չե՞մ ... Հրաման ե, չե՞:

— Մակի՛չ, ասում եմ դնամ իրա մոտ, վոտներն ընկնեմ, աղաչեմ-սղաղատեմ, բալքի...

— Զուր ա, բան չի՛ դուրս դա: Ինչ ասում եմ, դու ե՛ն արա:

— Ախար ... Նոյեմը վախենում եմ չհամաձայնվի: Գործարանից յեկավ, թե եւ վոտ չեմ դնի, ինչքան ստիպեցի, վոր ասի պատճառը, չասեց: Տուն հո սկի՛ չի համաձայնվի ... բա յերեսե՞սքը...

— Ի՞նչ կա, գիշերները մեկ-մեկ կզա կտեսնի, կարոտը կառնի. հեռու տեղ հո չի դնում, ա՛յ, հրե՛ն աղի տունը, հեռու հո չի՞:

— Իրան հարցնեմ, տեսնեմ ի՞նչ ե ասում ... — Աղջի՛, Նոյեմ ... Նոյե՞մ...

Նոյեմբը սկեսարով ձայնի վրա դուռը դռնից դուրս հանեց և տեսնելով Մակիչին, չըջեց դուռին ու ներս մտավ տուն։

— Աղջիկ, բա չե՞ս լսում։

— Մայրիկ, ինչ ասելու յես, դու յեկ, յես դրա յերեսը չեմ ուզում տեսնել։

— Վո՛ւյ, քոռանա՛մ։

— Հի՛—հի՛—հի՛... նեղացել ե, խռովել։

— Դու ո՞վ, նա ո՞վ։ Ի՞նչ ունի խռովելու։

— Մի որ աղա Վոսկանը լավ բանողների համար նվեր դեյրացու բերեց, տվեց ինձ, վոր բաժանեմ... Հարսդ, չվերջրեց, նեղացավ... դե մարդ ել նվերից կխռովի՞ր։

— Աղա Վոսկանն իմ հարսին խի՞ արիտի նվեր տա։

— Յեսե՞մ, խի։ Գնա իրան հարցրու։

Նանը մտքի մեջ ընկավ, կիսաձայն ինքն իր հետ քթի տակ քրթմնջաց ու բարձրացնելով դուռը, նայեց ուղիղ Մակիչի աչքերին։

— Քե՞քիդ տվածն արա, Մակիչ, իմ հարսս տան ծառայող չի, վո՛չ ել աղա Վոսկանի համար սիրեկան։

— Դու գիտես։

Աղա Վոսկանը յերբ լսեց Մակիչին, մաղձը շարժեց, կատաղած բռնեց Մակիչի շինքից, դուրս չարտեց սենյակից և սկսեց հետ ու առաջ դնալ. հանկարծ կանդ առավ սենյակի մեջ ու դուռաց։

— Մակի՛չ։

— Համե։

Վախախտվով, դուռն մեջ յերեսաց Մակիչի դուռը։

— Ներս ա՛րի։ Հենց եդուց կամ փողը, կամ Նոյեմբը... Թե չե՛ տուն, տեղ, չուլ, փալաս բոլորը փողոց կածես. դե կորի՛ր...

— Լսում եմ, աղա Վոսկան։

— Գնա՛։

Հետևյալ որը Մակիչը մի քանի ուրիշների հետ դուրս թափեցին Նոյեմբենց ունեցած—չունեցածն ու դուռը մի մեծ կողպեքով փակեցին։ Յերեսեքը լուռ, չրթունքները կախ, կանգնած ելին բակում թափթփված իրերի մոտ, Նոյեմբ տխուր նոսա՛ծ եր կոտրած որորոցի վրա, իսկ նանը դուռը թակելով, լուռ,

Թափարդ բնկած դալլի սկս սրտույտ, սրտույտ եր անում իրերի չորս կողմը...

Վարդեա Ոհանի մայրը տեսնելով եղ լալարը, նրանց դնալուց հետո քանդված սրտի վրայից անցավ Նոյեմենց բակը: Մոտեցավ նրանց, մի քանի բոպե լուռ կանգնեց յերեսաների մոտ, Նոյեմի կողքին, նայում եր նրանց Թափթվում իրերին, գլուխը շարժում ե քթի տակ ինչ վոր ասում, բայց չեր լսվում:

Նոյեմի սկսեսուրը նրան տեսնելով՝ մոտ յեկավ, կատաղած լոնեց նրա թեւը, Թափահարեց ու ինքն ել չիմացավ ինչո՞ւ, ճչաց նրա յերեսին, կարծես նա յեր մեղաւորը:

— Բա ես ո՞րեմք ե ... ես խի՞ղճ ե ... ո՞ւր ե արդարու—
թյունը ... արդարություն չկա, շուն ու դեւ, չլի դադան սրանցից ավելի դուք կունենան ... Բա աստված քոռացե՞լ ե, վոր սրանց դիմանը չի անում...

— Քույրիկ ջա՛ն...

Աստված վողորճած ե ... բաց յերկնքի տակ չի թողնի...

— Հի՛—հի՛—հի՛,—սպասումն անատամ բերանով կարճ ծիծաղեց, աջ ձեռքի մատներով ցած քաշեց բերանի վապը ե թքեց դեպի վեր, դեպի յերկինքը: — Ա՛յ, նրա վողորճությունը, նա ել աղա Վոսիկանի կողմն ե... մեղ, խեղճերիս հետ, ի՞նչ դործ ունի նա...

— Քույրիկ, քույրիկ, Սանամ ջան...

— Սրտիցս հանել եմ ասածու անունը, թող հիմա կայծակի պիլ վերաս ու սրանց ել ինձ հետ երի ու խորովի... Սիրաս մաշվել, թեւերը կտրվում են... ել չեմ կարող: Նա բնկած Հերիքնաղի գրիկը, գլուխը, հենեց նրա կրծքին, փղձկաց...

Նոյեմը լուռ լալիս եր՝ կրծքին սեղմամ փոքր աղջկան, խակ մեծ աղջիկը լալով գրկել եր տատիկի վոսները ե մրմնջում եր.

— Նանի՛ ... նանի ջա՛ն ... մի լա՛ ... նանի ջա՛ն:

— Մեռներ նանի՛դ, բալա ջա՛ն, վոր ձեզ ես որին չտեսներ...

Ոհանի մերն ինքն ել լաց յեղավ, ու իրան դապելով՝ սրբեց աչքերը:

— Սանա՛մ, հարս, յերեսեք, վեր կացե՛ք, լեն չենք ապրում, բայց ձեզ համար տեղ վա ... նեղվածք կլինի, բայց սրտներս լեն ե ... վեր կացեք, հավաքեցեք, ի՞նչ եք պիլացել, վերցրե՛ք ու յեկեք հետեիցս:

Ինքը մի դռնակ գրկեց ու դնաց: Պատին հասավ, հետ նայեց,

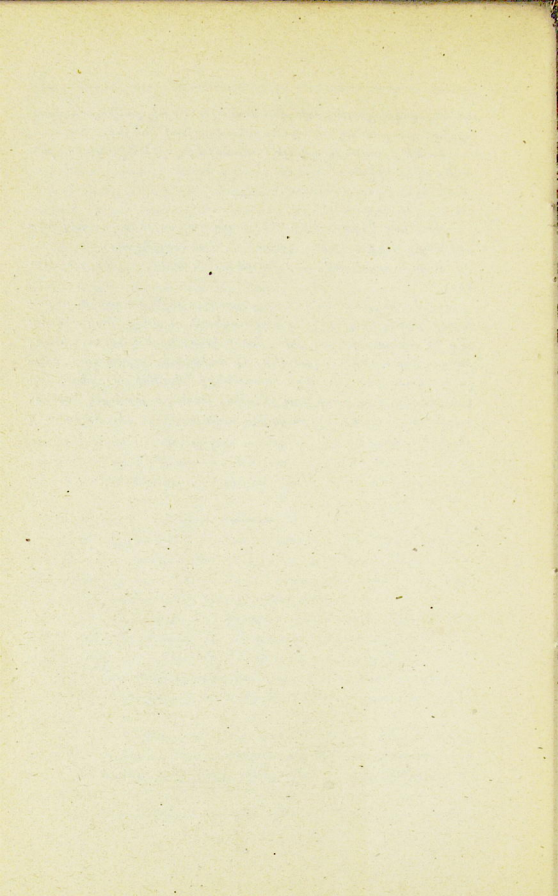
տեսնելով վոր քարացածի սկես մնացել են, մի քանի քայլ դնա նրանց, կանգ առավ ու հրամայական ձայնով կանչեց.

— Ձե՞ք լսում ... Նոյե՛մ, Սանա՛մ, յերեխե՛ք, մի՛մի բան առե՛ք ու՝ հայդա՛ր...

Վարդևոտ Ոհանը տանը չեր. տուն դալուց յերբ իմացավ հաւանաների դէտի յեկածը, կատաղեց, մատները կրծեց:

Շատ ուրախացավ, վոր մայրն այն և արեւ, ինչ ինքն եւ կաներ:

— Վոչինչ, սղատե՛ք: Շատը դնացել, քիչն և մնացել. ուղտը նրանց դռանն եւ կշոքի: Եղ հարուստների ու մաղիչների դիվանը յե՛ս եմ անելու, իմ ձեռքով: Նանի ջա՛ն, Նոյե՛մ քույր, յեղեք, ինչպէս ձեր տանը ... չքաշվեք, մի վախենաք, կդիմանանք՝ մինչեւ եղ կատաղած դայլերի ատամները կփչրենք ... Գեղը վոր կանգնի, եւ քարը քարի վրա չի՛ մնա, թողները յերկնքով կտանք, հլա սո՛ւս ... հլա ձեռներս փորներումս սղահնք, դեռ ժամանակը չի՛ յեկել...

Ո՛ր քաղաքի և Դ՛ր դուռի միջև ընկած և թոմայի ձորը: Գորշ աւ մոսայ: Արեւն այրել և ամեն ինչ: Քարերն անդամ կարծես թըրծ ված՝ նոր հանել են հնոցից, ալավ և բարձրանում նրանցից և ողբ տատանվում և բեկ-բեկ: Կարծես շողիանում են կարծր ապա-ռաժները: Վաղուց և կարօլել մարդու վտոճն այդ տեղերից: Ձմռան սառնամանիքներին քաղցած դայլերի պատվում են դուռի շուրջը և վախենալով դուռ մտնել, վրձնում են այդ ձորում, իսկ ամառվա տոթ դիշերներին, յերբ ողբ ծանր և ու անշարժ բորենին անլախ, ապահով քայլում և այդտեղ:

Ձորի անհրապույր, բուսականությունից զուրկ ապառաժնե-րի վրա կանգնած են թոմա առաքյալի վանքի փլատակները. վանքի կիսամութ կամարների տակ բուն ու չղջկին են բուն դրել:

Հեռու մարդկանց աչքերից, ձայնից, այդտեղ աղաւ ապրում են կարիճն ու ոճը:

Թոմայի վանքի մի բեկորի վրա անշարժ նստած և մեկը: Նա ել այդ ապառաժների պես մոսայ և ու բիրտ, նա ել ասես այդ ափե-րակների մի բեկորն և, այնքան ներշնչեալ չընապատին, վոր թվում և դրանիտյա մի արձան, մի մարդ, վորը նստած տեղը քա-րացել և յուր վշտի մեջ:

Բայց նա չարժվեց, բարձրացրեց գլուխը: Նիհար, ջլուտ, արևակեղ մորթը կարծես աքցանով ձգված դիմոսիկների վրա, մաղերը խճճված:

Մի քանի օր և, նա դեռ լույսը չբացված դալիս նստում և թո-մայի վանքի փլատակների վրա՝ չուլիս կախ, ձեռքի հաստ, չե-չոտ դավազանով ինչ վոր ծուռ ու մուռ դժեր և քաշում այնպե՛ս, աննպատակ:

Ձնայած տաք, այրող արևին, նրա գլուխը բաց և, բորիկ վոտ ներին չուտեք, դորադույն վերնաշապիկի կոճակները բաց, թա-վամաղ կուրծքը դեմ տված արևին:

Նա չէր նայում չուրջը. այնքան կենտրոնացած էր, վոր չէր

Նկատում թուշալոր ոճերին, վարոնք վասայով, շողչողայով արեւի տակ՝ դուրս ելին սաղում ավերակներէր բեկորներէր տակից ու դաւլարովելով՝ մի ուրիշ տեղ մտնում, կամ կծկւում և տաքանում արեւի տակ:

Մեղանքովայով բռնած մի թշվառակա՞ն, վար վախել և մարդկանցից, մի դժբախտ ուրահա՞ր, թե՞ պարզապէս վախի մահալայով բռնած հոգեկան հիւանդ, վար մարդկանցից հետո այդ վայրն և ընտրել իրբն ապահով ապաստան: Թե չե ս'վ և և ինչո՞ւ յե ընկել այդտեղ:

Յերկար նստած եր նա անշարժ. հանկարծ բարձրացրեց դուրսը, սե, խոշոր աչքերն անշարժ հօտեց առջեւ վախած ամայի հովանի, վար մի հսկա լիշի պէս մեկնովել եր մինչև հետվում ոճի պէս դալարովող դեռի ժապավենը:

Նա կրճաացրեց ատամները՝ այնքան ուժեղ, վար թվաց, թե վուչ մի ատամ չմնաց բերանում. դեմքի մկանները կծկվեցին՝ կարծես տանջանքից, և իրար սեղմած ատամների միջից վստաց.

— Նղո՛վք, նղո՛վք քեզ...

Նա զգլանքով դուրսը շրջեց հակառակ կողմը, ուր ձորն եր աստիճան առ աստիճան վեր բարձրանում: Մի քանի վայրկյան լուռ նայեց դատարկ տարածության մեջ, դեմքն անշարժ, կոշտ մրտ ձեռներով շոյեց լայն ճակատը, ցցեց դուրսը և հենկելով չեչոտ գտնադանին՝ վոտի յեւով ու արագ սկսեց իջնել:

Ձորի խորքում նա կանգ առավ, կարծես ինքն ել չգիտեր՝ ուր գնար — դեպի վեր, թե՞ դեպի վար:

Արագ վորոշումով՝ անցավ դեպի վեր տանող նեղ անցքով և կանգ առավ առաջին հրապարակի վրա: Նայեց շուրջը դալմացած մի քանի բոպե կանգնած մնաց և ելի անհասկանալի փութկոտությամբ առաջ գնաց: Ձորը կրկին սեղմվեց, նեղացավ, սարերը մոտեցան իրար՝ և յերկու կողմից պաշարեցին նրան:

Հիտուն քայլի չափ դեպի վեր գնաց նեղ անցքով և յերեսուն վանգունի չափ ավելի բարձր՝ նրա առաջ բացվեց մի նոր ավազան: Լեռները կարծես դիտամբ հետ ելին քաշել իրենց փեշերը և լայն հրապարակ բացել:

— Հո՛՛ ... Հոո՛ո...

Անդիտակցաբար դուրս թռավ նրա կրծքից այդ ճիշդ և, սթափվելով, ծիծաղեց վնքն իր վրա: Այդ ծիծաղը հնչեց ամայի ձորում այնքան խորթ, վոր արձագանքը կարծես հեղեղեց նրան:

և փշթվեց՝ ապառաժներին դարնվելով և հեռու դնաց՝ թաղնվելու լեռների ծոցում :

Նրա աչքերը փայլեցին, ժպիտը քարացավ դեմքին, մի մուտոց յեկավ կրծքից, վոբը դժվար եր ասել. դայրույթի՞, թե՞ հրճվանքի արտահայտութուն եր :

Նա արագ դնաց :

Այլևս վոչ մի տեղ կանգ չեր առնում, կարծես վախենում, փախչում եր մեկից, վոբ հալածում եր նրան :

Նա ուշ չէր դարձնում թեժ կրակի պես սաք քարերին, վոբ կաշվի միջից անդամ այրում էյին նրա վոտները : Հեմիհեմ նա հասավ ձորալլիսին և քրտինքի մեջ կորած, դետին ընկավ : Յերկար ժամանակ աչքերը փակ նա պառկած եր՝ ճնա՛ծ, թե արթուն... :

Նրա լսողությանը հասնում եր ձորի գլխից հոսող լեռնային գետակի ձայնը, վոբ քարերի վրայից թավալվելով, սանձարձակ յերթվարի պես բաշը քամուն տված՝ հոսում եր փրփրադեղ :

Գետի ջրերի ձայնը հեռվից, մոռ ուրորի նման ասես նրան որոգում եր :

Նա թմրել եր, գլխումը մաքեր չկային, բայց պարզ, ինչպես որը ցերեկով, նա տեսավ, վոբ գետն ընթացքը փոխեց և արագահոս դալիս և գետի ձորը ... ջրերը մոտենում են իրեն ... քիչ անց՝ հորձանըն առավ նրան ևլ ալիքների մեջ և քչեց գետի ցած... Նա ընկնում և թավալվոբ, ցավ չի զգում, սիրտը սեղմվում և, ուղում և ճշալ, բանալ աչքերը, բայց անկարող և մի շարժում անել, մի ձայն հանել :

Գետը փոխել և յուր ընթացքը ... Ահա առաջին ավազանը լցվեց, ևլ տեղ չի տնում ... սեղմվում և ձորի պատերին և ճանապարհ չդառնելով՝ ձգտում և յեննել իրեն կաշկանդող վանդակից... ուռճանում և, յետում ավազանի մեջ ... վերջապես նա դտավ յեղը, դտավ ... թափվում և պուռնգներից և հոսում ցածի սվազանը ... Այդ մեկն ևլ լցվեց ... Մեկը մյուսի հետևից լրցվում են սվազանները : Ահա վերջին ավազանը լրցվում և, շուտով ջուրը դուրս կգա ձորից, կվոլոդի հովիտը ... Դարերով ծարավից ճաղված հողն ագահորեն կծծի, նա կարծես զգում և այդ կենսատու հեղուկի մոտենալը ... սպասում և նրան որտաորով...

— Մեկ... յերկու... յերեք ... ո՛ւտա՛ ... Փրփրադեղ ջրերի առաջին ալիքի բաշը դուրս յեկավ հովտի վրա ... Քարից, հողից դուրդի յե բարձրանում, ինչպես դարբնոցում շիկացած յերկա-

Մ. Մանվելյան—Անապատը կծաղկի

թից, յերբ դարբինը ունելիով բռնած՝ ջրի մէջ և խրում շիկացած յերկաթի կտորը:

— Անապատը հեղեղվեց...

— Անապատը ծաղկում և...

Թեթև դեմիյունն ուրորում և ցորենի և դարու արտերը: Միում են ծովի պես կանաչ արանքն անուշ վստոցով: Զլուն և ցանած բամբակի արանքում, աղիտակ՝ դանդակ ծաղիկների պես, կախված են հասուն բամբակի վաթիլները... Աղջիկները դուրսդուրս հաղած, չանաք են անում բամբակի արտում: Ուրախ հնչում և կանանց յերգը, շուրջադար բռնած լեռները արձագանքում են բնկրելով ող ձայներով, պնում հնո՛ւ, հնո՛ւ տարածվելու:

Թաղողի աղիկներում խաղողի տասնյակ տեսակներ են հանում — կարմրում, սևանում, դեղնում, ուռճանում, քաղցրանում: Մառերը ճյուղակուտը են լինում բնույն տակ... Մուխ և յեղնում: Մետաքսաթելի դործարանում իլիկներն արագ պտուղում են, մետաքսը բարակ սարդի վոստայնի պես բոժոժից պոկվել, վաթաթվում և իլիկների վրա: Գոլորչի յե՝ բարձրանում կաթաններից: Կին, աղջիկ մինչև արժուինները թեքերը վեր քաշած՝ յեռացրած ջրից քամիչներով բոժոժ են հանում: Մարդկային խոսքը, իլիկների միալար բղղոցը, խառնվել են իրար... Շերամի հոտ կա աղւտեղ, խաշած բոժոժի հոտ...

Բոլորը լծված են աշխատանքի՝ — կին, տղամարդ... ուրախ և հնչում նրանց յերգն ու խոսքը... կուշտ են ու դոհ...

Աշխարհի բոլոր կողմերից ոտարությունից վերադառնում են պանդուխտները:

— Քիչ և ... քիչ և ... յեկե՛ք...

Շչում են իլիկները... Պակասում են աշխատող ձեռներ... դալիս են ու դալիս, աշխատանքը յեռում և: Անապատը ծաղկել և: Այդ հսկա լեռի վրա, իրբև հուշարձան՝ ծաղկած բնությունն և անուշ բուրում:

Հրմվանքի ճիւղ խեղդվեց կրծքի տակ, սառը քրտինքը պատեց ճակատը: Սառած, մի քանի վայրկյան մնաց տեղում անշարժ: Նրա առջև ընկած ևր բիրտ ապառաժոտ ձորը, ցածում ամայի հովիտը՝ մոռյլ ու անպտուղ...

Նրա գեմքն աստիճանաբար մթաղնեց, թափ հոնքերը կախվեցին աչքերի վրա: Աստիճանաբար գեմքը պարզվում ևր: Հոնքերը վեր քաշվեցին, ճակատի կնճիռները հարթվեցին, աչքերը փայլեցին կրակով, վորսի վրա հարձակվող վագրի պես՝ չանդու-

տեղ գետինը, մոնչաց, վեր ցատկեց տեղից և ծիծաղեց լիաթոք...

— Անապատը կծաղկի՛... .

— Կծաղկի՛ ... կծաղկի՛ ... կի՛ ... կի՛ ... ի՛ ... կրկնեց արձադանքը մի քանի կողմերից։

Գյուղից լավեց յեկեղեցու դանդերի ձայնը՝ թախծոտ ու մոնոտոն, ինչպես չվող կռուներին յերգ։

Վարպետ Ոհանը վերցրեց հաստ դավադանն ու դնաց։

Մտքերի մեջ խորասուզված, նա արագ դնում էր։

Ծովեց դեպի ձախ և նեղ նրբանցքով սկսեց վեր բարձրանալ։

Հասավ Սողոմոնի աղբյուրի հրապարակին ու կանգ առավ հսկա չինարու տակ, ուր գերանների վրա նստոտած եյին գյուղի մեծերը. մյուս գյուղացիները կուչ եյին յեկել պատերի տակ։

Հրապարակի կենտրոնում մեծ ավազան էր շինված, իսկ չինարու բնի մոտ Սողոմոնի աղբյուրն էր բղիում և բարակ առվապղով հոսում դեպի ավազանը։

Ձինարին յուր հուժկու թևերի տակն էր առել հրապարակը և ճյուղերը տարածել մինչև ավազանի կեսը։

Գերանի մեջ տեղին նստած էր ԴՅ-ամյա ալեղարդ քահանան՝ մեղրամոմի պես դժգույն դեմքով։ Չորացած, յերակներն ուռած, մաղմաղոտ ձեռքի մեջ ամուր սեղմած դավադանը։ Նա նստած էր անշարժ, հայացքը մի կետի, քիթը սրված՝ ննջեցյալի քթի պես։

Նրա աջ ու ձախ կողմերում նստած տանուտերն ու աղա Վոսկանը կարծես վախենում եյին շարժվել տեղերից, սեղմվել եյին նրան, վոր պահեն այդ անշարժ դրուժյան մեջ, կարծես մեկին հավատացնելու համար, վոր մեռած չն։ Լուռ եյին բոլորը, ընկճված։

Հանկարծ, կարծես այդ վախը ցրելու համար, քահանան դանդաղորեն շրջեց գլուխը, կարմրած, կուչ յեկած աչքերի արանքից նայեց շուրջը, քթածակերը լայնացան, ասես հենց նոր սկսեց շնչել։ Բթախոտից դեղնած քեխերի տակ շրթունքները շարժվեցին, բայց ձայն դուրս չեկավ։ Մի վայրկյան անց — այն քան կամաց, վոր կողքի նստողները հաղիվ լսեցին — շոնջաց։

— Մեղավոր ենք ... Աստված բարկացել է ... Կոխիվ ... Հիվանդութուն ... Աստծու ցասումը պիտի օսառանի աշխարհը ... Աղոթք արե՛ք, մատաղ կտրե՛ք...

— Մատա՛ղ ... մատա՛ղ ... — անցաւ դերանի մի ծայրից մինչև մյուսը և տարածվեց շուրջը կանգնածների մէջ:

Մարտիկ նշանակվեցին՝ տներից ալյուր, փայտ, մատաղացուի համար փող հալածելու, վորպեսզի կտեսնեն աստուծոյ ցասումը:

Վարպետ Ռհանը, վորը մինչ այդ լուռ կանգնած էր չինարու հաստ բնի մօտ, սղովեց ծառից, յերկու քայլ առաջ անցաւ և ափելի բարձր, քան ինքն ուղում էր, հուզված ձայնով կանչեց.

— Ա՛յ ժողովուրդ:

Բոլորն այդ անսպասելի ձայնի վրա դարձան և տեսան նրա հուզմունքից դուռնառ դեմքը:

— Հը՞, վարպետ, ի՞նչ էս, ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց տանուտերը:

— Նոր քսո՞ն ես խնայել, — հարց տվեց մի ուրիշը:

— Կոխ՞վն ե սկսվել:

— Կովից բան չգիտեմ: Նոր քան չունեմ ասելու: Հին, շատ հին և ասածս: Մենք աղքատ ենք, մեր յերեխեքը տկուր, կիսաքաղց: Մեր դյուղի տակի հողերը ծաւալ են, յեթն դրանց ջուր հասցնենք, մեր գյուղին ել գյուղ չի հասնի:

— Եդ, վարպետ, հ՛ին հեքյաթ ե:

— Հեքյաթ չե: Յես կրկին ու կրկին համոզվեցի, վոր ասածներս զառանցանք չեն: Վոտքի տակ եմ տվել շրջակայքը, միակ տեղը դա յե, վրտեղից ջուրը վաղելով կգա. — հէնց հիմա յել այնտեղից եմ դալիս:

— Այդ վո՞րտեղից, քժծիծաղ տվեց աղա Վոսկանը:

— Սարեր ծակելու, տոնելներ չինելու կարիք չկա: 100 հա— դաքներ չեն հարկավոր, ինչպես ինժեներներն են ասում. մենակ գուճ ամբողջ գյուղով մեկ շունչ, մեկ հողի դարձած պետք ե դաք իմ հետևից, ինչպես Սողոմոնի հետևից զնացին մեր պա— պերը, և նրանց ջանքերով ե, վոր բղխում ե այս աղբյուրը, առանց վորի մեր ձորն ել, ցածի հովտի պես՝ ամայի կլիներ:

— Ա՛յ ժողովուրդ, վեր կացե՛ք ... հը՞ ... ծիծաղեցին մի քանիսը:

— Եդ ի՞նչ ջուր ես դտել, վորտեղի՞ց ես բերում, վոր մենք չգիտենք, — արհամարական դիմեց նրան աղա Վոսկանը:

— Գետից:

— Շատ խորն ե գնացել, — ջուր չի տա:

— Շատ գիտուն գլուխներ են մտածել, աշխատել ու հետազոտել: Գետի ջրերը մեղ համար չեն. 100 հազարներ են պետք, ջուր հանելու համար:

— Յածի գետն ինձ պետք չէ:

— Բա վորտեղի՞ց:

— Վերին գետից:

— Սարը պետք է ծակել:

— Սարեր ծակելու պետք չի, մենակ թե դուք, ա՛յ ժողովուրդ, դուք ամենքդ — մեծ, փոքր, կին, յերեխա, բեռնորդ դաք ջուր կրելու, կիր շաղախելու: Ամբողջ ձմեռը զուր, աննպատակ հոսում են վերի գետերը: Փոխիր գետի ընթացքը, և մենք կունենանք մի հսկա ջրամբար: Տնկիր, ցանիր սերմերը, վոր դարնանը ծլում ու գնա գետնից չբարձրացած, չորանում եյին առանց ջրի: Զեր պցած սերմը կծլի, կանի և առատ բերք կտա ու մի քանի տարուց ել աղքատ չի լինի մեր Ղյուղում: Այդ հովիտը բոլորին կհշտացնի, բոլորը կաշխատեն ու դու՛կ կլինեն:

Մի բոպե տիրեց լուռթյուն ու հանկարծ պոռթկաց մի քրքիջ և այդ հրահրուցի միջից լավեց աղա Վոսկանի ձայնը.

— Խելադարվե՛լ ե, յերաղ ե տեսել:

— Տե՛ղ ունես, վորդյա՛կ, թե՛ դիմահար ես: Գետե՛ր ես չըջում, ջրամբարներ կտուցում: Յնդի՛ն ես, վարպետ ... Ո՞վ չդիտե, վոր ցածի հողերին թե վոր ջուր հասցնենք ... Դե՛, քո ու ուղածն ել մի ջուրտ աչք ե: Շատ գիտուն ինժեներներ են յեմել, տեսել ու դնացել: Անհույս բան ե, վորդյա՛կ, զուր մի տքնիր, աստված անիծել և այդ հովիտը, ո՛ճ ու կարիճ ե բուսում այդտեղ: Գնա խաղաղությամբ և աստված քեղ հետ, ի զուր մի տանջիր ուղեղդ, վորդյա՛կ, աղոթիր, վոր մեղ տեր Հիսուս Քրիստոսը խնայի յուր ստրուկներին և մեղմացնի յուր ցասումը: Ա՛յ, թաղալոգնեն իրար են խառնվել, ասում են. աղոթք, հրակում ... — Նա զողդողալով վորտքի յեւալ: Պաղաղությո՛ւն ամենեցուն ... Տե՛ր աստված, վորդորմյա՛ ինձ, բաղմամեղիս ... Մատա՛ղ, մատա՛ղ պետք ե անել ... Աստծու ցասումը մոտ ե... Գնաք խաղաղությամբ:

Աղա Վոսկանն ու Մելիքը նրա թևերը մտած՝ տաքտա:

— Գնանք, ա՛յ ժողովուրդ: Մրա ես տեղը մի քիչ ... Ժալք պակաս ե ... Հի՛-Հի՛-Հի՛:

Ասաց գլխի Կարապետը և կաղալով վագեց, վոր հասնի աղաներին:

Հրապարակը կամաց-կամաց դատարկվեց:

— Ե՛ր, մարդիկ, լսեցե՛ք:

Կանչեց վարպետ Ոհանը, կատաղած նայեց նրանց հետեւից, կրճատացրեց ատամներն ու մի արհամարական ժպիտ դնա՞րն՝ ընկալ աղբյուրի մոտ մի քարի վրա և ատամների միջից մրմնջաց.

— Անմիտնե՛ր, անմիտնե՛ր: Դուք եք խեղադարձ, դո՛ւք, վոր հույսներդ աստծու վրա դրած՝ ընկել եք աղա Վոսկանի ու տերտերի ցանցի մեջ, արնաքամ եք լինում:

Ձինարու բնին սեղմած Հարութենց Յեղիան, վորն այդ որն եր դուրս յեկել կալանքի տակից՝ աղա Վոսկանի ջուրը դողանալու համար, մոտեցալ Ոհանին և դառնացած մրմնջաց.

— Վեր կաց, վե՛ր կաց, վարպետ, տուն դնանք: Նրանց ինչերին և ջուրը: Յոթն աղբյուրի ջուրն ել նրանցն և, իսկ մեք բաղերը թող չորանան, ջհանդամը: Վնաս չկա, վոր կսատկենք. ո՛ւմ ինչը կտակասի, մենք ի՞նչ մարդ ենք վոր...

— Մարդ չենք, Յեղիա՛, անդիտակից, ինչպես վոչխարի սուրու: Տեսա՞ր հարուստների հետեւից ինչպես բոլորն ել քաշվեցին: Մինչև մենք ել հարուստների նման չդիտակեցենք մեր, աղաղթատներին շահերը, միշտ ել ստրուկ կմնանք ու եսպես չոռտա՞ծ...

Վարպետ Ոհանը ձիեր եր պայտում յուր փոքրիկ դարբնոցի առջև:

Յերբմն նրան թվում եր, թե տերտերը, աղա Վոսկանը և մյուսներն իրավացի յեն, թե այդ հովիտն անիծված և, թե ջուր հասցնել նրան անհնար և, թե այդ հսկա լեռն ընդմիշտ դատապարտված և ամայության:

Նա սկսել եր կասկածել, վոր դարբերով ծարավ ձորն աղա-հորեն կծծի դետի ջրերը և կրկին կմնա դատարկ ու չոր: Մուսլվում եր նրա դեմքը, ինչպես դարբնոցի անկյունում թափված ժանդոտ յերկաթի կտորներ:

Յերբ մեկն ու մեկն աշխատում եր համողել, վոր ձեռք քաշի խալիի համար մտածելուց՝ «Ջհանդամն իրանց գլուխը», նա վոչինչ չեր պատասխանում, մի արհամարական ժպիտ ծռում եր նրա շրթունքների ծայրը, մուրճը ձեռքին կանդ եր առնում մի վայրկյան, ու ելի շարունակում կիսատ թողած գործը:

Մի քանի ուր եր, ինչ նրա փոքրիկ դարձնոցը փակ եր: Նա մտել եր տուն ու դուռդամեջ չեր դուրս դալիս:

Թախտին կիսապատկած, հայացքը մի կետի դամած, նա ժամերով մնում եր նույն դրուժյան մեջ:

Նոյեմբ լուռ, անըուն հետևում եր նրան: Արդյոք ի՞նչ մտքեր են զբաղեցնում նրան: Նոյեմբ պատրաստ եր ամեն ինչ տնել, վորպեսզի կարողանա փարատել նրա տխրությունը, բայց չեք համարձակվում մոտենալ, հետաքրքրվել: Յե՛վ հեռվից—հեռու տանջվում եր նրա հետ, իսկ պատավ մայրը վախեցած, հարցական, չոված աչքերով նայում եր նրան, չրթունքները դողողողալով հարցնում.

— Ոհա՛ն, բալա՛ս, դուրբա՛ն քեզ, ի՞նչ կա, վո՛րտեղդ ե ցա-
վում:

— Բան չկա, նանի, տեղս ել ա չի ցավում:

— Բա խի՞ յես եղպես:

— Անհանդիստ մի՛ լինի, նանի, բան չկա:

Ու մայրը ձեռները կրծքին ծալած, վորքի նման ծալապատիկ նստում եր անկյունում և անթարթ նայում եր վորդուն, վորը թեև ասաց, թե վոչինչ չկա ու վոչ մի տեղ չի ցավում, բայց մոր սիրտը հանդիստ չեր, հետևում եր նրան աչքերով, չեր փախցնում նրա վոչ մի շարժումը:

— Թե հիվանդ ե, հիվանդի նման չի, հիվանդ վոր լինի, բա չի՞ տնջա, թե հիվանդ չի, բա ես ի՞նչ ե հալը: Արդյոք դե՞ր են արել, աչքով են տվել... Գուցե մի աղջիկ ե գլխից հանել... Դե՛, ել ի՞նչ ե լուռ, թող ասի մորը, ո՞վ չե կասի, վոր Ոհանն իր հավանած աղջիկն ուղի: Բոյին, բուսաթին, խելքին, ի՞նչ ասես ձեռքիցը չի դալիս,—նրա ձեռքին դուրբան...

Նա մեկ ուղում եր վեր կենա, դնա, գրկի դուռիսը, լալով աղերսի, վոր չթաղթնի սրտի դարդը, ասի մորը, մեկ ել տաղ եր անում ու ավելի կուչ դալիս...

— Աչքով են տվել բալիս,—գիր են արել,—քթի տակ մոմըն-
ջում եր նա և մտածում եր առավոտը վաղ գրբացի մոտ դնա, թե աղջիկ ե Ոհանի խելքը տարել, եղ ել նա կասի:

Այդ մտքերի մեջ պառավը, վեր կացավ և բակ դուրս քե-
կավ:

— Նոյե՛մ ... Հերիքնա՛դ ... Աղջի Նոյե՛մ,—կանչեց նա:

Թոնրատնից դուրս վաղեց Նոյեմբ, իսկ հետևից՝ Հերիքնա-
դը՝ արագ մոտեցան և տեսնելով նրա ալալված գեմքը՝ վախե-
ցած հարցրին.

— Ի՞նչ է, մայրիկ:

— Ելի ի՞նչ ելալ:

— Մի դեմքս յեկեք ... մի տես ի՞նչ է պատահել բալիս ... գետը տանիք նրա մօրը ...

— Ի՞նչ է, հիվանդ էս չի՞:

— Հիվանդ չի՛, լավ էլ չի... Աչքով են տիկ, դիր են արել...

— Նոյեմբ մի քիչ անդ վաղեց ու կանդ առավ՝ չհամարձակվելով առաջինը ներս դնալ: Հերիքնաղի թևից բռնած, Ոհանի մայրը, վաղելով, վարքան թույլ ելին տալիս ծեր վոտները, քարշ նրա առաջ նրան:

— Աղջիկ, կամաց, սուտն ղցեցիր:

— Արի՛, արի՛:

Նրանք ներս մտան, Նոյեմբ մնաց դռներում: Ետնչը կարողում եր, սիրտն արագ բարտխում: Յերբ նրանք ներս մտան, Ոհանը բացեց աչքերը, ժպտաց ու ելի փակեց:

— Ոհան՛ն ... Ոհան՛ն...

— Լավ եմ, նանի, մի վախենալ. քուտն տանում է, յերեք օր է լավ չեմ կարողացել քնել:

— Քնիր, բալա՛ս, ցտվդ տանի մերդ ... քնի՛ր:

— Աղջիկ, մի խոսացնի՛, — թող քնի:

Նրանք չարժվեցին դեղի դուռը: Նոյեմն արագ փախավ, կտավ թթի ծառիկն ու ուրախությունից, վոր վոչ մի լուրջ բան չկա, հեկեկաց:

Յերկու պատահները դուրս յեկան: Դռների միջից Ոհանի մայրը մի անդամ էլ նայեց տղի կողմը, քիչ հանդուտացած՝ ինքն էլ դուրս յեկավ:

— Տնաչենի կնիկ, լեղաճաք արիր: Ի՞նչ է պատահել, փա՛ռք աստծու, քուտն է տանում, հոգնած է, թող քնի: Ի՞նչ ես վախեցել:

— Հերիքնաղ, աղիդ քույրս, սուտ է արել, հարցնում եմ, բան չի ասում. սիրտս քիչ եր մնում տեղիցը ծախ պես դուրս թռչի:

Յերկար ժամանակ դռան առաջ նստած, նրանք քչիչում էլին: Ոհանի մայրը մեկ-մեկ գլուխը դռնից ներս եր տանում, նայում ու ելի հետ գալիս:

— Ե՛հ, դու էլ, աղջիկ, բաներ կասես վոր: Բան էլ ա չկա: Ի՞նչ ես նախ-նախ բաներ ասում. ինձ էլ վախեցրիր: Ձենդ վոր լսեցի, ասեցի՝ կրակ ա բնկել տուներ:

Այն խոր համարը, համոզված տոնը վերով նա խոսեց, սկսեց շատերին վարակել: Որ-որի վրա շատանում եյին նրա կողմնակիցները: Շատերը սկսեցին հավատալ, վոր վարպետ Ոհանի ծրագիրն անիրագործելի չէ:

Իայց առանց միջոցների ինչպես կարող եյին ձեռնարկել չինարարութեանը: Հարուստները մօտ չեյին գալիս, բացի այդ՝ աշխատում եյին հիստիալեցներ, ստելով, վոր չընկնեն «ցնդվածի» խելքին: «Յերազ և տեսել ու խեղճերին եւ մոլորութեան մեջ և զցում: Յեղ վերջապես, այդ հողերն արժե՞ն արդյոք այդքան ծախսեր: Զուր են չարչարելում: Թող ամեն մեկն իր աղքատութեան հետեւից դնաւ. գլուխ դալու բան չի»:

Գյուղացիների վողեւորութեան վրա սառը ջուր եյին լցնում, նրանք եւ հուսահատված մի կողմ եյին քաշվում, սպասելով, թե ինչով եւ վերջանալու Ոհանի և հարուստների պայքարը:

Ոհանը չէր վհատվում: Փոստատար Մուրադի և Հարումենց Յեղիայի ու մի քանի գիտակից գյուղացիների հետ, խելք-խելքի եյին տալիս, թե ինչպես իրագործեն ջրի հարցը:

Գյուղն ընկած՝ չքավորներին հասկացնում եյին, վոր չլսեն հարուստներին, վոր առանց նրանց ողորդման եւ դէռու կգա, միայն թե ձեռք-ձեռքի տան, խելք-խելքի, մարդ ուղարկեն քաղաք: Նրանք եւ կհավաքեն այնտեղի համադրուղացիներին, կբացատրեն և սրանք, տեսնելով այդքան սլարդ, ձեռնուռ բաժնի, անսպասաւ ողորդեցիկ կգան:

Ջրի հարցը հուզում եր բոլորին. կային հավատացողներ, կային այնպիսիներն եւ, վոր լսել անդամ չեյին ուղում, ծրագիրը համարելով անմիտ բան և ծաղրում եյին հավատացողներին: Վրմանք եւ կարծում եյին, թե առանց հարուստների բան դուրս չի գա:

Վարպետ Ոհանի վողեւորութեան անհաջողութեանից չէր նոյաղում: Նա այնպես համոզված եր, վոր չէր եւ կասկածում հաջողութեան մասին:

Այն վախը, թե ձորը կարող եւ փուլ տալ գետի բոլոր ջրերը, այլևս նրան չէր տարապիսեցնում: Ինչքան ուղում ե ծեծի, վերջն ելի աղբյուրներ դարձած՝ ջրերը հովիտ են դուրս գալու, մինչև կկշտանա, տիրմ էնատի, ճահճահիտտեր կբուսեն և կամբանաւ ձորի հատակն ու կողերը:

Հավատացողների, վողեւորվածների թվին ավելացաւ Նոյեմը:

Յերբ Ոհանը նրան բացատրեց յուր ծրագիրը, նա ուրախությունից առաջին անգամ բռնեց Ոհանի ձեռքը և յերկար պահեց ափի մեջ, բայց չկարողանալով յերկար նայել նրա աչքերին, ամոթխած՝ խոնարհեց գլուխը, կարմրեց և բաց թողեց նրա ձեռքը, դուրս փախալ:

— Նոյեմ ... Նոյեմ ... — կանչեց վարդես Ոհանը և մի անուշ ջերմություն անցաւ յերակներով, ահամա ժպտաց ու հառաչեց:

Նոյեմը վազելովրված, յուր հերթին կանանց շրջանում խոսում էր, բացատրում նրա ծրագիրը՝ նա յեւ վողեւորվել էր Ոհանի վողեւորությամբ և ամեն տեղ — աղբյուրի գլխին հարս ու աղջիկներին հետ — խոսելու նյութը ջուրն էր:

Յերկար ժամանակ Ոհանը նստած յուր սենյակում, չէր կարողանում կենտրոնանալ: Նա աշխատում էր դժադրել ավազանները, նեղ անցքերը, վոր մի ավազանից մյուսն ելին տանում: Յուր համար այնքան պարզ բանը թղթի վրա դառնում էր անհասկանալի, վոչ համոզեցուցիչ: Նա յերկու ձեռների մատերը խրել էր մաղերի մեջ և յերկար, անշարժ նստած էր: Փոքրիկ նալթի լամպն աղոտ լույս էր ձգել նրա բրոնզի նման արեակեղ դեմքին: Գանդուր, խճճված միրուքն ընկել էր առջևը փռած թղթի վրա: Նրա մտքերը ցրվում էին: Նախ՝ նրան խանդարում էր Նոյեմը, վոր հարեան սենյակում քնած էր, ապա հիշեց աղա Վոսկանի և Մարկիչի տմարդի վարմունքը և անիծեց աստծուն, վոր այդպես վատ, անհավասար ե ստեղծել աշխարհը. հետո ծիծաղեց ինքն իր վրա. — «Աստված վո՞րն է, նա ի՞նչ անի, վոր մենք տղետ ենք, տավար և թույ ենք տալիս, վոր մի Վոսկան, կամ մի տերտեր շահադո՞ծ են, թալանեն ու փողոց նետեն ... Մենք, մենք ենք մեղավոր, մեր անդիտակցությունից են ոգտվում նրանք, մեղ շահադո՞ծելու համար: Յեթե բոլորս խոսքը մեկ անենք, ել վո՞ր Վոսկանը, կամ վո՞ր տերտերը կարող է ասել, թե աչքիդ վրա հոնք կա...»

Այդ մտքերի մեջ էր, վոր ականջին հասավ դռան մուրճի ձայնը: Նա տեղից չչարժվեց, մինչև մի քանի անգամ ավելի աժեղ չկրկնվեցին մուրճի հարվածները:

Չարմացած՝ բարձրացրեց գլուխը, լարեց լսողությունը և յերբ համոզվեց, վոր իրենց դռան են բաղխում, վեր կացավ, վոր գնա: Մյուս սենյակից լավեց մօր ձայնը:

— Ոհա՛ն, մե՞ր դուռն ե :

— Հա՛ :

— Ո՞ւր կարող ե լինել ես կես գիշերին :

— Ի՞նչ կես գիշեր, նոր մթնեց :

— Կա՛ց, յես գնամ :

— Դու պառկի՛ր, վեր չկենաս, նանի՛, յես գնում եմ :

— Ախար ո՞ւր ե, ե՛...

Ոհանը գնաց : Բայց չեք կարողանում գուշակել, թե մի՞լ ե չիչել իրեն, ո՞ւմ ձեռքն ե բարձրացել բաղխելու դուռն այս ուշ պահին : Մութա՞ղը, հը՞ ... մարդը բալքի նոր բան ե լսել քաղաքում : Այդ մտքերի մեջ նա հաստի՛ դուռնը և մեծ յնդով՝ նրա զարմանքը, յերբ դուռն մեջ տեսավ մի վտոր կաղ, կարճահասակ գլխի Կարապետին՝ չեչոտ, հաստ մահակն ուսին :

Ջարմացած մնաց գռնեցուկ. գլխի՛ր հաստ մահակն ուսից իջցնելով, շտապ-շտապ, կակաղելով խոսեց.

— Վարպե՛տ, կանչում են, գնանք :

— Ո՞ւր, ո՞ւր ե կանչում :

— Նրանք ելի ... տանուտերը, աղա վրսկանը :

— Խո՛ւր լինի :

— Խեղած, ի՞նչ պիտի լինի :

— Կա՛ց, գլխարկս առնեմ :

— Ոհա՛ն, — անհանգիստ գլխավորեց նրան մայրը :

— Գլխի՛ր Կարապետն ե, յեկել ե հետևիցս. Մեկի՛քը, աղա վրսկանը կանչում են :

— Ի՞նչ կա վոր :

— Ձգիտեմ :

Նա վերցրեց գլխարկն ու դուռս գնաց :

— Ոհան ջա՛ն, մատա՞ղ, չուշանաս :

— Դու պառկի՛ր, նանի՛, ինձ չսպասես :

— Ե՛հ, ինչ պառկեմ, բա...

— Ինչ ե՛հ ... գնա, պառկի՛ր, շուտով կգամ :

Մայրը նրան մինչև փողոցի՛ դուռը ճանապարհ գրեց ու փնքն իր հետ խոսելով՝ վերադարձավ, նստեց անկողնի վրա ու ել քնել չկարողացավ. դարձեցրեց Նոյեմի՛ սկեսրոջը :

Գղիւն ու Ոհանն զնացին նեղ, քարքարոտ վտղոցով դեպի վեր: Ոհանն լուս դնում էր, գղիւրը քարերին թխթխկացնելով դա-
վաղանը, ընդնդալով հաղիւմ էր հասնում նրա հետեւից:

— Մի քիչ կամաց, տնաշին: Քս բոյիդ ել մտիկ, խմին ել: Յես կարած քու յերիշով դալ:

— Դե, արի՛, — Ոհանն ժպտալով դանդաղեցրեց քայլերը: — Բա բան չասացի՞ն, թե ինչի համար ե:

— Ձե՛, բան չասացին, կարծեմ ջրի համար ե:

Նրանք ծովեցին դեպի ձախ և քիչ տեղ պնալուց հետո, կանդ առան աղա Վոսկանի դռան ստաջ: Գղիւրը մի քանի անգամ դռան վրա կախած մուրճով հարվածեց մուրճի տակ ամբաջված մեծ, տափակ մեխին: Մի պահ տիրեց լուսթշուն, քիչ անց՝ դարպասը կիտարացվեց և նրանք ներս մտան:

Ծառերի որանքից յերևաց աղա Վոսկանի յերկհարկանի տունը:

Աստիճաններով նրանք լարճբացան յերկրորդ հարկը: Յերկար ու նեղ սրահի դիվան, պտտի տակ վռված խորինների և խալի-
ների վրա, բարձերին հնոյած՝ նստած եյին վեց հոգի: Նշանե նկարներով, դարսած սիւռոցի վրա դրված էր մի գրաֆին ողի, մի պնակի մեջ ապուխտ՝ չոր բնկույզի հետ, մի ամանի մեջ մեղրա-
հաց, մի ուրիշ ամանում ել կրոր-կրոր կարտած վարունդ:

— Կարապետ, լաւ շո՛ւտ:

— Վաղելաղ դնացի:

— Դե՛, համեցե՛ք, վարպետ, համեցեք նստի՛ր:

— Բարի յերեկո՛:

— Ս՛, աստծու բարին, — մի բաժակ լիջը ողին մի ձեռքին, մյուս ձեռքով բռնելով վարպետ Ոհանի թեւից, նստացրեց յուր կողքին աղա Վոսկանը:

Ոհանը կուլ տվեց ողին, վարունդի վրա քսած մեղրի պատա-
ռը դրեց բերանն ու մի քանի անգամ հաղաց:

— Հը՞, թո՛ւնդ ե:

— Վաղուց չեմ խմել:

— Մեկն ել:

— Ձե՛, շնորհակալ եմ: Ի՞նչ կա, խեղ լինի. ի՞նչ եք հալա-
րով կանչել ես մթին:

— Մի վռադի, կիմանաս, հլա ես մեկն ել քցիլ:

Ոհանը չստիպեց խնդրել. չթոռնքները սրբեց, յերկու մատի

ծայրում մի կտոր ապուխտ գցեց բերանը, սուր աստամներով փշրեց ապուխտի աղի կտորը և հարցական նայեց շուրջը :

— Պ. Վոսկան, ասա' :

— Կասեմ, կասեմ, ի՞նչ եք վրադում : Թող մի յերկու ֆինն-ջան խմի, քեֆը տեղը դա, վրադնելու ի՞նչ կա : Հարյուրամոր տարիներ մեր հայրերը, տապներն սպասել են. մենք ել կսպասենք, վրադ չի : Թե մի բան դուքս ե գալու, դուքս կգա, թեև ելի յեմ ասում, վոր խելքս բան չի կտրում :

Ոհանի հետաքրքրութունը չարժվեց : Հասկացավ, վոր ջրի համար ելին կանչել ու առանց հրավերի սպասելու՝ ողու շիշն առավ, լցրեց և մի շնչով դատարկեց :

— Ա՛յ, սաղ ու, վարպետ ... Եղպես, տնաչե՛ն, մի սիրտդ բաց, սաղ աշխարհի հոգսը կասես քեզ են տվել : Կարապետ'...

— Համե :

— Մոտ արի :

Դղիւրը, վոր մենչև այդ՝ փայտի վրա հենված, բերնի ջրերը վաղեցնելով՝ կանդնած եր դռան մոտ, արագ դեմ տվեց ձեռքի փայտը դռանը և կաղալով, փութաջան մոտեցավ, ճանապարհին թեքերով սրբելով բերանը :

— Յա՛, Հիսուս Գրիստոս' ... Սաղ լինեք, ուրախ,—ասաց ու քաչեց դուրսը : Մեկիքն առանց նայելու դղիւրի վրա, իր ձեռքով մի կտոր վարունդ գլխի վրայով մեկնեց նրան :

— Սաղ լինեք, աստված յերկար կյանք տա,—նա չփչփացնելով մոտեցավ սլառուհանիկն ու նստեց :

— Հա՛, վարպետ, ասում են՝ ուղում եք մարդ ուղարկել քաղաք՝ ջրի համար. դրու՞տ ե՞ր, —կախ հոնքերի տակից նայելով— Ոհանի վրա, հարցրեց Մեկեքը :

— Գաղա՞ք : Հա՛, եղպես մի միտք ունենեք :

— Եդ ի՞նչի համար :

— Խորհրդակցելու ... ջրի համար :

— Խի՞, մենք ետեղ մեռած ենք, մեջ մտավ աղա Վոսկանը :

— Են որն ինչ վոր ասացիր, խելքի մոտ բան չթվաց : Մի մանրամասն բացատրիր, թե եդ վորտեղից, ի՞նչ ճանապարհով ես ուղում ջուր հանել. ի՞նչքան փող ե հարկավոր, տակից կարո՞ղ ենք դուրս գալ, թե չե : Գլալագոյություն մի բան չի լինի, թե գլուխ գալու բան ե, գլուխ կանդնենք ու մի բան անենք : Մենք ետեղ, քաղաք խի՞ յեք դնում, բա մենք ետեղ մեռա՞ծ ենք :

— Դե, վարպետ, դու ել գիտես, վոր եդ քյասիր-քյուսուր-

ների ձեռքից բան չի դուրս գա: Թե փող պետք լինի, ելի մեր գրպանից և դուրս դալու,—մեջ մտավ աղա Պողոսը՝ մի չորացած, մեռնելուն մոտ մարդ:

— Հա՛, վարպետ, կանչել ենք մի ծանոթացնես ջո պլանին, թե գլուխ դալու յե, ել չուշացնենք:

Մի քանի վայրկյան տիրեց լուռթյուն:

— Ա՛յ, ես վեցս կանք — բոլորս ել ունեոր ենք, փա՛ռք աստ-ծու,—չարունակեց աղա Վոսկանը,—դու ել յոթերորդը. ընկերա-նանք, եղ հողերը գյուղացիներից մի կերպ ձեռք դնենք,—դե՛, դա մի դժվար բան չի.—անպետք չոլ, վոչ վոքի պետք չի: Մի քանի հարյուրով գլուխ դալու բան և, կառնենք, կդառնա մեր յոթի սեփականությունը, են ժամանակ արժի ջրի մասին մտածել: Ահադին հողեր են, թե չե՝ սաղ գյուղով... Ա՛յ, վարպետ, են ժա-մանակ ինչ եմ ասում, թե ջրի հարցը գլուխ յեկավ... դե՛, հո ել ինչ... պրծավ — դնաց...

Ոհանը բարձրացրեց գլուխը, մեկ-մեկ նայեց նստածներին ու դառնորեն ժպտաց:

Կրկին տիրեց լուռթյուն:

— Հը՞, ի՞նչ կասես:

— Ի՞նչ ասեմ... լավ եք մտածել, աղքատ-ուղբուտներին ել կքանեցնենք եղ հողերի վրա... իրենց հողերի վրա, նրանք ել ճաղցած չեն մեռնիլ: Բարի դործ և, մենք ել լավ կուռցնենք: Բայց լավ չհասկացա-փողը դուք եք դնում, բա ի՞նչպես և, վոր ինձ ել ընկերացնում եք:

— Մենք փող կդնենք, դու յել, թե կարաս, ջուր կհանես: Հա լալ յեղբայրների պես կբաժանենք:

— Դրա համար եք կանչե՞լ: — Նա վոտի յեկավ, թափ տվեց գլուխը, խճճված, սև մաղերն ոճերի նման իրար անցան: Ուղեց բան ասել, բայց փոխարենը մի կարճ ծիծաղ դուրս յեկավ կրծ-քից, վորն իսկույն ընդհատվեց, ու լուռ դնաց դեպի դուռը:

— Եղ ո՞ւր:

— Ձե՞ս ուղում ընկերամալ, վախենում ես բան դուրս չգա: Ծախիր, գինգ ասա, թե բան ես ուղում անել: Ինքդ չես կարող գլուխ բերել, բեր մենք անենք: Գինգ ասա, թե ձեռք կտա, լավ, թե չե — դու ճեղ համար, մենք ել՝ մեղ:

Ոհանը հետ դարձավ, մի քանի քայլ արեց դեպի նրանց, կանգ-նեց:

— Յերկուսից մեկը, կամ ընկերացիր, կամ ծախիր: Ծախո՞ւմ

ևս, դինդ ասա, թե խնդրերիս նստեց կտանք: Արի՛, հենց ես դըլ-
խից ստացիր մի 1.000 մանեթ: Հազար եմ ասում, լավ լսիր, քիչ
փող չի՛:

— Կանչել եք, վոր կաշա՞ռեք: Եդ հողերը գյուղին են պատ-
կանում: Ամբողջ գյուղն ել պետք ե հավասար ողտվի եդ հողե-
րից: Դուք ուղում եք յես ել ձեղ ընկերանամ, վոր մի քանի մա-
նեթով գյուղացիների գլուխը յուղենք ու հողերի տեր դառնա՞նք:
Ձե՛, Ոհանի գլուխը դեռ ուսերի վրա յե: Մեկ ել սխալ եք, յես ինչ
ձեր թա՞ն եմ. դուք ունեւոր, յես մի արհեստավոր, չքավոր մարդ.
ձի, ել նալելով, բանալի ու խովի շինելով եմ հաց աշխատում:
Բայց քանի յես սաղ եմ, թույլ չեմ տա, վոր դուք գլուխ բերեք
ձեր դիտավորությունները: Ինձ փողով, յա թե խոստումներով
չեք կաշառի, յես չեմ դավաճանի ինձ նման խեղճերին, թեկուզ
Պոսկի սարեր խոստանաք:

— Ի՞նչ կաշառք, ի՞նչ բան, ի՞նչ ես սարսաղ-մարսաղ դուքս
տալիս. եդ հողերը գյուղացիների ի՞նչին են...

— Բա ձեր ինչի՞ն են:

— Անջուր՝ մեղ ել պետք չեն, բայց վոր...

— Բայց վոր ջուր լինի, նրանց ել շատ պետք ե:

— Դե՛, դեռ ջուր հանի, տեսե՛մ ինչպե՞ս ես հանում:

— Առանց մեղ ես գյուղում մի ծեղ ել ա չի շարժվի տեղից:
Եդ քո տկլորները բոլորն ել ա՛յ, ե՛ս բռանա մեջ են: Ուղենամ՝
հուզ կտամ, ճխիչները կհանեմ: Վեջիչներ կան—ա՛յ ետքան,—
նա ձեռքով ցույց տվեց մուրհակների կույտի հաստությունը և
հռհուաց:

— Նոր բան ասա, աղա Վոսկա՛ն, եդ յես գիտեմ, նոր բան
ասա:

— Դե՛, վոր գիտես, են՝ ել իմացի, վոր պրիստավ կա, իշխա-
նություն կա, նրանք վոր մեր գեղի մոտով անցնում են, ուրիշ տեղ
ել վոր զնալիս լինեն, ճանապարհները ծռում, ինձ մոտ են դալիս:
Նրանց ձիանքը սուլոր են, դուք իմ դռանն են կանդ առում և որերով
դռնաղ մնում... Եդ մեր խեղճ ու կրակ գյուղացուն մի մոլորեց-
նի՛, թո՛ղ իրենք իրենց յուղում տապակվեն: Լսել եմ, լսել ենք քո
ոչինների մասին, զդուշլ կա՛ց... Բարաման չեյիր թողնում նշա-
նակված դնով տան, ինչ վոր գիշերներով հավաքվում եք, փրս-
փրսում: Տե՛ս, վոր եդ փսփսոցը գլխներիդ փորձանք չդառնա:
Մտիկ հա՛, ես գեղից եմպես կթռչեա, վոր յեկած ճամբեդ կմուր-

վիս: Խեղճ կաց, դատողի կնոսնոցն ել ես մեջ խառնել: Նոյնմն ել տունդ. ես տարել, լսել եմ ... վոչի՞նչ, լսով աղբանք ե ... անուշ թիքա յն, բայց սեւս, վոր բողաղումք չմնա ... Մեր դեղն եղպես անամոթ, անբարոյական բաներ սիրողը չի, ինչպես ծովը լեշ չի պահի իրա ջրերում, ենպես ել մեր դեղը՝ սոփ կշարտի ուռած լեշմեշ...

— Աղա Վոսկան, եղ պատալին իր հարսի ու թոռների հետ լմ տանն ապաստան եմ տվել, վորովհետեւ դու նրանց բաց յերկընքի տակ եյիր թողել: Մարդն օտարության մեջ ընկալ ու հիմի եղ կենն իր հալալ քրտինքով ե պահում իրա վորբերին: Զուր չառեր են ... հանցանք ե անեղ մարդու վրա խոսելը: Գեղ չի օտարում, աղա՛ Վոսկան. բա՞րասանքը կնկա դործ ե, ե նրա վրա նայում եմ ինչպես քրոջս պես:

— Լա՛վ, լա՛վ, գիտեմ, հա՛-հա՛-հա՛ ... քրո՞ջ պես ... Մեկ ել եմ ասում՝ խեղճ կաց:

— Դե՛, յես ի՞նչ եմ ասում վոր ... Դուք հարուստ, յես աղքատ, իշխանավորներն ել քս բարեկամները: Իշխաններն ու հարուստները միացել եք, վոր ձեր դործերը գրատեք: Զբաղոր աշխատավորներն ել պետք ե միանան, վոր ույժ լինեն, թե չե մեկմեկ նրանց վոչնչացնելն ի՞նչ ե վոր — վոնց վոր յեղունդողդ մի լու ճղմես: Մնաք բարով, դուր եք նեղություն քաշել, ինձ խոտումներով չեք խաբել, վոչ ել ձեր սպառնալիքներից եմ վախենում: Ի՞նչ եմ արել, վոր վախենամ, վախենալու բան չունեմ: Զուր եք աշխատում, ինձնեց բան չեք կարող դուրս քաշել ... Առանց ձեղ թե կարողացա, կանեմ, թե չե՝ ինձ հետ միասին գերեզման կտանեմ:

— Դե կորի՛, գլխներեցս ռադ յեղիր: Մեեք քեղ մարդու տեղ դրինք, լեզուդ շատ յերկարացրիր, ա՛յ գայդա: Ասինք՝ իմանանք ի՞նչ ե փչել խելքին, մի քիչ ծիծաղենք, ուրախանանք, սա ել կարծեց, թե հալատացինք փրա ցնդաբանություններին... Գնա՛, դնա, գեղի համար Սողոմոն դարցիր, ջուր հանիր: Դրուստ ե ասած՝ «կատվին ասին...» հը՛, կրուկդ դեսը...

Ոհանը մի բոպե մնաց տեղում, ուղեց մի բան ասի, բայց արհամարական Ժպիտը ծոնց նրա շրթունքի ծայրերն ու լուռ դուրս դնաց:

Արդեն դարպասի մոտ եր ե ձեռը տարալ, վոր դուռը բանա, յերբ ընդնդալով հետեից հասալ գզիրը:

— Ահա՛, շաշ, տո՛ յես քո խելքին ազ անեմ՝, տո՛, ի՞նչ ես բաղդիդ քացի տալիս: Բա մարդ ել եղքան ախմախ կլի՞նի: 1000 մանեթ են տալիս, վոտդ վար մի քիչ հուպ տաս՝ յերկու յեկտան ... Դու քոնը ստացիր, մեացածը քեզ ի՞նչ: Գյուղացիներն իրենք դիտեն: Քեզ ի՞նչ, դուռով հո չեն խլելու, դու քո բաժինը ստացիր ու զրադ քաշվիր, պրծավ դնաց. բոլորի հերն ել անիծած: Մեկ ել, թե սրանք մի բան չանեն, եդ տկլորեն՝ ըն են ջուր հանելու ... Բա սիի չես մտածե՞լ, վոր աշղքան հող մշակելու համար աշխատող ձևաքեր են պետք, դե՛, հո իրենք չե՞ն դնարու աշխատեն, չե՞ ...

— Գդիր, յես կարծում եմ մենակ վոտդ ե կարծ, բանից դուրս ե դուլիս խելքդ ել ե կարծ: Յես լայ եմ հասկանում դրանց միտքը. դեղացու հողին հանեն, արյուներ ծծեն ու մի բան ել խուլախայի դցեն առաջները, վար քաղցած չսատկեն: Քանի յես ես դեղումն եմ, եդ չեն տեսի, յես չեմ խոզի, վոր դուղացուհ եդ հողերից դրիկն ... Եդ հողերը նրանց կյանք տվողն են, նրանց հարազատ մերը:

— Պահ, յես քո խելքին ինչ ասեմ ... Տո, դու քո վոտն ստացիր, ինչ գործ ունես դեղի հետ:

— Գդիր ես դատել, նրանց ջրերում ես լող տալիս: Եդ ջրերում յերկար լող տալ չես կարող, մեկ ել տեսար, թե իրանց կամքով չղնացիր, մոխիդ տվին ուղտու շարտեցին ... Դու քու նմանների մոտ դնա՛, քունդքը նրանք են, եդ չքալոր ու տկլորները, թե չե սրանցից խեր չկա, սրանք իրանց համար, մենք ել մեզ համար: Ստաջ յես ել կարծում եմ, թե մարդը, մարդ ե, բոլորին ել ձևաքիցը յեկած լավությունը պետք ե անես, բայց ենտեղ, դրսերում, բանվորների մոտ յեղածս ժամանակ հապկացրին, վոր ամեն մարդ-մարդ ե իրա համար, իր նմանների համար ... Միշտ քո նմանների հետ յեղիր, վոր չկարողանա բուրդդ գդել ... Դու քեզ դեղի իշխանավոր ես կարծում ... Գդիր ես, բայց իշխանները քեզ իրանց շունն են համարում ե չան պես պահում են իրանց դռանը, վոր հաչաս, սրա-նրա վրա են քրս տալիս, դու յեկ սարսաղի պես սրա նրա վրան են կծում ... Խելքի արի՛, բալամ, մի որ քացով կտան, սանդուխների ցած կգլորեն ... Գնա քեզ պես տկլորների մոտ, նրանց ու քու շահերը մեկ են ... խելքի արի:

Վարպետ Ոհանը, մերժելով հարուստների առաջարկը, ասելի տաք կաթով դործի: Սկսեց համողել միջակ ու չքավոր գյուղացիներին, վոր իրենք, առանց հարուստների յեւ, կորոյ են ձեռնաբիւլ աշխատանքներին:

Գյուղն իրար եր անցել:

Որը մինչև իրիկուն համաքված յակեղեցու դալթում, չինարու տակ, աղբյուրի դլին րարձրածայն վիճում էյին, կրովում: Վոմանք կարծում էյին, թե առանց հարուստների բան չի դուրս դա, զուր աշխատանք կլինի ու դուր տեղն էլ պարաքի տակ կընկնեն, առանց են ել աղքատության ձեռքից չգիտեն ո՛ւր կորչեն:

Վոչ մի հարուստ առանց տոկոսի. նրանց վոդ չի տա, խոկ տոկոսով վոդ վերցնել՝ նշանակում է ամբողջ գյուղով սարուկ դառնալ հարուստներին:

Վոմանք ել աշխատն լալատես էյին, վոր յենթադրում էյին, թե մի տյնովի մեծ նպատակի համար կգտնվի հարուստների մեջ մեկը, վարն առանց տոկոսի յեւ վոդ կաա:

Շատերն ել չէյին հալատում և հիմարություն էյին համարում բնկնել այդ ցնդվածի խելքին:

Ոհանը վախենալով, վոր հարուստների ակամեջը կընկնի, չատ պինդ եր սրհում, վոչ վոքի չեր վստահում յուր դադանիքը:

Գյուղում յերեք հոգի միայն ծանոթ էյին նրա ծրագրին՝ փոստատար Մուրադը, Հարումենց Յեղիան և Նոյեմը: Նրանք ել մի կողմից էյին համոզում գյուղացիներին և որորի վրա ալիւանում էյին նրանց կողմնակիցները:

Արդեն ու զիչեր եր:

Գյուղը քնած եր: Մենակ Ոհանի փոքրիկ սենյակում լույս եր վառում: Սեղանի շուրջը նստած էյին Մուրադը, Յեղիան և Փալանդուպենց Հապոն: Ոհանն անց ու դարձ եր անում սենյակում և վոդեվորված պատմում, թե ինչպես աստիճան—աստիճան րարձրացող ալաղանները կլցվեն և ալղպիտով կստացվի իրար վրա րարձրացող լճակների մի շարան ... Իսկ ծծած ջրերն աղբյուրներ դարձած, կրկին դուրս կդան հովտի վրա...

— Իսկ ի՞նչ ես կարծում, մենք մեր ուժերով կարող կլինե՞նք դործի անցնել,—թերազնահատությամբ հարցրեց Յեղիան:

— Կանենք, — Կանչեց Ոհանը, — ամբողջ դյուղը կդա մեր հետեւից :

Կա'յ, ամբողջ դյուղը չի դա, դա յեւ, բան չի դուրս դա, առանց փողի մեզ ո'վ ցեմենտ, կիր կտա : Ասենք, գեղացիք ձրի յեկան աշխատելու, բայց հարցը դրանով չի վերջանա, առանց նշաւթական միջոցներէ դյուղացուն դուր իրա դործից կհանենք, բայց մեր դործն առաջ չի դնա ... Կառավարութիւնը մատը մատի չի խփի, վարովհետեւ մերը չի, հարուստներն ողնելու տեղ կաշխատեն փնտել, վարովհետեւ մեր թշնամին են : Վոր իմանան բան և դուրս դալու, իսկույն կդբդովի նրանց դալի ախորժակը և կուղենան իրենք մենակ տեր դառնան ... Հո գիտե՞ս ...

Ոհանը Մուրադի տաածի վրա մոայլիկց ու բան չտայ :

— Իմ հույսը քաղաքի ժողովի վրա յե : Կընանք, կհալաբենք, կհամոզենք մեր ետեղի համագյուղացիներին թե դրանից մի բան դուրս յեկալ՝ լավ, թե չե՝ մենք եւ, Ոհա'ն, քեզ հետ վողելորովել ենք ու յերեթիս տըս հեշտ-հեշտ շինում ենք, քանդում ենք ...

Նոյեմբ մյուս սեյակում պատկել եր, բայց չեր կարողանում բեւել . լսում եր նրանց խոսակցութիւնը և մտածում՝ Ի'նչ լավ կլինի, թե իրադործի Ոհանի ծրադիրը :

Նրանք ցրվեցին, վարչելով յերկու հոգի ուղարկել քաղաք :

Գյուղի մեծերը լսելով, վար քաղաք են ուղում դնալ, դիմեցին քահանայի ողնութեանը, վոր համողի՝ քաղաք չդնան : Ինչբան հարկաւոր լինի՝ իրենք կտան, ինչո'ւ են դուր տեղը ծախսի տակ ընկնում . մեկ և, ետեղից ելի իրենց կարծիքն են հարցնելու : Հո գիծ չե'ն, վոր վերցնեն հաղարներ տան, թե՛ տարե'ք, թափեք ջուրը, վորձ արեք ... Այլերի լավ և, տեղիս ունեւորներէ հետ քանակեկն պայմանների մասին և վորոշ յեղրակացութեան դան : Գյուղացիք բանաւոր ձեռք կտան, հարուստները՝ փող, վերջն ել՝ ով ինչքան տվել, ենքան ել բաժին կտանա ... Հաշվի բան չի', շատ տվողը — շատ կտանա, քիչ տվողը — քիչ : Վարպետ Ոհանը հասկացալ նրանց խորամանկութիւնը, տեսալ, վոր դա մի վարդայթ և, վոր նպատակ ունի ծուղակել մեջ պեկ իրենց :

Բանվորն ինչքան ել կաշուց դուրս դա, որական 50 կոպեկից ալեկի աշխատաւարձ չի ստանալու : Բաղ, բան թողած պետք և ջրանցքի վրա աշխատի, դրանով աղբել չի կարողանալու : Դե՛,

են ժամանակ նրանք էլ ողնության ձևով կմեկնեն բարեգործության համար, մարհատներով լիով կտան և այդպիսով իրենց ձեռքը կզցեն սոսկալայում ստանալիք հողարածիներն ու ելի վտարեն իրենք կզառնան հողի տերերը:

Վարդես Ռհանը և Մուրադը հասկացրին դժուարացիներին դրանց խորամանկությունն ու նրանց այդ ծրագիրն էլ ջուրն ընկավ:

Մակելն աղա Վստիանի հրամանով ամեն տեղ տարածում երթե Մուշեղի կին Նոյեմը վարդես Ռհանի հետ դադարի կապեր ունի, անբարոյական և ... քորկոծ պետք և անել այդ լրբերին, այդ կապը կտրած, անառիկ Նոյեմին, վոր մարդու մեռնելու մի տարին էլ սուգ չպահած, սրա—նրա դերկն և ընկնում ... Եղբորին պետք և դուրս անել դեղից՝ որինակ ուրիշներին:

— Վո՞ւյ, քուսանա՛մ:

— Աղջիկ՛, յանի դրո՞ւտ և:

— Հա՛, հա՛, բոյլդ մեռնում, տեսնողներն են ասում ... Եղբայրս վոչ ամոթ ունի, վոչ հայտ ... Որը ցերեկով, ամենքի աչքի առաջ դնացել, մտել և նալըանդի տունը:

— Աղջիկ՛, բա ի՞նչ անել դետը տարածը, զուղացում մնա՞ր:

— Սուտ բան և ... Նամուս ունեցող կիներ բաց յեկեքի տակ կմնա ու չի դնա անկիսիկ, անպատի մարդու տունը:

— Ե՛հ, տուտ ևք ելի:

— Ձե՛, չե՛, աղջիկ՛, տեսնող և յեղել: Գիշերները մեկը մորն և քնեցնում, մեկը՝ սկսեբոջն ու սաղ գիշերը լրբություն են տնում ...

— Մարդու մեռնելը ճի՞շտ և:

— Ասում են:

— Ա՛յ դիդի, Մուշեղ, թե մի աչքդ բաց կանե՛ս:

— Սաղ—սաղ դիլիմ—դիլիմ կաներ:

Նոյեմը մարդու մահվան լուրը վոր լսեց, գունատիկեց դաջի որես ու սառած՝ կպավ պատին. վոչ խոսում եր, վոչ լալիս, վոչ շարժվում — կասես սկի կենդանի մարդ չեր, տիկնիկ եր, վոր դեմ ելին տվել պատին:

Մուշեղի մայրն ենքան դլխին ու ծնկան տվեց, վոր աչքերն արյուն կոխեցին: Ռհանի մայրն էլ մոլորվածի պես սրան եր մոտենում՝ մի բան ասում, նրան եր մխիթարում: — Յերեխե՛ք

էլ պոնդէած կուչ եյին յեկել մի անկյունում: Հարեան կանայք հովաքովել ու քչիչում եյին:

— Ատոված լա՛վ պատեց:

— Հոգե՛մ գլուխը: Մի տե՛ս, մի տե՛ս լիբը անամոթին. ուղում եմ մոտենամ, կում անեմ՝ թքեմ եդ անամոթի յերեսին ... Էաց ել չի լինում ... Ո՛վ գլտի՛ մաքումը ծիծաղում ե:

— Ի՛նչ լաց լինի: Աղատեց, պրծավ ... հիմա քեֆի ուղարկեմ...

— Աղջի՛կ, չե՛ ... մի տես ... կոկծի ցավից մնջլիկ ե, արտասուքն ել չորացել ե ... Խե՛ղճ ե, բալքի սուտ բաներ ե, բամբասանք...

— Ըհ, խեղճ ցավի դա: Ասում են՝ առաջ Մակիչի հետ ե յեղել, ապա Վստկանը վոր լմացել ե, դուրս ե արել գործարանից:

— Կհալատամ, աղջի՛կ, կհալատամ. ինչ վոր ասեն՝ կհալատամ. կեկա յերեսի վարդեն վոր պատուից, դուրս ընկավ... ել պրծավ, ել պահել չի լինի...

Տերտերը տիրացուի ողնությամբ յեկավ, խեթ-խեթ նայեց Նոյեմին, վոր քարացած, աչքերը մի կետի, անշարժ մնացել եր թանրատան սև սյունին կպած:

Մոտեցավ Մուշեղի մօրը. մխիթարական մի քանի խոսք ասելուց հետո, շուրջաւոր տիրացուն դցեց վրան. խոտքերի վերջին վանկերը քիտ տակ մրմնջալով, հոգեհանդիստ կատարեց ու գեմ արավ ամետարանը Մուշեղի մօրը: Ոհանի մայրը բրթեց Նոյեմին, վոր մոտենա ամետարանը համբուրի, Նոյեմը մեքենայարար, ասանց դիտակցելու, մոտեցավ քահանային և խոնարհից ամետարանի վրա: Տերտերը հետ քաշեց ամետարանը, մի մայրեկյան զարշննելով նայեց Նոյեմին, ամետարանով հարվածեց նրա կրծքին, դղվանքով մի քայլ հետ դնաց ու պատրույզը թացացած մոմի պես՝ չքթչքթաց:

— Հե՛տ, նզովի՛ց արմատ ... Դու արժանի չես մերձեցնելուս. ամետարանին...

Նոյեմը թույլ ճչաց, ընկավ ծնկների վրա և թաղեց գլուխը ձեռներե մեջ:

Բարեկությունից քւ հուղմունքից դուացող քահանայի դողաշուն քայլերն ուղղվեցին դեպի դուռը: Կրկին հետ դառավ,

ատերությամբ ու զայրութիւնով լի մի հայացք նետեց դետին բնկած Նոյեմի վրա ու դուրս գնաց:

— Մեղա՛ք թեղ, աստված...:

— Սրանից հետո ի՞նչպէս ես նայելու մարդկանց աչքերին. ա՛յ դետինը մտնես, դետինը...:

Քահանայի հետեւից հետոցան կանայք՝ բարձրաձայն հրահրաւով ու բամբասելով...:

Մի քանի ուր Նոյեմը պառկած էր անկողնում. վոչ մի տեղը չէր ցաւում, բայց յերբ փորձում էր վեր կենալ, գլուխը պարտւում էր, աչքերը սեանում: Շշմածի պէս չաւրջն էր նայում և չէր հասկանում, ի՞նչ է պատահել: Արցունքներ չկային, մի նանր բառ ընկած էր կրծքին — վոչ խոտում էր, վոչ էլ կարողանում էր լաց լինել:

Յերբորդ ուր նա վեր կացավ տեղից, յերբ մեծ աղջկիւր դրկեց իրան, համբուրեց և մօր վրա հոտած աչքերից արցունքները դլորվեցին մեծ-մեծ կաթիլներով: Նոյեմի սիրտը ճնշվեց կրծքի տակ, արցունքներն էլ չհամոռեցին. նա աղջկանը սեղմեց կրծքին և սիրտը փրկեց...:

Հանկարծ նա հիշեց բոլորը — նմուսնու մահը, տեղ հար ծաղոտ, ատերությամբ լի աչքերը: Հիշեց, վաղ յերբ մոտեցավ ալիստարանը համբուրելու, այդ ալեղարդ ծերունին ալիստարանի կողով խփեց կրծքին, և նա վայր ընկավ: Նա չէր հասկանում, թէ ի՞նչ է նշանակում այդ բոլորը: Ի՞նչու փոխանակ խղճալու, մխիթարելու, ատերությամբ են նայում իր վրա, ի՞նչ էջին նշանակում այն չչուկները: Ի՞նչ է արել ինքը, վոր արհամարհանքով, ատերությամբ են նայում իրեն, խուսափում են իրանից, ինչպէս ժաճախախտից: Մենակ Ոհանի մայրն էր, վոր քաղցր աչքով եր նայում և սիրտ եր տալիս, աշխատում էր մխիթարել, իսկ Ոհանը հեռովից կարեկից աչքերով նայում էր ու վոչինչ չէր ասում...:

Հանկարծ Նա իրեն այնպէս մեճակ դրաց, լքված ու արհամարհված, այնպէս զուր թվաց կյանքը. վորտեղից վորտեղ հիշեց յուր ձաղուկին, վորի փոքրիկ, ուռած դիակն ընկած էր լճակի ափին և նրա մօտ այն ձուլը, վորից դեռ Զուր եր կաթում. այդ ձուլով դեպի ափ քաշեցին մանկան դիակը...:

Նա ցնցեց գլուխը, փականց աչքերը և ասամենրի տակ խա-

ծեց վարի շուրթը, վոր չճչա ... վոր խեղդի ձայնը ... Յերեկոյան դեմ նա վախեցած նայեց շուրթը և վռչ-վռչի չհանդիպելով, նշարդային փութկոտութեամբ դեռ ու դեռ ընկալ և սնդուկի վրա դանելով շալը, դլխին դցեց ու դողի նման դուրս յեկավ տնից...

Նա գրեթե վազում եր: Դուրս յեկալ գլուղի դարպասից և աղբիւններէ նեղ հանապարհով դեպի վեր դնաց:

Նա հասաւ այն ավազանին, ուր մի քանի ամիս առաջ խեղդ-վել եր յուր մանկիկը և սուսնց մտածելով՝ դլխովայր իրեն ջուրը նետեց:

Վարպետ Ոհանն Թեոֆիլով եր նրա վիշտը, ապրումները, հե-տեում եր նրա ամեն մի քայլին. հասաւ այն լողեյին, յերբ Նո-յեմը յերկրորդ անգամ ջրի յերեսը դուրս յեկալ: Մի կողմ դցեց փերնազդեաւը և իրան ջուրը նետեց: Ձեռքի մի քանի ուժեղ շարժումով նա լող տվեց դեպի ափը, մի ձեռքով ամուր բռնած Նոյեմին...

Այս Վասիլանը և մյուս հարուստները, յերբ իմացան, վոր վարպետ Ոհաննի ծրագիրը քաղաքում համաձայնեցուն և դառել տակն ու գլուխ յեղան: Իրենց մոտ կանչեցին գլուղի մի քանի տղանցիկ մարդկանց, համոզեցին, վոր յեթե Ոհաննի ծրագիրը ճշտաւ ել լինի, միևնույն և, բան դուրս չի դա. իրանք յեթե իրենց փողը ունեցածն ել դնեն, ելի տակիցը չեն կարող դուրս գալ, — այդ հողերը դատարարութեմ են հալիտենական ամայութեան: Իրենց պապերն ու հայրերը շատ են գլուխ կոտրել, շատ գիտուն մարդկանց դռներ են բաղխել, բայց բան դուրս չի յեկել, դուր տեղը պարտքի տակ պետք ե ընկնեն: Մի փոքրիկ հույս կա, վոր մի քանի հեկտար տեղ ցածի դետի մոտքերում նառսներով ջրով, բոստան-բան ցանելի, և իրանք մտադիր են մի քիչ փող դնել, նառսներ բերել տալ և յեթե գլուղն ուղեհա այդ անպետք հողերը ծախի, իրենք շատ չեն կարող, բայց մի 2000—2500 մանեթ կտան: Թե ի՞նչ դուրս կգա, իրենք ել չգիտեն, բայց փորձ ե, ուղում են անել: Բան դուրս յեկալ—լավ, չե—կորած տեղ չի, ևս նեղ որերին թող դեղն ոգտիլի ... դրած փողի պես բան ե, աշխարհի սկզբից անպետք ընկած ե...

Փողի ձայնը վոր լսեցին, գլուղացիք իրանց բոլորովին կորցրին, չլիթվեցին. ի՞նչպես թե՛ եղ անպետք հողի համար եղ-

քան վո՞ղ: Իտարերով ընկած ե, մեկը մի դրոշի ողուտ չի տեսել
գրանցել, հիմա այդ մեռած հոգերի համար 2500 մանեթ են տա-
ռաջարկում...

Այնքան դաշխեղեցուցիչ եր տաջարկը, վոր նրանք վեր
թռան տեղերից, վոր տանեն այդ ուրախ լուրը:

Գյուղացիների դնալուց հետո, աղա Վսեփանը ձևաները իբար
չփելով, հըրհըռալով ծիծաղում եր, մյուս հարուստներն ել
ձայնակցում էին նրան:

Լուրը կայծակի արագութեամբ տարածվեց անից-տուն: Բո-
լորը գուրս թողիքեցին տներից ե գիմեցին աղբյուրի հրապարա-
կը՝ հալատախառնալու լուրի ճշմարտութեան մասին:

Ո՞ւմ մտքից կանցներ, վոր մի այդպիսի բան կարող ե իրա-
կանութիւն լինել:

Սկզբեց իրարանցում, աղմուկ, հարայ-հըոց:

Շատերը պահանջում էին անմիջապէս համաճայել, քանի
չեն զգջացել, վոմանք ել պահանջում էին կրկնակին, յետակին
ուղել, առարկելով, — թե՛ Վսեփ տոնում են, ասել ե մի բան
դիտեն, թե չե նրանք հեշտ ու հանգիստ 2500 մանեթ դեն չեն
դրի. ե քանի վոր այդպիսի ե, պետք ե սղալել հանգամանքից ու
տվելի դժիւր:

Վարդես Ռահնի դիտին կարծես մահալով հարվածեցին:
Առաջ չլմեց, լսով չհասկացալ՝ նրանց միտքը, բայց կամաց-կա-
մաց դիտի ընկալ, վոր նրանք բռնել են գյուղացու թույլ տամա-
րը ե իրապարծել են ուզում իրենց ստոր ծրագրերը:

Նա դռնս յեկալ տնից ե ուղիղ Մուրադի մոտ դնաց: Յեր-
կուսով յեկան հրապարակ, ընկան ժողովրդի մեջ ե տեսեցին
բացատրել նրանց միտքը, համոզել, վոր չանեն այդ խնթութու-
թեանը, վոր այդ հողերը վոսկի չեն դառնալու, վոր իրենց դա-
վանկներն հացը շուռ ու գէլի առաջ չդրեն, վոր հարուստները յե-
թե համոզված չլինեն, վոր մեկին հարյուր են աշխատելու, հեշտ
ու հանգիստ դրոշ ել չեն տա, վոր յեթե այդպիսի բան անեն, շատ
կզղջան, բայց ուշ կլինի...

Բայց նրան լսող չկար:

Կերպելի որը, դասարագից հետո քահանան գտնեց այն հարստաներին, վոր այդ նեղ սրերին ոգնության հասան գյուղին ու ձեռք մեկնեցին ճգմամբ գյուղացուն:

Ոհանը մենակ մնաց:

Նստած յուր տան առաջ, թթենու տակ, խորանուղված մաքերի մեջ, նա աշխատում էր մի յեղք գտնել, բայց հնարք չկար այդ ազետի աստճն անելու: Անկարողությունից կատաղության էր հասել, դաշրույթից ինքն-իրեն ուտում էր, բայց անկարող էր կանգնեցնել այդ անմիտներին, վոր իրենց վստով գնում, ընկնում են այդ գիշատիչների վտառայնը, վորից էլ անկարող էլինեն դուրս գալ, մինչ արնաքամ կջորանան՝ սարդի վտառայնն ընկած ճանճի պես:

Նա մտածում էր — թողնել ամեն բան և կորչել այդ անտեր գյուղից, ուր աղխաության մեջ խարխալում և մարդկային կերպարանքով փոխարին մի հոտ...

Բայց հանկարծ մաքերը կանգ առան, մի րոպե կարճես գաղաթեց մտածելուց, աչքերի տռաջ կանգնեց Նոյեմբ՝ թախծալի, գոհոտ, աղերսաղին աչքերը հառած յուր վրա... Ահա և մայրը — յերկու տակ յեղած, մի վստր գերեզմանում ... Իսկ յեթե նրանց էլ հետը տանի ... ո՞ւր ... ինչպե՞ս...

Հանկարծ նա զգաց, վոր գլխավերևը մեկը կանգնած և հետ նայեց՝ Մուրադն էր, վոր ձին կապել մտառկա ծառից, մոտեցել ու կանգնել էր նրա մոտ:

— Մուրադ...

— Յես եմ ... Զուր ես դուխ կոտրում, մեր ջուրը սրանց ասվով չի գնա ... Գնանք ենտեղ, ուր մենք նրանց, նրանք էլ մեղ կհատկանանք ... Արհեստավոր մարդ ես, ո՞ւր գնա, վոր դուխ չդահես. յես էլ չեմ մնա, վճուկ եմ, գնում եմ ես խարաբից...

— Ո՞ւր...

— Թիֆլիզ. ին բան գուրս չեկա՞մ, կանցնեմ Բաղու: Զուր էր մեր ետեղ գալը, ետեղ մենք պետք չենք: Նամակ եմ ստացել, դրում և, վոր սկսվել և ... ենտեղ կովի յին պատրաստվում, մենք, ետեղ չորան ենք գտնել, վոչխարի սուբու յենք ուզում խելքի բերել...

Ոհանը վեր ցատկեց տեղից, բռնեց Մուրադի ձեռքը, մտ

քաշեց, մի քանի վայրկյան լուռ նայեց ուղիղ նրա աչքերին, կարծես դարձացած, թե նա ինչպե՞ս է լսել իրա մտքերը, — չե վոր ինքը ձայն չի հանել...

— Նստի՛ր, նստի՛ր ... Զարմացք բան է, չընջաց նա Մուրադին նստեցնելով թթևոտ տակ, թախտի վրա:

— Ի՞նչն է դարձացք:

— Ա՛յ, եղ ... եղ ... յես էլ եղ եյի մտածում, վոր գլուխս առնեմ, կարչեմ եստեղից, բայց, Մուրադ, ախար ... յես մինչև հիմա մարդու բան չեմ տեսել, խորն էյի թագել կածքիս տակ, բայց ել չեմ կարող, տեսք է տեսեմ, ել չեմ կարող պահել...

— Հը՞, աստ՛, ի՞նչ կա:

— Ախար ... Նայեմք ... են սրից, ինչ ...

— Սիրում ես:

— Ձգիտեմ, հա՛ տեսեմ, թե՛ չե ... Ձգիտեմ, սերը եղպես է լինում, թե մի սերիչ տեսակ ... Բայց մի որ վոր չեմ տեսնում նրան, որս որ չի:

— Հա՛, Ոհան, սիրում ես:

— Բա ինչպե՞ս դնամ ... Հետս—մերս, ախար, մի վտար գերեզմանումն է:

Յերկուսն էլ մի բոսկ լսեցին:

— Իրան բան ասե՞լ ես, — ընդհատեց Մուրադը:

— Ի՞նչ ես ասում, — վախեցած կանչեց Ոհանը, — հո գիժ չե՞ս:

— Բա ինչպե՞ս:

— Յես ինչ գիտեմ: Քանի մաս եմ ճանաչում, Մուրադ, ենքան ավելի յեմ սիրում, հարգում ... Դու չգիտես, ինչ սիրտ ունի: Եզպես մի նայի, թե դեղացի ազնիկ է, սուս ու փուս: Դործի դիր, սարեր կքանդի: Են որվանից, վոր ջրից հանեցի ու յերկու-յերեք սր պատկերաց հետս վեր կացալ, ամոթից աչքերիս չի նայում, բայց դուում եմ, վոր նա յեկ ինձ է սիրում... տեսեմ կյանքդ փրկել եմ, հիմա ելի հետ եմ ուղում, մեռիր, անմարտնչ կերթա ջուրն ել կընկնի, կրակն ել...

— Ել ինչի յես սպասում, ուղիւր ե՛լի:

— Յանի հա՞ ... յանի գիտես, լա՛վ ես տուում, առնեմ—տանեմ հետս:

— Եղ յերկու պատասխներն էլ իրենց կպահեն, մի քիչ փող գրկես, պրծալ—գնաց:

— Լափ ես առում, Մուրա՛ղ, ես մեր տեղը չի, դնանք նն-
տեղ, վարտեղ գիտակից մարդիկ կան, վարտեղ մարդիկ իրանց
չառն ու բարին հասկանում են, բարեկամը թշնամուց ջոկում, թե
չե՛ն՝ սրանք դեռ կույր են ու անողնական, աչքերը չբացված կատ-
վի ձաղի պես ... Եստեղ մենք ել կամաց-կամաց դրանց որը
կընկենք...

Գլխի Կարտպետը վաղ ստորմտից հասա դադանակը քարե-
րին, ա՛նեքի դո՛նեքին խփելով, մի փողոցից մյուսն ել անցնում ու
բարձրաճայն կանչում, փոք հափաքվին ուսումնարան՝ թուղթը
ստորադրելու։

Գլխ ա՛նց՝ յեկեղեցու դռներին ձայնի վրա ժողովուրդը դուրս
թափվեց աներից ու դիմեց յեկեղեցու դռին՝ ուր դանդա՛մ
եւ փոքրիկ, նեղ լուսամուտներով դուրս մի հարկանի ծխական
դպրոցը։

Նախքան վերջնականապես հոգերի տեր դառնալը, հարուստ-
ները մի անգամ ել փորձեցին տերտերի միջոցով Ոհաննիս իրենց
կողմը քաշել, բայց բան դուրս չեկավ։

Այն սրը, յերբ դուռը ստորադրեց դնման թուղթը և տա-
նուտերի ստորադրությամբ ու կնիքով վաճկաբացեց, վարպետ
Ոհանը և Մուրաղը վերջնականապես վարդեցին հեռուալ գյու-
ղից։

Ոհանի մայրը յերբ լսեց վորդու մտադրության մասին, քիչ
մնաց խելքը թռցնել։

Նա ե՛ն յերբվանից և միաքր դրել, փոք շիճովնի ես տաքի
անցկենա, անպատճառ պտակի տղին։ Մի քանի անգամ խոռք և
բացել, Ոհանն ել ախանջի հետեւ և ղցել ... Հիմա, թե՛ն՝ դնում
եմ։ Գնում ե ... Նա հիշեց այն սրերը, յերբ Ոհանն ոտաբու-
թյան մեջ եր. ինչքա՛ն և սանջվել, ինչքա՛ն արցունք և թափել։
Ծիչա և, վոչ նամակն եր ուշացնում, փոչ փողը, բայց միմուճար
վորդու կարտտից պոռնները ճաքում ելին։ Ամեն անգամ նամա-
կը փոք մի քանի սր ուշանում եր, ել պահել չեր լինում ... Լափ
բան մարդ հո չի՞ մտածի։ Սարսափելի պատկերներ ելին յերե-
վում աչքին. քուն ու դադար կտրած, կառվի պես մոնչալով
սաղ որը դես ու դեն եր ընկնում, վոչ կերածը գիտեր, վոչ արա-

ծը: Հիմա ելի դնում ե, ես խառը ժամանակները ... ա՛յ, ասում են, կոխի ե լինելու:

Նրա անկողնի մօտ նստած, ձեռքը ձեռքում բռնած՝ Ոհանը հանդատացնում էր մարը:

— Ծառ չի քաշի, նանի՛, դնում, տեղավորվեմ թե չե, քեզ ետեղ չեմ սրահի:

— Բա, բալա ջա՛ն, առանց քեզ յես ի՞նչ անեմ, ի՞նչ հողը տամ գլխիս: Մինչև դնաս, մինչև տեղավորվես — ամիսներ կքաշի. յես ետեղ մեռա՛կ, քոտ բույի նմա՛ն...

— Խի՞ր յես մեռակ, նանի, Նոյեմբը կա, սկսեսուրը...

— Ի՞նչ Նոյեմ, ի՞նչ սկսեսուր. նրանք ել իրենց դարդն ու ցալն ունեն ... Նրանք ստար են ... Նոյեմբը լավ աղջիկ ե, հարադատիս պես սիրում եմ, բայց մի հարս բերեցիր ասու՛ն, թոռ տեսնեցի, լոճաճայի, վոր հորդ ոջախը միշտ վառ կմնա, մեռնելուց ել հողիս խաղաղ կիջեցի:

Ոհանը ջա՛ն, արեւիդ մեռնե՛մ, չե չասես, մինչև չպսակեմ, յես քեզ ետեղից թողնողը չեմ:

— Դե, հը՛, պսակիր:

— Հա՛, — ուրախացած բացականչեց մայրը:

— Համաձա՞յն ես ... Բա, բոյիդ մատաղ, պառավ մարդ ի՞նչ չես ուրախացնում: Հա՛ մի ասա, ե՛՛ր ... դե ասա՛, ո՞ւմ ես ուղրում, ո՞ւմ ես աչք դրել...

Ոհանը մի քանի վայրկյան կմկմաց ու բան չասաց:

— Ասա՛, մի ամաչի:

— Նանի, Նոյեմբը լավ աղջիկ ե, չե՞...

— Նոյեմբը ... Նոյեմբը ... — կարծես հասկանալով վորդու միտքը, աչքերը նրա աչքերին, մի քանի տնդամ կրկնեց՝ Նոյեմբը, Նոյեմբը — ու բան չասաց:

— Ի՞նչ կասես, նանի՛:

— Բա, վորդի, յերկու-յերկու յեթիմների տեր...

— Ի՞նչ կա, նանի՛, Նրանք ել մեղք են:

— Լավ ես ասում, Նոյեմբը լավ աղջիկ ե, խելոք, վոսկի սիրտ ունի, մեռակ...

— Յես խոսեմ հետը, յեթե համաձայնի...

— Յանի, հանաք չես անո՞ւմ...

— Չե՛, նանի՛:

— Դո՛ւ յես ուզում հետը խոսալ :

— Դե՛ս յեւ խոսա. դու քո կողմից, յես՝ իմ :

Մայրը համոզվելով, վոր վորդին կատակ չի անում, դրկեց նրա դուռը, կացրեց կարմիր շապկի տակից բացված դռներ և ուրախութեան արցունքները կաթնեցին Ոհանի ձեռքի վրա :

Ոհանը ժպտալով, դրացված բռնեց մոր ձեռքն ու ջերմ ջերմ համբուրեց : Մայրն աչքերը վեպի առաստաղը դարձրած՝ յուր մրմնջում եր :

Նոյեմը յերբ իմացավ, վոր Ոհանը մտադիր և դնալ ստարութեան, թաղուն լաց յեղավ, ու մոռալ մութ դիժերի պես պարուրեց հոգին :

Նա աշխատում եր կողմնակի հայացքներից թաղցնել, վոր վոր վորդին չընկեր, աշխատում եր ուրախ ցույց տալ, ծիծաղում եր, բայց ծիծաղը հնչում եր բռնապետիկ, թախիծը կաթում եր աչքերից : Շրթունքները պինդ իրար սեղմած վախենում եր, վոր արցունքները յուր կամքի հակառակ կթափվեն աչքերից և կմատնեն սրտինը, վորն այնպես խնամքով ուզում և ծածկել : Ինչքան ուզում և չմտածել, դիտից հանել եղ միտքը, ամուսնուն և հիշում, խեղդված դափախին,—ելի չի լինում : Սենյակն ավելում, ջրի դնալ—գնալուս միշտ Ոհանն և մտքումը : Ինչքան աշխատում եր չմտածել, չի լինում. մեկ իւր տեսնում և, վոր ելի նույն մըտքերն են դիտումը : Նա ինքն իրեն դողութեան մեջ բռնելով, գունատ աչքերը շատադուռում են և խոնարհում և աչքերը :

Ինքնապանութեան անհաջող դեպքից հետո, նա կարծես ուրիշ մարդ եր դարձել, նա զղում եր յուր արածի համար... Ինչպե՞ս, ինքն իրեն զրկել կյանքից, արևից ... մարդ. և եղբան անմիտ կյիսի ... Նա այնպե՞ս սիրեց կյանքը և մտածում եր անկողնից յննելուց հետո, համարձակ նետվելով կյանքի մեջ՝ սպաքարել, պոկել, գլխի կյանքից ախ մեռնն, ինչից գրկված և յեղել :

Յերբ Ոհանը ներս եր մտնում այն սենյակը, ուր նա յեր պառկած, ամոթից գլուխը թաղցնում եր վերմակի տակ և սիրաթ թակարդ ընկած լորի պես թրպրտում եր կրծքի տակ : Նրա մասին մտածելն իսկ հաճույք եր պատճառում և նա հպարտ եր, վոր նա փրկեց իրան մահվան ճանկերից ու ամբողջ կյանքը նրան եր

պարտական, յեթե հարկավոր լինի, ժողովուրդ կդառնա նրա համար :

Բայց յերբ վեր կացաւ անկողնից, նա չկարողացաւ իրականացնել յոր համարձակ լինելու վորոշումը . դեղջիկուհու ամոթխածութեանը հաղթող դուրս յեկաւ, էա ամենի սուղվեց ինքն իր մեջ և սկսեց ապրել ներքին, բոլորից ծածկված մի չքեղ սոմաներիցմ :

Նա դեռ ամաչում էր նայել մայրկիանց աչքերին ուղիղ, իսկ Ոհանին հանդիպելուց՝ կտխ էր դքում գլուխը, վար չմտն դեմդիմաց ու շտապում էր հետանալ, մի մեղաւոր ժպիտ շրթունքներին :

Ոհանի մայրը և Նոյեմի սկեսուրը քիթ-քիթ տված վազուում էյին : Նոյեմը ջրի յեր դնացել : Սենյակում թեև մենակ էյին, բայց ծայրերը հաղիլ էյին լսվում .

— Դե՛, ի՞նչ անենք, ջահել և, մեղք և ... սաստիած բախտովս սնի ... սիրտը լցվեց, ծայր դողաց ու դողդոջուն ծայրով շարունակեց .

— Ի՞մ անբախտ բայի հետ բախտավոր չեղաւ ... և՛, հալբաթ ձակատին Լդ էր դրած ... յես իմ մեղավոր բերանով ... էլ չկարողացաւ շարունակել, փղձկաց, բերանի կտալիչի տակ շրթունքները ծամովեցին, մի քանի վայրկյան ճիզ դործ դրեց վերջացնելու միտքը, խեղդող մարդու կոկորդից դուրս յնկող ծայրերի նման ծայրեր դուրս յեկան կրծքից, աչքերը լայնացան ու լցվեցին արցունքներով ու էլ չկարողացաւ դապել, մղկտաց ու արցունքները հոսեցին աչքերից :

Նոյեմը ներս մտաւ սափորն ուսին ու մնաց գոնեւում : Տեսնելով սկեսրոջը լաց լինելիս, նա մտածեց, թե յերեւի ելի վորդուն և հիշել . ցած դրեց սափորն անկյունում, մոտեցաւ յերկու պատամներին, չողեց սկեսրոջ կողքին, բռնեց նրա ձեռքը . աչքերը ջրապահեցին, թարթեց թարթիչները, և մի կաթիլ արցունք դողաց ու ընկաւ ալախ վրա, այնտեղից էլ գլորվեց ցած : Նա կոացաւ և համբուրեց սկեսրոջ ձեռքը :

— Բախտավոր լինես, անբախտ հարս, — արցունքները կուլ տալով, մի բոպե լուց ու չկարողանալով յերկար զսպել իրան՝ լաց լինելով կանչեց . — վո՞րտեղ են են անբախտ բալեքս ... քո ասան՝ նրանց նանին ... յեթիմ բալեքս ...

— Կանչե՞մ :

— Կանչի՛ր...

Հողի նոր տերերը յետանդով կտան դործի: Մարդիկ ուղարկեցին քաղաք, մասնապետներ բերին, բայց բան դուրս չեկավ. ահադին ծախսեր անելուց հետո, հուսահատված, զոջացին ծախսած փողերի համար ու ջրի հարցն ելի քննյ:

Գյուղն ուրախ եր, վոր չլսեց վարպետ Ոհանին և այդ անպեք հողերը սաղացրեց. ծիծաղում էին հարուստների վրա ու բժժիծադով ասում.

— Թող ասեն՝ «Ծահ—Բուդաղն բազի վար»:

Ոհանի մերն ու Նոյեմի սկեսուրը տանը չեյին, ժամ էյին դնացել: Նոյեմն էլ ջրի յեր գնացել: Ոհանը փողոցի դռանը կանդնած սպասում եր Նոյեմին: Յերը հեռվից տեսավ նրան, հուզմունքից սիրտն ափսոսանքով սկսեց լարախել, վոր ահամա ձեռքը դեպի սիրտը տարավ և ինքն իր վրա ժպտալով՝ շնչաց.

— Վա՛հ, սա ի՞նչ է, յերեխա հո չեմ... — Նա ներս մտավ բակը, հեռվից նայում եր, ինչպես Նոյեմը սափարն ուտին, առանց իր կողմը նայելու՝ անցավ:

Թնորատան սե դռնը ճռռալով բացվեց ու փակվեց: Ոհանը մի քանի վայրկյան ստատանվեց ու դնաց: Նա ներս մտավ թնորատանը: Նոյեմը սափարն իջեցրել եր, յերը դռան ճոցի վրա հետ նայեց ու դռներում տեսավ Ոհանին:

Մի րոպե յերկուան էլ կանդնած էյին դեմ—դեմաց և վոչ մեկը խոսք չեր գտնում ասելու:

— Նոյեմ, վաղը չե մյուս որը դնում եմ, — վերջապես ընդհատեց լուսթյունն Ոհանը:

— Գիտեմ, — տխուր պատասխանեց Նոյեմն՝ աչքերը ցած խոնարհելով: Կրկին տիրեց լուսթյուն: Ոհանի գլխում մտքերը խռոնդիլ էյին ու չգիտեր ինչպե՞ս սկսեր:

— Գնում եմ, բայց ուշքս հասեց է:

— Յերկա՞ր ես մնալու:

— Ուղում ես՝ սկի չգամ:

— Ձե՛, ալդ չեմ ասում: — Նոյեմը կարմրեց և մի անդամից վճռելով՝ բարձրացրեց գլուխը, նայեց ուղիղ Ոհանի աչքերին,

ասաց հազիվ լսելի, մի քիչ հուզմունքից դողացող ձայնով, ապա բանի դէպք՝ ավելի համարձակ սկսեց։

— Ոհան՛ն յեղբայր ... դու գիտես, չե՞ ... դու գիտես, վոր ես աշխարհքում թե մի մարդ կա, վորին հարգում, պատվում եմ ... սիրում եմ լսեն քանից ավելի, կյանքիցս ել, եդ գտնես ... Բայց ... ակտոր ... թո՛ղ մի քիչ մնա ... դուրս կգա, վոր ճիշտ ելին ասում են բամբասողները, թե չիմղի մի տարի ել անցնի ... Գնա՛, Ոհան՛ն յեղբայր, դնա՛. թե պետք է, յեռ կհամբերեմ, չկարծես, թե հեշտ եմ ասում, չե՛. բայց 100 տարի վոր կյանք ունենամ, 100 տարին ել քեզ սպասելով, քո անունը տալով կապրեմ ... Մտքովս ուրիշ տղամարդ չի անցնի ... Եդ չենք ինձ զննեցնենք ... թո՛ղ հլա մնա...

— Նոյեմ, Նոյեմ ... թո՛ղ հաջեն, չունը հաջի, քալովանք քոչի։ Դու վոր համաձայն ես, դու վոր ինձ սիրում ես, մնացածը մեկ է, թե ով ինչ կասի։

— Թե հնարավոր լիներ, թողնե՛լի՛ր՝ հենց այստեղ ե եթ կդայի, ուր վոր ասես, չե՛յի մնա ես չուն ու դելերի աշխարհում, առանց քեզ հատեղ ինչի՞ս ե կյանքը...

— Մի դժամ, տեղավորվեմ, յերկու ամիս ել չի քաշի, հատեղ չեմ թողնի ձեզ. հալատտ, վոր չաս չի քաշի, դուք ել կպաք։

Ոհանը բանեց նրա ձեռքը, մոտ քաշեց, նայեց նրա աչքերին ... Նոյեմը խոնարհեց դուռիս՝ մեղավոր ժպիտը դեմքին։

— Դու իմն ես, Նոյեմ՛, քեզ վոչ վոքի չեմ տա...

Ոհանի ջլուտ բաղւկներին մեջ կուչ յեկավ Նոյեմը, յերջանիկ ժպիտը դեպքին ե խոնարհեց դուռիս նրա կրծքին։

Ոհանը կուցալավ, մի ձեռքով պահեց նրան դրկում, մյուսով բարձրացրեց նրա դուռին ու ինչպես ծարավից պաղաղած անաստի ճամբորդ՝ շրթունքներով հալից նրա շրթունքներին ցավեցնելու չափ ջերմ, յերկար համբույրով...

Դրսից լավեց պատավների քոչերի պայտերի ձայնը՝ քարերի վրա։ Վախեցած յեղնիկի նման Նոյեմը դուրս պրծավ ե մտալ մութ անկյունը, ուր անկողիններն ելին կիսոված իրար վրա։ Ոհանն աշխատեղ պառավներից աննկատելի դուրս գալ թոնրատեից...

Ոհանի և Մուրադի դնալուց մի ամիս չեր անցել, պայթեց համալսարհային պատերազմը:

Մի քանի տարվա պահանջով ղեկավարներն արդեն հավաքել, հոսի դաշտ ելին ուղարկվել:

Տաճկական Ֆրոնտում ուսական զորքերն առաջ ելին շարժվում: Կարճ ժամանակում իրար հետևից ընկան Նրդերում, Վան ... Տաճիկները նահանջում ելին դեպի յերկրի խորքը:

Հայ կառավորական խմբերը ուսական կանոնավոր զորքի հետ ղինակցել ու կոպում ելին: Դաշնակցությունը վոգևորված անցել եր դարձի, կազմակերպում եր քաղաքները, դյուղերը:

Բոլոր ֆիդայի խմբապետները — հայոնի, թե անհայտ, հանքևս ելին յեկել, դարձունության լայն ասպարեզ եր բացվել նրանց համար:

Ամերիկայից մինչև Աբարան տարածվել ելին նրանք և կրահոտ ճառերով վոգևորում ելին միամիտ ամբոխին, թե հասել ե ժամը վրեժխնդրության և իրականացնելու հարյուրավոր տարիների վախճանած դադավարները՝ մեծ, անկախ Հայաստանը...

Պատերազմը ձգձգվում եր: Ամիս ամսվա, տարի տարվա հետևից անցնում եր, բայց դեռ վերջը չեր յերևում:

Մի քանի ամիս և, ինչ խմբապետ վաղգները վերին դյուղից իջել և Դ. դյուղը, շտաբը մետաքսաթելի գործարանի դրասենյակին և դարձրել, խոլ ինքն ապրում ե աղա վոսկանի տան առջին հարկում: Նա իշխում ե ամբողջ շրջանի վրա: Թագավորի ընկնելուց հետո, նա ե թագավորում: Տերտերը, Աղա վոսկանը, տանուտերը և մի քանի ուրիշ հարուստներ կազմում ելին նրա շտաբը: Ամեն տեսակի դատ նրանք ելին անում — կնիկ ելին բաժանում մարդուց, գողության համար մտրակով ծեծում, մուրհակների ժամկետն անցկացրածների տունն ու ալպին խլում, կթան ու ալյուր տնից դուրս քաշում:

Աղա վոսկանի մետաքսաթելի գործարանը կանգնած ե. ել չի

լովում չչակի ձայնը, ծուխ չի ցնւում բարակ ծխեւելոյցից:

Հանդամանքից ողավելով, նա և իր ընկերները, չնչին դնով շատերի քաղ ու տան տեքն էյին դառել: Շատերի տան խալինները, թանդաղին քարերը, վաւիին ու արծաթը ծծվել, մտել էյին Աղա Վոսկանի և մյուս հարուստների սնդուկները:

Դժվար և դուշակել, թե ինչով և վերջաւալու այդ յեղբայր-բաղան հոտորածը, միւր քանի պնում, ամէլի ու ամէլի արյունայի և վայրազ էր դառնում:

Յերկիրը անքում եր՝ հյուծված, արնաքամ: Կոխ տար-վածներէց զէնը վերադարձան, այն ել՝ հաշմանդամ դարձած:

Դրսի աշխարհից կցկատւր, յերբեմն իրար հակառող լուրեր էյին ստացվում: Վոչ մի պայծառ կետ, վոչ մի տեղից փրկու-թյան հույս չկար:

Յերբեմն, ինչպես բոթարեր ազատի կառոց, լովում եր մեկի ձայնը աղբյուրի գլխին՝ «թուրքերը սըլ ու հրի ճարակ են դարձրել այս ինչ ու այնինչ հալածական գյուղերը»:

Որ-որի վրա դժվարանում եր կյանքը:

Սողոմոնի աղբյուրի գլխին, գերանի վրա, չիւարու մոտ կուշ յեկած՝ տխուր, գլխիկուր կանդնած կամ նստած՝ լուրի էյին աղասում: Բայց վոչ մի տեղից վոչ մի լուր: Ծանապարհները փակվեցին — դաշնակ ու մուսաւաթ խառնվել էյին իրար:

Լրագիր, նստակ, հեռագիր դադարեց, ու Վոսկի ձորը տառապում եր անհայտության մեջ: Շատ տներ մնացել էյին առանց աշխատող ձեռների: Խեղճությունը քանի դնում, ամէլի էր դգալ տալիս իրեն, և քաղցի ուրվականը՝ յերախը բաց, սուր ատամներն եր ցույց տալիս ու հրահրում...

Աժքել էյին գյուղերը, խեղճացել:

Խմբապետ Վաղգենն իր աղաներով սարսուռի եր տարածել չըջակա թուրք գյուղերի վրա: Վոչ վոչ վոտահ չեք, վոր այս գիշեր ել իրենց գյուղի վրա չե՛ հարձակվելու, կին, յերեխա սրի չեն քաշելու և չեն հրդեհելու, չեն թալանելու...

Թուրք տղամարդիկ ել միացած մուսաւաթի գոչիկներին, իրենց հերթին, հայ գյուղերն էյին ամբողջ: Իսկ անտուն, տկուր ու քաղցած բնակչությունը դուրս եր թափել գլաւները, արածե-լու:

Դեկտեմբերի գեռ սկիզբն եր: Դեռ ծառերի տերևները կար-

գին չեյին գեղնել, տերեաթափը նոր եր սկսել, վոր փչեց չյուսիսային սառը քամին և միանգամից ամեն ինչ թաղվեց ձյունի տակ:

Փայանդուղենց Հազոնի յերկու յերեսաները մի շարթում մեռան, կինը հիվանդ պառկած եր, ինքն եր ու 14 տարեկան աղջիկը, վոր դեռ վտաքի վրա եյին: Հուսահատությունը պատել եր նրան: Քանի դեռ ձյուն չկար, մի կերպ քարէ եյին գալիս, իսկ հիմա...

Ձմեռը խիստ եր դժան...

Հազոն անխնա կտրտում եր բակի ծառերը: Հո չե՞յին սառչելու: Իսկ հաց, վորտե՞ղից հաց ճարեր: Ձմեռվա պաշար չուներ, դրսից հաց չեր գալիս, իսկ մինչ ձյունը հալվի, մինչև արաք կանաչի ու բերք հափաքելու ժամանակը գա, իրենք հո տնով-տեղով կկտորվեն...

Պղինձ, թեչա, ինչ վոր կարելի յեր, ծախել՝ պրծել եր: Հագի շորերին ու յոկղաշորին քան սովող չեր լինի, ենպես եր գլխատփել: Հուսահատությանից կատաղել եր:

Հազոն դուրս յեկավ տնից, ինքն ել չգիտեր՝ ուր եր գնում, յերբ վերելից նկատեց քահանային, վորը դանդաղ քայլերով գալիս եր դեպի նա: Արագ քայլերով մոտեցավ և ճչաց.

— Տերտե՛ր, կտորվում ենք ... հա՛ց ... յերկու յերեսա քաղցած մեռան, կինս հիվանդ և, աղջիկս ել ... յերկու որ և հացի փշրանք չենք տեսել, տերտե՛ր, մի ճա՛ր...

— Ի՞նչ ճար, ա՛յ վորդի ... Յես ինչ կարող եմ անել. ցորենի ու ալբա՛րի ամբարներ ունե՞մ, ի՞նչ ե: Թող տերն մեր Հիսուս Քրիստոսը, դիմառառ ու արդարադատ աստված վողորմեն մեզ: Աղոթի՛ր, վորդյակ, և նա յուր վողորմության դռները կբանա քո առաջ...

— Սրանից հետո, տերտե՛ր, յես սատանային եմ աղոթք անելու, դուցե նա սովելի վողորմած ու արդարադատ լինի, քան քու Հիսուս Քրիստոսը...

— Կտրի՛ր ձայնդ, նզովից արմատ, թե չե արդարապիղծ խոսքերիդ համար միամտե՛լ տեղերդ մտրակներով ծվատել կտամ ... Ծուռն չաղիր և ներում խնդրի՛ր...

— Սղա, հո դու չե՞ս դժվել,— միջամտեց տերտերի մոտ կանգնած. Ճուղուրենց Բարսեղը, վոր մինչև այդ դավադանի վրա հնախած, լուռ կանգնած եր:

— Դուք քեկֆ արեք ... Վաղդենն իրա տղաներով, աղա Վոսկանն ու իրա կամպանիան թող արաքին, խի մենք ցրտից կոնկոնանք ու քաղցից մեր մսերը ծամենք ... Բա ո՞ւր է առաւ-ված, վո՞ր ջանդամն է կորել, թե՞ քոռացել է: Եղ առավածը մեր առտվածը չի, հարուստներինն է, նրանք էլ թող աղոթեն ու մատաղ անեն նրան: Իսկ յես էլ չեմ վախենում վո՛չ նրա բարկու-թյունից, վոչ էլ նրա վողորմութեան վրա թեքել եմ ուղում ... առաց ու անուշադիր թողնելով տեր հոր անեծքն ու սպառնալիք-ները՝ վեր վաղեց:

Մութը դեռ նոր էր բնկել:

Փալանդուղենց Հադոն մի բան խրեց ծոցն ու լուռ դուրս յեկավ տնից: Նա արագ դնաց, կանդ առավ աղա Վոսկանի տան դարպասի մոտ, ձեռքը բարձրացրեց, վոր մուրճը վարկի, բայց խոկույն ցած թողեց, մի քանի քայլ դնաց, հետ յեկավ, փրնթ-փրթաց քիթի տակ ու արագ քայլերով դնաց դեպի ցած:

Կանդ առավ ուրիշ մի տան մոտ, նայեց բարձր պարիսպնե-րին, որորեց դուռը, քիչ անց՝ նեղ նրբանցքով անցավ և կանդ առավ դռի պատի մոտ, վորը համեմատաբար ցածր էր: Ճարտ-կորեն չանդառնելով պատը, սկսեց վեր յառել: Բարձրացավ կտուրը, դդուշութեամբ կարանը հենած՝ փայտի սանդուղքներով իջավ բակը: Յերկհարկանի տան առաջին հարկի մի սենյակի յերկու պատուհանից լույս էր յերևում: Նա համարձակ չորս աստիճան վեր բարձրացավ և մտնով մութ նախասենյակը: Միջին դռան ձեղքվածքից լույս էր նշմարվում: Դիմեց դեպի այդ դու-ռը, ստանց տատանվելու բացեց ու մնաց դռների մեջ...

— Ե՛ր, ո՞վ է,— վախեցած հարցրեց աղա Բարսեղը:

— Վա՛ր, — ճչացին աղա Բարսեղի կիսնն ու աղջիկը՝ մեռելի պես դռնառոված:

— Մի վախենա՛ք, յես եմ:

— Ո՞վ ես:

— Փալանդուղենց Հադոն:

— Հադո, ի՞նչ ես ուղում ... Եղ ո՞վ դուռը բաց արեց:

— Վոչ վոք, պատի վրայով իջա:

— Գժվե՞լ ես, ինչ է:

— Ձեմ դժվե՞լ քաղցած եմք, տանը հիվանդ են, կտուր-վում ենք: Հո գիտես՝ յերկուսը քաղցած մեռան, ես մեկնելներին

չեմ թողնի, մոր մեռնեն: Վեր կաց, դու հաց շատ ունես...
Պաթի՛ դուռդ թակեցի, չեյիր տա, դուրս կանեյիր — հիմի վեր
կաց:

— Հարամդադա՛, ... դո՛ղ, շա՛ն վորդի, եղ վո՞նց ես սիրտ
տրել, յես քո հախից կգամ, պատերի վրայով տուն մտնելը ...
Վազգենի...

— Տեղդ նստի՛ր, — չչարժվե՛ս, յես գլխիցս ձեռք վերց-
րած մարդ եմ ... տեղդ հանգիստ նստիր...

Նա հանեց փոքրիկ, կեռ դաշույնն ու մի քայլ առաջ յեկավ:
Կին ու աղջիկ ճչալով յերեսները ծածկեցին ձեռներով ու կուչ
յեկան...

Հաղո, վերցրու ... այ, հացի պահարանը բաց արա, ինչ-
քան ուշում ես, վերցրու:

— Ա՛յ մարդ, չչարժվես, թող տանի, — սարսափած կանչեց
կինը:

Հաղոն վերցրեց կապույտ սփռոցը, փռեց հատակին, պա-
հարանից հանեց չոր հացերը, դարսեց, կապեց, դեցեց ուտին...

— Շնորհակալ եմ ... — Նա հետ-հետ դնաց ու կորավ
մթության մեջ:

Նա նոր եր բարձրացել դռի կտուրը, յերբ տան կտուրից
լավեց աղա Բարսեղի հարայը.

— Հասե՛ք ... դո՛ղ ... տունս դո՛ղ ե մտել ... այ-հարա՛յ,
դարսո՛ւ:

Մի քանի րոպեյում ճրագներով դուրս թափվեցին տներից
հարեանները: Հաղոն նոր կտուրից ցած եր դցել հացի կապոցը,
իջել ու վերցրել եր, վոր դնա, յերբ իրեն չըջապատված տեսավ:
Աչքերը վառվեցին, պինդ սեղմեց հացի կապոցը ձախ կռան տակ,
դաշույնը ձեռքին՝ մի յերկու քայլ արավ ու կրկին կանդ առավ:

Ճուղուրենց դուռն աղմուկով բացվեց ու փողոց դուրս յե-
կավ Բարսեղը.

— Բռնե՛ք, բռնե՛ք եղ դող ավաղակին...

Մի քանիսն առաջ շարժվեցին, բայց նկատելով Հաղոյի
ձեռքի դաշույնը և արյուն կոխած աչքերը, սիրտ չարին առաջ
դնալու:

— Չմոտենա՛ք, չմոտենա՛ք, կխփեմ, արյո՛ւն կանեմ...
Ունեցած-չունեցածս դրանք լափեցին, կթանա ձեռքիցս դնաց,
յերկու յերեխաներս քաղցած մեռան ... Ես տասը հացի համար

աբյուն կանեմ, դե'նը, դե'նը ... Նա առաջ անցավ, ճանապարհ
բացեց, համաքլած ամբոխի միջից ու փախավ...

Ճուղուրենց Բարսեղն ընկավ հետեից, բայց նրան պահեցին,
ասելով, վոր վաղն առափոտ Վաղդենը դրա գլխանը կանի: Յեր-
կար ժամանակ աղմկում էին. առափճանաբար ցրվեցին և կրկին
տիրեց լուռթյուն:

Այդ վոսիկանի աղջիկ Վարսիկը յոթերորդ յերկնքումն եր:
Հենց առաջին որվանից, վոր նա Վաղդենին տեսավ ձիու
վրա, իրենց փողոցով անցնելիս, սիրտը կպավ — ել մտքից չեք
հեռանում, շարունակ նրա մասին եր մտածում, բայց մարդու
բան չեք ասում:

Բախտի բերմամբ նա այժմ իրենց տանն է ապրում. և ինքն
ամեն որ հեռվից աննում է նրան ու հիանում: Թեև ծանոթ եր,
բայց յերեք առանձին չեյին մնացել, սակայն իրար լավ էյին
հասկանում: Հեռվից—հեռու իրար հետ աչք—ունքով խոսում էյին,
ու Վարսիկը յերջանիկ ծիծաղով փախչում, տուն եր մտնում,
մութաբաները խեղդում գրկի մեջ, մեկ ել ուրախությունից լաց
լինում, յերեսի վրա փռվում, ու հայրն ինչքան աշխատում եր
խոսացնել, գլուխը չեք բարձրացնում:

Վաղդենն ադա Վոսիկանի փեսան դառնալու և եդ կաքավի
նման աղջկաման տիրանալու մտահոգության մեջ եր...

Որ—որի վրա ալելի յեր սիրահարվում և յեթե չլինեյին
կռիվներ ու խաղաղ պայմաններում գտնվեյին, սկի մի որ ել չեք
գիմանա ու թե չտային, զոռով կփախցներ: Աղջիկը սիրուն,
փողն ել բոլ ... Լուսնկա գիշերներին յերբ տանն եր լինում,
յերբ բոլորը քնում էյին, նա իջնում եր բակը, պառկում ավա-
ղանի մոտ, վարդենիների մոտ դրած նստարանի վրա ու աչքերը
մուգ կապույտ յերկնքին հառած՝ աստղերին եր նայում և յերա-
զում Վարսիկի մտալն, վոր հանդիստ քնած եր...

— Տեսեա վո'ր սեյյակումն է ... տա՛ք և ... վերմալը
վոտով խփել, մի կողմն է ձգել ... և նրա յերևակայության
առաջ պատկերանում էյին Վարսիկի սե մաղերը՝ թափված հո-
լանի կուսական կրծքին, ձյունի նման սպիտակ, վողորկ մաք-
մինը ... Հապիկի տակից թոթոթում էյին սերույցի կրեմի նման
նրա կուսական ստինքները, վորոնք կարծես ձիգ էյին անում ծա-
կել շաղիկը...

Նա պառկած լուսնի տակ, վարդենիներէ բուրժունքով արբեցած, աղբյուրի կարկաչին ունկնդիր՝ յերեակայութեան մեջ մերկացնում եր Վարսիկին և հաճույքից փակում աչքերը, վոր յերկար, սովելի լավ կարողանա զմայլել վառ յերեակայութեան ստեղծած անուրջներով...

Իսկ յիթե նրա քունն ել չի՞ տանում ... Յեթե նա յել իրա մասին և մտածո՞ւմ ... Հանկարծ իջնի բակը ... Այդ մաքից ուրախացած՝ նա նստեց տեղում, ժպտաց...

— Վո՛չ, վո՛չ, ինչ եմ ասում, դա անհնար է ... բայց յեթե ... Նա հառաչեց խորը, դանդաղ վեր կացալ, բարձրացալ, մտալ տուն և առանց հանվելու պառկեց:

Վաղուց է, վոր ադա Վոսկանը վորդուց լուր չուներ: Անհանգիստ եր, բայց աշխատում եր շատ չմտածել և ինքն իրեն խրախուսում եր, սիրտ տալիս.

— Ի՞նչ պիտի լինի վոր, պ. Հարությունը հո այնտեղ է, փող կտա ... Իսկ յեթե զինվոր են տարել ... Ձե՛, չի կարող պատահել, նա կոխի գնացող՝ չի, մի կերպ փողի գոռով կազատվի, — ինքն իրեն խոսում եր ու մխիթարում:

Առաջօրե լուսացած — չլուսացած՝ շտաբի դռան մոտ հափաքվել, աղմկում եյին մի քանի հոգի:

Ճուղուրենց Բարսեղը՝ բարկությունից կանքած, ձեռքի դավազանով խփում եր սաքվի քարին և բարձրաձայն հայհոյում ու սպառնալիքներ տալիս: Շուրջը հափաքված մարդիկ հետաքրքրվում ու մանրամասնություններ եյին ուզում իմանալ: Մինչև Վաղզնի քնից դարձելը, բակը լցվեց մարդկանցով:

Շատ ուշ եր արդեն, յերբ Վաղզներ յեկալ՝ ժպտալով ու մի ձեռքով բեխերի ծայրը սրելով: Գլխով բարեհեց ադա Բարսեղին և ներս մտալ զբառենյակ: Յերբ լսեց Փայանդուղենց Հազոյի արարմունքը, անմիջապես կարգավորեց, վոր յերկու զինվոր դնան և թրկելով բերեն:

Բայց սաղ դյուղը տակն ու վրա արին, չգտան, — իզն ու թողը կորել եր:

Ադա Վոսկանի տանը խրախճանք եր: Լսվում եր դուդուկի մեղամաղձոտ նվազ, ժխորի աղմուկի մեջ՝ հարաւ մարդկանց կանչվումը:

Խմբապետ Վաղդենը Ֆրենչի դրսի ծոցի գրպանից, վոր լիքն թղթադրամներով, անփղվթութորեն յերկու մատի ծայրով դուրս ե քաշում մի թղթադրամ, առանց նայելու՝ ճարպիորեն, սղի մեջ թուցնելով հասցնում ե նվազողներին: Նրա առատածնունդ-թյունից շատերի բերանը բաց ե մեացել: Նա հարթած ե գինսով ե աղա Վոսկանի աղջկանով, վորը «նաղսպար» ե պարում—որոր ու շորոր ե Վաղդենի սիրտը նրա ամեն մի շարժումի հետ պատրաստ ե դուրս թռչել կրծքից ե վռվել աղջկա վտանների տակ, վոր նա կոխկուտի, տորբի...

Գլուխը կորցրած՝ թղթադրամներ ե, վոր նա չպարում ե Նվազողներին: Նախընկերց վողեւորոված, կարճրած աչքերով՝ նվազողները ուժ են տալիս թռքերին, իսկ դափ խփողը գլխին ե խփում, ծնկանը ե դցում, բռնում ե դափը:

Աղա Վոսկանը մոռալ նայում ե աղջկանը, նայում ե Վաղդենին, վոր աչքերով ուտում ե աղջկանը ե պատրաստ ե բռնեցըզը դարկել սեղանին այնպես, վոր շէրը, բաժակները, աղսամանները թռչկոտեն իրենց տեղերում, իրար բաղխվեն, փշուր-փշուր լինեն ե դռա ամբողջ ձայնով.

— Դուրս կորեք, սրիկաներ, ո՛ւմ աղջկա վրա յեն նայում եղ աչքերով ... Աղա Վոսկանի աղջիկն ե՞ր ... Դուք արժանի չեք նրա վրտի յեղունգին ... Աղա Վոսկանի աղջիկն ե ... աղա Վոսկանի...

Իսկ Վարսիկը վաղուց նկատել եր Վաղդենի հրացայտ աչքերի կրակը, նա գիտե, վոր իր համար ե վառվում ե կարծես վճռել ե խելքամաղ անի: Ժպտալով՝ հայացքներ եր ձգում նրա կողմը ե նաղանքով որորվում նվազի ռիթմի տակ...

— Աչխմա սարա՛հ ... — գոռաց Վաղդենը, հանեց մատուցե-րը ե մի քանի անգամ կրակեց՝ ծակոտելով առաստաղը: Վարսիկը փախավ ե միացավ դռների մեջ խռնված կանանց: Կանայք ճշա-լով ներս մտան հարձան սենյակը ե դուռը ծածկեցին:

Նվազը լռեց:

Վաղդենը խելազարի պես վերջրեց գլխից մորթե գլխարկը, դեռնով տվեց, քաշեց մատուցերը, չանդոտեց դեմքը, կարծես ուզում եր արյունլվա անել ու ճչաց ահուկի ձայնով.

— Նվա՛դ ... ձեր հողո՛ւն ոտակեմ, Նվա՛դ ... յես կխն-թանա՛մ ... Նվազե՛ք, Նվազե՛ք, ու նորից համեւելով արծաճանակը գեմ տվեց քունքին:

— Ածել՝ք, թող նվազը խլացնի ստորճանակի ձայնը, թողեք վերջին ճիչս խառնվի նվազին:

Կանանց սենյակից լսվեց մի սոսկալի ճիչ ... և կանանց իրարանցման ձայներ...

— Վարսի՛կ ... Վարսի՛կ...

Այդ Վոսկանը դունատ, դաջի պես՝ վոտքի կանգնեց, նայեց Վաղդենի կողմն ատելությամբ և արագ անցավ կանանց սենյակի կողմը:

— Վռչի՛նչ ... վռչի՛նչ ... Մի քիչ վախեցավ ... անցավ...

— Վաղդեն՝, Վաղդեն ջա՛ն, հոգուտ մտտաղ ... ինչ ես ահում ... գիժ հո չե՞ս:

Շրջապատեցին նրան աղերքը: Մեկն ուղեց խել աւորճանակը, բայց նա կատաղած մոգու պես չոնց աչքերը, հրեց նրա կրծքին ու ինքն ընկավ հետեին կանգնած ընկերով գիրկը:

— Իմ ձեռքից ատրճանակ առնողը մոր փոքրից դեռ չի՞ ծնվել:

— Մի՛ կողմ, թողե՛ք .. Վաղդեն ջա՛ն ... մի կողմ քաշվի՛ր:

— Վաղդեն ջա՛ն .. ա՛ռ, ես մեկն եմ խմիր ու հանգստացիր ... ա՛ռ խմիր...

Հազիվ վոտքի վրա կանգնելով, դեռ ու դեն թո՛ւ լինելով, բաժակի գինին թափթփելով՝ համողում եր մեկը, վոր խմի ու ուչքի դա: Վաղդենը խմեց, ատամներով փշրեց բաժակը, սրբեց արյունոտ բերանը, մի քանի բոպե լուռ, աչքերը դեպի դուռը, ուր թաղնվեց Վարսիկը, նայեց, ուղեց ծիծաղել, բայց փոխանակ ծիծաղելու, մի քանի անգամ բերանը բաց ու խուփ արավ, սեղմեց ատամներն իրար, սկսեց կրծոտել շրթունքները, և չկարողանալով զսպել իրեն՝ ընկավ յուր թիկնապահի գիրկն ու հեծկըլտաց:

— Վաղդեն ջա՛ն, Վաղդեն ջա՛ն...

— Ոսա՛ն, Ոսա՛ն ... գյուլլի՛ր ... պատուի՛ր սիրտս, տար—գցիր նրա առաջը...

Քաշքշելով՝ թեվերը մտած, տարան նրան իր սենյակը, պառկեցրին: Քիչ անց՝ փխսեց ու հանգստացավ՝ քնեց: Թիկնապահը ճանապարհ գցեց բոլորին, ինքը մնաց: Որը լուսանում եր: Հյուրերը ցրվեցին:

Այդ Վոսկանի աչքերից թույն եր կաթում ... Մակիչի ափանջին ինչ վոր շնջաց կամացուկ ու դնաց, շորերով պառկեց:

Քեֆի հետևյալ որը վաղգենը շատ ուշ զարթնեց :

Դլուխը ծանրացած, թթված դեմքով, քեֆը տեղը չեր : Պատկած տեղից ձևաքը մեկնեց ու կողքի աթոռի վրայից ծխախոտ առավ, վառեց և մեջքի վրա պառկած՝ լուռ ծխում եր :

Դլխում մտքեր չկային : Հետևում եր ծխի քուլաներին, վոք դանդաղ բարձրանում էին վեր և պատուհանից ընկած արևի շողերի մեջ իրար անցած՝ զալարվում, ծոմովում, վոսկեղոծած դեղանկարներ կադմում :

Կետր ե : Թիկնապահ Սմբատը մի քանի անգամ յեկել, դռան արանքից նայել ու քնած կարծելով՝ դնացել եր : Առաջ անորոշ կարծես յերազում եր տեսնում — նա հիշեց վարսիկին, ապա աստիճանաբար հիշեց բոլորը : Գիշերը, քեֆի ժամանակ, նա հիմարություններ եր արել : Ձկարողացավ հիշել մանրամասնությունները, բայց հիշեց, վոր ատրճանակը հանեց, վոր լաց յեղավ : Իսկ թե ելի ինչ, չգիտեր : Այդ հիշողությունից նա կարժերեց և շուտ յեկավ աջ կողքին :

Այդ բոլորին դուռն զգուշությամբ բացվեց և հուշիկ քայլերով ներս մտավ Սմբատը :

— Սմբատ :

— Յես եմ : Զարթնե՞լ ես :

— Վաղուց :

— Կարծում եյի՝ քնած ես :

— Ձե՛ : Գիշերը հիմարություններ չա՞տ եմ արել :

— Ի՞նչ հիմարություն ... մի քիչ խմած եյիր : Դե՛, ամենքս ել լոււ էյինք :

— Մատուները կրակեցի ... լաց յեղա...

— Դե՛, հարբած մարդը ... Հա՛ վաղգեն ջա՛ն, բերել են :

— Հը՞...

— Բերել են, ասում եմ :

— Ո՞ւմ :

— Նն հարամգադին, վորը ձուղուրենց տնից հաց եր դողացել :

— Հա՞ : Ի՞նչ ե ասում :

— Բան չի ասում : Մի անգամ քեթ ու մութին տվի, կատաղած դելի պես աչքերը չոնց վրաս, դողդողաց ու թե՛ զվոչի՛նչ :

իշխանությունդ բանացրու, յերկար չի քաշի, եղ բոլորը քիթ ու
բերնիցդ կհանենք» :

— Նա՞ ասաց :

— Հա՛, եղ քոսոտ, չլուար :

— Մի բյումկա կոնյակ լի՛ց, ... Շորերս դեպը քաշի՛ր :

Սմբատն աթոռը մոտ քաշեց, սեղանի վրայից առավ կոն-
յակի շիշը մի բաժակի հետ ու մոտ յեկավ :

— Խմի՛ր, վաղդեն ջան :

Նա կիսահագնված կուլ տվեց կոնյակը և տաղնապից դարձ-
նած զինվորի պես՝ արագ-արագ հաղնվել շարունակեց :

— Յես նրան ցույց կտամ ... Շա՞տ մարդ և հավաքվել :

— 10—15 մարդ կա :

— Մարակի տակ կսպանեմ ևդ շան վորդուն ... Իմ չըջա-
նում դադություն չպետք և լինի... Գողերին են աշխարհը կճամ-
բեմ ... Իմ չըջանում դող չպե՛տք և լինի...

Կախեց մառուկերը, մի ատրճանակ եւ կոխեց շարավարի հետեւի
դրպանը, յերկու բյումկա կոնյակ եւ իրար հետեւից դցեց, վերց-
րեց յեղան ջրերից հյուսած մտրակը, ծխախոտը բերանին՝ շտապ
դուրս յեկավ սենյակից, Սմբատն եւ հետեւից :

Մարդիկ շտաբի դռան առջև խմբված՝ խոսում եյին բարձ-
րաձայն. նրան տեսնելով՝ ճանապարհ բացին : Նա հպարտ, հա-
ղիվ պատասխանելով նրանց բարեկին, մտավ սենյակ, ուր ան-
կյունում, յերկու ֆիդայիների հակադրության տակ՝ կանգնած եր
Հաղոն :

— Սա՞ր յե :

— Հրաման քեզ...

Նա լուռ մոտեցավ Հաղոյին, կանգնեց մի քայլի վրա,
դնեց վոտից դուլիս, հետ տարավ ձեռքը և մի ուժգին ապտակ
հասցրեց, չըջվեց—դնաց, մտրակը նետեց սեղանին, աթոռը
քաշեց տակը և նստեց : Հաղոյի աչքերից պեծեր թափվեցին, ար-
յունը դուլիս տվեց, աչքերը չոյեցին, մի քանի վայրկյան լուռ
նայեց վաղգչի աչքերին, թակարդ ընկած դադա՛նի պես խուլ
մո՛նչաց, մի քայլ արեց, բայց իրեն դսպելով՝ հետ դնաց ու
մնաց լուռ :

— Դուրս տարեք :

Յերկու պահակները քաշը տվին նրան դեպի դուռը :

— Կապեցե՛ք ծառից ... չորերը հանե՛ք...

Հագոն մոռնում եր վերադարձնելու նման, հաշտում, նշովում: Մտրակները դիպում են ին մերկ մարմնին չափացով և կատույտ դուրս կտան:

Վաղդենը քանի գնում, ավելի եր կատաղում:

— Պի՛նդ, պի՛նդ, շան վորդի՛, ուժով խփիր, մի խնայի՛ր, թող տատկի...:

Նա խեց խփողներից մեկի ձևով մտրակը և սկսեց անխնայ հարվածել:

Արյունը սևանում եր Հագոյի կաշվի տակ:

Նա խուլ վրոնում եր:

Առաջին հարվածից նա գալարվում եր, թոկերը մխրճվում են ին մտերի մեջ, բայց ազատվելու հնար չկար:

Առաջին հարվածներից հետո, նա կարծես ել ցավ չեր դրում: Ծանր, ընդհատ-ընդհատ անքոց եր լսվում, ապա անքոցն ել կտրվեց: Աչքերը կիսախուռի, գլուխը կախ ընկավ ուսերի վրա ու լռեց...

— Վաղդեն ջա՛ն, բոլ և, ուչք չկա վրան ... Հերիք և ...

— Պետք և սպանեմ, սատկեցնեմ: Գողերի պատիժն ես ե: Իմ շրջանում դողությունը պետք և վերանա: Գողերի դիմանը կարճ և ...

Նա մի կողմ նետեց մտրակը, կարմրած, հողնած սրբեց ճակատը գլխարկով ու արագ ներս մտավ սենյակ:

Այդ Վոսկանը, Ճուղուրենց Բարսեղը, Մեկիքը ստուել, մնացել են ին: Քյատիր-քյուսուրները դռնատ, ատամներն իրար սեղմած, վոր ձայները դուրս չգա, կպել են ին պատերին ու չորացել:

Ճուղուրենց Բարսեղը մեղավորի պես կանգնած եր՝ աչքերը գետնին հասած, կարծես զղջացել եր, վոր եղ խեղճ մարդուն մի քանի հացի համար գաղանի ձեռքը գցեց:

Դանակներով կտրտեցին թոկերը, ու Հագոն, լվացքից հանած փալատի պես, ընկավ գետին՝ ծվատված, ինչպես աղուսներին և անդրների հոշոտած մի լեշ:

Վարսիկը մի յերկտող գրեց ու պատշգամբից նետեց, յերբ Վաղդենը տնից դուրս եր գալիս:

Նամակը պտտելով ողի մեջ՝ ընկավ նրա վրտների մոտ: Նա վեր նայեց, ժպտաց, գլխով արեց, կռացավ-վերցրեց նամակը,

կոխեց ֆրենչի ծոցի գրպանը, կրկին վեր նայեց, բայց Վարսիկն արդեն անհետացել էր :

Փողոցում Վաղգենին սպասում էին տղերքը՝ ձիերի սանձը բանած : Նա դուրս յեկավ դարպասից, կանգ առավ, նայեց բոլորին ու ժպտալով կանչեց .

— Բարե՛, տղերք :

— Բարե՛, Վաղգեն ջան :

Նա մոտեցավ յուր ձիուն, վրի սանձը տղաներից մեկի ձեռքին էր, սանձը գցեց ձիու գլխին ու ցատկեց, նստեց թամբի վրա :

— Մարշ...

Նոր էլին շարժվել : Նա հետ նայեց և յերկրորդ հարկի պատըշգամբի վրա նկատեց Վարսիկի գլուխը, վոր յերեւում էր խողով տերեւների միջից, ձեռքը թափահարեց ի նշան հրաժեշտի և ներքին հրճված քիչ լուռ ծիծաղեց :

Տղաներն իրար նայեցին ու ժպտացին :

Մի քիչ տեղ դնալուց հետո, նա ձեռքը տարավ գետի գրպանը — մի բան կարծես ծակում էր սիրտը — հանեց յեռանկյունի ծալած թղթի կտորը, բացեց ու լուռ աչքի անցրեց : Նա ժպտաց, ժպտը յայնացավ և ուրախությունից ձիու նման խնխնջալով ծիծաղեց :

— Վաղգեն ջան, հը՞ :

— Վաչի՞նչ, հետո կխմանաք :

Լա՞վ բան է :

— Իհարկե :

Նա կրկին անգամ կարգաց. «Յերբ բոլորը քենն, դուրս յեկ բախը» : Նա մեկ մտածեց հետ դառնալ ու վոչ մի տեղ էլ չդնալ, մեկ էլ ընկնել դետին, թափալվել ինչպես յերեսաները գետնին գցած փափուկ անկողնում՝ քնից առաջ : Մեկ էլ, առանց վարեն բան տեսլու, մտրակեց ձիուն և նետի պես սլացավ :

Տղերքը դարձացած նայեցին հետևից և իրանք էլ սլացան :

Մութն ընկեր էր, յերբ Վաղգենն իր խմբով տուն դարձավ :

Նա հոգնած էր և նյարդայնացած. դրեթե ամբողջ ուր ձիով պտակ էլին վերին դյուղերը : Ծաշին աղա Ստեփանի մոտ յերկու վոչխար կերան — եզ էր նրանց հանգիստը : Մեկը մեկից տաղնատալի լուրեր էլին հասել իրեն. տաճիկներն արդեն Յերե-

վանի տակն են հասել ... Երջակայքի թուրքերը պատրաստվում են հարձակվելու Վոսիկեձորի վրա ... Բայլչեիկները Բաղու յն մտել ... Վո՞րն է սուտ, վո՞րը ճիշտ՝ չգիտեմ, բայց զգում եմ, վոր դժվարանում է դործը և իր հանդիստ կյանքի վերջը մտան- նում է:

Բոլոր գյուղերում ել չքաղությունը ծայր աստիճանի յն հասել: Զգում եմ, վոր ժողովուրդը դժգոհ է իշխանությունից. մի կայծ, և նա կրոնիկի, կրճեքում սեղմված բողոքի ճիչը կճաթի մորկի տես և քարը քարի վրա չեն թողնի:

Նա մտայլ եմ: Հրամայեց խմբին ցրվել, իսկ ինքը սուռն զնաց և փակվեց յուր սենյակում:

Վերևում դեռ քնած չեյին, լսվում եր աղա Վոսիկանի կոչիկ- ների թույլ ճուռոցը և հազի ձայնը: Խոսքերը տեղ չեյին հաս- նում, բայց պարզ եր, վոր հաջոյում, նախատում եր մեկին: Նա լարեց լսողությունը, շունչն իրան քաշած՝ աշխատում եր բան հասկանալ, բայց դուր: Հանկարծ մի բան ամուր դիպավ հատա- կին և փշուր-փշուր յնդավ, վորից հետո լսվեց կանաչի լացի ձայն, ապա աղա Վոսիկանի զայրույթից խոպոտած ձայնն ու տիրեց լուռթյուն:

Վաղդենը յերկար, ուշադրությունը լարած, սպասում եր ելի մի բան լսելու, բայց լուռ եր:

— Ի՞նչ բան և արդյոք ... Զլինի թե՞ իմացել է աղջկա նա- մակի մասին ... Ի՞նչ ... ուրեմն Վարսիկն ել չի՞ դա ... Վո՛չ, Վարսիկի վրա աղպես չի դուռ, նա նրան պաշտում է ... Գուցե կնոջ վրա յն կատաղել ... Այդ նրան ավիլի հավանական թվաց:

Ինչ դանդաղ և անցնում ժամանակը, վաչ հանդիստ նստել և կարողանում, վոչ պառկել: Վեր եր կենում, չըջում սենյակի յերկարությամբ, նայում պատուհանի խալարի մեջ, ելի հետ դալիս, քայլում և անդադար ծխում:

Նա մտածեց դուռն դալ բակը, բայց դեռ չուտ եր:

Լուսնի լույսը բարձր պարսպի ծայրից կախ ընկավ և դողի տես դեռչությամբ իջավ բակը:

Վաղդենը հանդերեց ճրագը, մնաց մթության մեջ: Միտքը քանի գնում, ամենի արագ եր ըստխում: Նա դեռչությամբ բա- ցեց դուռը, իջավ բակը: Մարդ չկար: Նայեց վերև, հեց այդ բոսիկին յերկրորդ հարկում հանդավ լույսը...

Պատի տակ, առիթ մեջ յերկու դուրս իրար ձայն տվին...

Նա կրկին բարձրացավ սենյակը և բաց պատուհանից սկսեց նայել դուրս:

Թեթեւ շուկից նա ցնցվում եր: Կիսով չափ դուրս եր դալիս պատուհանից, բայց հիասթափված կրկին հետ դառնում ու մտած տեղում քարացած:

— Գուցե խարեց ... ծաղր ե...

Արյունը պոկւթ տվեց: Ծաղրել նրա՞ն ... Յեւ ինչո՞ւ ... Նա հաստատ դիտե, վոր Վարսիկը սիրում է իրան. այդ աչքերը խարել չեն կարող ... Իսկ յեթե հանկարծ դա ու իրեն ափսոսող չդառնի՞ ... Նա այնպես վախեցավ այդ մտքից, վոր արագ, գրեթե վազելով՝ դուրս յեկավ սենյակից և իջավ բակը: Հաղիվ եր հասել ամպուանի մոտի նստարանին, վոր հետեից լսեց մի շրջյուն. հետ նայեց, — նա յեր:

— Վարսի՛կ...

— Սո՛ւա ... կամա՛ց...

Նա բռնեց տղայի ձեռքը և սրտի թռիծումով շնջաց...

— Վախե՛նում եմ, կամա՛ց ... հարցիկը...

— Վարսի՛կ ... Վարսի՛կ...

— Վաղո՞ւց ես պաասում:

— Վաղուց...

— Հարց կոխում եր կնոջ հետ:

— Ի՞նչ կնոջ:

— Իրա ... ուշ պատկեցին ...

Վաղդենը լուռ, յերկար նայեց նրա աչքերին, մեղմ քաշեց գետի իրեն և զիմադրության չհանդիպելով՝ գրկեց, սեղմեց կրծքին ու յերկար, շունչը կտրվելու չափ յերկար համբույրով, աղբուկի նման շրտեքներով կպավ նրա շրթունքներին...

Աղջկեղ հարբածի պես հետ ընկավ նրա թևերի վրա և փափեց աչքերը:

— Վաղդե՛ն, Վաղդե՛ն, — շնջաց նա դունստ շրթունքների միջից և կրկին կտրով տղային. — Դու ինձ սիրո՞ւմ ես...

— Ա՛խ, Վարսի՛կ, ինչե՛ր ես հարցնում:

— Լա՛վ, լա՛վ, դիտե՛մ ... Վաղրիկ ջա՞ն, ել ենպես բան չա՛նես:

— Ի՞նչ բան...

— Ա՛յ ... ես ... ատրճառեակը...

— Վարսենյա՞ր :

— Սիրոս գնաց :

— Ձե՛, ել չեմ անի ... Վար ինձ սիրես, ել եղ դժուր չունի չեմ անի, թե չես առանց քեզ ինչի ու ե պետք կբանդը, սկի մի որ ել չեմ սպրի. իմ ջանն ե ու մի գնդակ...

— Վարդեն ջա՛ն, յես քոնն եմ, յես քեզ սիրում եմ, քոնն եմ հալխայան ... Կաց, են ո՞վ ե :

— Ի՞նչ, վորտե՞ղ :

— Ա՛յ, չե՞ս տեսում, — եա սարսափած, մտառով ցույց տվեց դեպի աստիճանները, վորտեղից մի անոթոջ սավեր իջավ ե առանց շարժը նայելու, գլխիկոր անցավ դեպի խոհանոցը :

— Ո՞վ ե :

— Ձղբան :

— Գուցե աղախի՞նն ե :

Վարդենը թողեղ նստարանի վրա վախից սիրիթնած Վարսենին, մի քանի քայլ արեց դեպի սավերը, մի քանի վայրկյան նայեց հետևից ու հեռ գարձավ :

— Ո՞վ ե :

— Ձիմացա :

— Հալքո չե՞ր :

— Ձե՛ :

Լավեց խոհանոցի դռան ճուռոցը. գուռը բացվեց, կրկին փակվեց...

Լսողությունները յերկար լարած, չնչնեքն իրանց քաշած, նրանք հետևեցին, բայց ալիս վոչ մի ձայն : Ճոխներն ելին գլխերվա լուսթյուներ խանդարում ե յերբեմն լսվում եր դռաների լարադին կոոոցը...

Վարսիկը հուզմունքից դողալով՝ վեր կացավ, ձեռքը Վարդենի ձեռքի մեջ՝ մի քայլ առաջ արավ :

— Գնո՞ւմ ես :

— Ո՞վ եր :

— Վաղն ելի ախտե՞ղ :

— Լա՛վ ... բարի գիշե՛ր...

Վարդենը լուռ սեղմեց նրան կրծքին, ջերմ համբուրեց, չեր ուզում թողնել. աղջիկը խլից նրա գլխից, դնաց, հեռ նայեց, ելի մոտ վաղեց ընկավ վզովը, համբուրեց ու փախավ...

Վարդենը մնաց տեղումը կանգնած. չթուներների վրա դեռ

դղում եր նրա ջերմությունը: Մերտը կարծես նվաղում եր. ընկալ նստաբանի վրա, գլուխն առաջ ձեռքերի մեջ, ցավեցնելու չափ ամուր սեղմվեց, վորպեսզի ուրախությունից ու յերջանկությունից չճչա...

Վաղդենը դարձնեց աղմուկից:

Ի՞նչ ե պատահել, — մտածեց նա, — վեր կացալ տեղից, չափով մոտեցալ պատահանին:

Դարպասը յերկու կրունկի վրա բաց եր: Մի քանի մարդ արագ ներս ու դուրս եյին անում: Հետզհետե ավելանում եյին: Դիչ անց՝ բազր 15վեց մարդկանցով: Կանայք շտապ քայլերով գլխում եյին դեպի խոհանոց ու լաց լինելով հետ դալիս, գլուխ դիւրի տված քչիչում:

— Ո՞վ եր, ի՞նչ ե պատահել: — Նա սկսեց արագ հազնվել: Այդ բոպեյին ներս մտալ Սմբատը:

— Ի՞նչ ե պատահել:

— Ե՛հ, ինչ տեսմ: Սկի տեսնելու բան չե:

— Ի՞նչ, շուտ առա:

— Այա Վոսկանի...

— Հը՞:

— Կինը խոհանոցում գիշերը կտխվել ե:

Այա Վոսկանը մուսլ եր, ինչպես ժանդարմած յերկինքը կարկուտից առաջ: Արդյոք խի՞ղճն եր տանջում, դժալով վոր ինքն ե յեղել նրան դեպի այդ քայլը մղողը: Ի՞ն՞ մի ուրիշ բան եր այդպես մթաղենել նրա դեմքը:

Գուցե նրա համար եր մուսլվել, վոր գլուխը, թե բալորն ել իրան են մեղադրելու: Ջհանդա՛մը բալորը, բայց նրա ծնողներին ի՞նչ պատասխան ե տալու:

Նա յերեք մտքով ել չեւ կարող անցկացնել, թե այդ թշվառ կինն ուժ կունենա մի աղպիսի քայլ անելու. այդ անմոռնչ դառը, վորը նրա բոլոր վերափորանքներին լուրթյամբ եր պատասխանում: Յերևի հասկացել ե, վոր միայն այդ կերպ կարող ե պատժել աղա Վոսկանին, վորի հետ մի ոք անդամ յերջանիկ չի յեղել, շարունակ անիծել ե իր ծնված որը ե լալով նղովել ծնողներին, վոր փողի համար իրան ծախեցին այդ մարդազայլին:

Ուրիշ եւ ի՞նչ մտքեր ելին հոգում, փոթորկում աղա Վոռ-
կանի գանգը,—դժվար եր գուշակել, տեղուշաւ ե՛ր ալդ, ե՛ր ելի շատ
բան:

Կոնջից այդ կերպ աղատվելը ցանկալի չեր, բայց սոհասա-
րակ աղատվելը բաղձալի յեր. աղա Վոռկանը դբան սպասում եր,
ինչպես քաղցից մեռնողը՝ մի կտոր հացի:

Հրաշքի նման մի որ սարերով գլուղ հասավ նախկին փոստա-
սար Մուրադը:

Վոչ վոք չեր սղասում նրան: Այսքանի տարիները նրան դրե-
թեւ անճանաչելի ելին դարձրել: Միբուքն ածիլված եր, բեխեքը
կարճացրած. նա կարծես աշխատում եր անհայտ մեալ:

Հենց դառու տրը գնաց Ոհանի մորն ու Նոյեմին տեսնելու:

Ոհանի մայրն ընկալ վզովը եւ լաց լինելով տեղեկություն եր
հարցնում աղից: Ուրախությունից Նոյեմի բերանը խոսք չեր
դալիս:

Ոհանը փող, նամակ եր դրկել Մուրադի հետ: Մայրը համ-
բուրում եր նամակը, կայցնում կրծքին, ե ուրախության ար-
ցունքները թափվում ելին աչքերից:

Մուրադը հարց ու փորձ արեց դուռից, խմացալ աղա Վոռ-
կանի, Վաղդենի արարքները եւ բացականչեց.

— Վոչինչ, դրանց ժամաւակը հասել ե. իդ ու թողները յեր-
կրնքով կտանք ... Մերոնք գալիս են ... մի քիչ եւ համբե-
րենք ... Ինչ ասում եմ՝ մեր մեջ, բերաններիցդ բան չհանեք:
Բազումն առել են ... Նանի Զա'ն, Ոհանդ. զալիս ե, քիչ մնաց,
հա'ա...

— Բերանիդ մատաղ ... յարա՞ք մեկ եւ տեսնելու յեմ:
Գար մի տեսնելի, հեռու հոգիս թող տայի,—եւ դարդ չեյի անի.
աչքս ճամբին չմնար...

— Մի վախենա, նանի': Հլա հարսմեիք եւ ենք տնելու, քեզի,
յամաթա ... մի թող գան...

— Աստված բերանիցդ լաի, վորդի', արեւով կշտանա:

— Բա վո՞նց ելիք ասլուում ես դժվար ժամանակներում:

— Դե', տանը հաց կար, վոր Ոհանը գնաց: Սաղ տարվա թա-
դարեք եր տեսել ... Մենք եւ պարապ չենք նստել, ձեռքներիցս
յեկածն արել ենք՝ ցանել, հալաքիլ ենք: Նոյեմը, սկեսուրն եւ

Չան չեն խնայել: Յոլա յենք զնացել. բայց վերջերս ել ճարը կտրվեց, շատ դժվարացավ:

— Նոյեմ, դու վաղը կանչիր Փալանդուղենց Հագոյին, Հարումենց Յեղիային և մնացած քյասիր-քյուսուրներին: Յես չեմ ուզում շատ յերեվամ գլուղամիջում ... Ասա՛ շատ կարևոր գործ կա, մութը ընկնելուց թող հավաքվեն ձեղ մոտ:

— Լա՛վ:

— Նրանց պետք և հասկացնել, քացատրել:

— Լա՛վ, յեղբայր Մուրադ: Բայց Փալանդուղենց Հագոն չլա պառկած ա. մահախնից աղատվեց: Եղ դաշնակցական խմբապետն ենքան եր մարտկով ծեծել, վոր քիչ մնաց մեռներ:

— Ինչի՞ յեր ծեծում:

— Հացի համար: Բաղցած կոտորվում եյին: Յերկու յերեխոն մեռան, հուսահատված մտել եր ճուղուրենց տունը, դառնը ձեռին հաց եր պահանջել:

— Յես մի մղձա՞մ նրան տեսնելու, դու մյուսներին հավաքիր:

Մյուս ուրը, մութն ընկելուց հետո, իրար հետեից Ոհանենց Խոնրատանը հավաքվել եյին զեղի չքավորները և սպասում եյին Մուրադին: Նրանց հարցերին Նոյեմը պատասխանում եր.

— Ձգխեմ՛, կզա, կառի:

Քիչ ուշացած, յեկավ Մուրադը, ներողություն խնդրեց, վոր ուշացավ, բոլորի ձեռքը մեկ-մեկ սեղմեց, քեֆահալ հարցրեց ուսուանց դես ու դեն ընկելու՝ անցավ գործի:

— Դե՛, տղերք, լսեք...

— Ա՛յ Մուրադ, ախար մեռածք անհայտության մեջ: Ես դաշնակ խմբապետը մեր հոգին հանեց, տղերքն ել՝ մատուղները կատարած, ամեն մեկը մի դավրան, վոչ խոսել ե լինում հետները, վոչ բան: Ի՞նչ լուր կա եմտեղից. յանի մի լույս, մի ճար գալու՞ յե, թե՞ չե. ել չենք գիմանում, կոտորվեցինք:

— Մուրա՛դ Չան, Մուրա՛դ, ի՞նչ կա զրսերում:

— Դե լսեք, մեկ-մեկ կպատմեմ: Լսել եք, չե՞, վոր թագաւորին թախտից դցել են:

— Յանի գլու՞ստ ե: Լսել ենք ու ակա՛նքերիս չենք հավատում:

— Գցել են ... Ժամանակաւոր կատաւարությունը չկարո-

դաջավ իշխանութիւնը սրահել և սկսվեցին քաղաքացիական կռիւմներ ... Գիտե՞ք ի՞նչ բան և բայլչեիկը:

— Վո՞րտեղից ... Հե՛չ բան ել ա չգիտեմք: Մանրամասն ամեն բանից տեղեկութիւն տուր:

— Բայլչեիկը դա նա յե, վոր գլղացու, բանվորի իշխանութիւն և սրահանջում, վոր հարուստ, տերտեր չհահադործեն իրան, վոր հողերը բաժանեն աշխատավորներին, վոր ով չաշխատի, նա չուտի:

— Եղ հո մերն և:

— Գոռն ինչ կուղի — մի ջուխտ աչք:

— Դե՛, լսեցե՛ք ... գրանք դալիս են: Սաղ Ռուսաստանը բայլչեիկացել և: Բանվոր ու գյուղացի խառնվել են զորքին, ջարդ ու վշուր արել իշխանների, կալվածատերերի, խաների որսեղերի, տերտերների իշխանութիւնը: Բալորը փախել, ծակերն են մտել: Բազուն, Աղբրեկը չույնպես բայլչեիկացել էն. աջսոր չե, վաղը Վրաստանը, Հայաստանն ել կխորհրդայնան. Դաշնակ, մենչեիկ, մուստաթ կփախչեն, վարովհետեւ Կարմիր բանակի առաջը վո՛չ վո՛ք բռնել չի կարող: Գալիս և, ինչպես գարնանը տարերից թափվող հեղեղ, բան չի գիտանա նրա ուժի առաջ: Կղա, կլոպոդի ամբողջ յերկիրը: Վերին գյուղերն արդեն պատրաստվում են ... Եզուցվանից ով ատրճառակ, թլանք ունի—թող հաղբի, կարող և պետք դալ, եղ չներին ետեղից քշելու համար ... Զգույշ յեղեք, շատ մեք խոտա, բայց ում վրտ վոր վատահ եք՝ բացատրեք, թող իրա բանը խմանա, թող պատրաստ լինի: Հիմա՝ կամաց, առանց աղմուկի կցրվեք: Ոհանի տունը կլինի մեր հավաքատեղին: Ամեն գիշեր յեկեք տեղեկութիւնների: Դե՛, ցրվեցե՛ք:

— Մուրադ Ըան, Մուրադ, յանի գրուստ ե՞, յանի հույս կա՞:

— Շատ չի քաշել, կտեսնեք...

Մուրադի գյուղ դալու որից մի չարաթ եր անցել: Նրա չուրջն եյին հավաքվել բոլոր չքավորները: Աղա Վոսկանի թեւի գործադանի բանվորուհիներին Նոյեմը հասկացրե՛լ եր Մուրադի ասածները, նրա՛նք ել պարապ չեյին:

Նոյեմը շատ դեռ ու դեն ընկավ, սրանհրան հարցրեց, բայց վո՛չ մի տեղից կարմիր կտոր չգտավ՝ գորշակի համար: Վերջի

Ոհանի մայրը իր՝ չհագած շիլա շապիկը նվիրեց: Քանդեցին, կարեցին, վրան եւ Մուրադի ասածը ասեղնազործեցին. «Պրոլետարներ ըլլա՛ր յերկրների, միացե՛ք»:

Դրոշակը պատրաստ եր, մնացել եր փայտի վրա ամրացնելը: Նրանք թաղցրին ու անհամբեր սկսեցին սպասել, թե յետոյ են գալու, վոր դնան ընդառաջ:

Մուրադը մի քանի անգամ ձիով Ո. քաղաքը դնաց՝ իմանալու ենակդի թուրքերի տրամադրությունը և վերադարձաւ ուրախալի լուրով. ենակդ եւ պատրաստուիւմ են, թուրքերն եւ են հասկացել:

Նրան շատ մտահոգութիւն եր պատճառում դենքի խնդիրը: Տնեցից հալաբած հնադարյան ստորճանակներով ու թղանքներով բան չեր գտնու գա: Մեկի մօտ չախմախլու կար, մյուսի մօտ՝ աշտաղու, մեկն եւ ստորճանակ ունի, բայց փամփուշտներ չկա և այլև: — Պետք եր նոր սխտեմի դենք. վորտե՞ղից ձեռք բերել:

Շատ մտածելուց հետո, Մուրադը Հարութենց Յեղիային կանչեց, վոր մի 15—20 տղա հալաբի, ուղարկի խմբապետ Վազդենի մօտ՝ կամովոր գլխին: Այս խորամանկությամբ նրան հաջողից տղաներն դնել: Մեկին եւ ուղարկեց Ո. քաղաքը, վոր հատուի, թե ինչ կա—չկա:

Յերեկոյան Ո. քաղաք ուղարկվածը վերադարձաւ և Ոհանենց տանը հալաբված մի քանի հոգու պատմեց, թե Ռահիմ բեկը և մյուս հոգոտերեն ու հարուստները մուսաւլաթի ղոչինքի հետ միացած, ամեն տեղ լուր են տարածել, թե՛ բայլչեիկ, մենչեիկ չկա, հայերն են գալիս, դաշնակները, վորպեսդի թուրքերից վրեժ առնեն, կոտորեն ու թալանեն, կատաղի պատրաստութիւնների մեջ են. Բաղվի վերցնեն եւ, ասում են, սուտ և, եզ եւ հայերն են տարածել: — Գնացի Ահմադի մօտ ... Լա՛վ տղա յե, հին աշնա: Ասի, ա՛յ տղա, ես ի՞նչ բանի յեք, նա յեւ, թե՛ բա ասում են իթողիքը, թե հայերն են գալիս՝ թուրքերին կոտորելու...

— Սուտ են ասում, Ահմե՛դ ջան, ասացի.— եզ ջան դարմերն ելի ուղում են ժողովրդին մոլորեցնել ու խաբեբայությամբ յերկու հարեան ժողովուրդներին իրար դեմ հանել, վոր մեջ տեղն իրանք լվրխան: Հաստատ բան և՛ Ալբրեկանը խորհրդայնացել և, հսոր—եզուց Վրաստանն ու Հայաստանն եւ կխորհրդայնանան:

Մենք ելլեցինք թուրք, հայ միանանք ու քշենք եղբայրներին ու մուսալմաններին շան սերունդը: Դրանք են սուլտ ու մուլա լուրեր տարածում, վոր պղտոր ջրում ձուկ բռնեն ... Եղբայրները հայեր չեն, ուսմանք չեն, վրացի ու թուրք չեն, — սրանցից ել կան, նրանցից ել. եղբայրները հայ, թուրք, մլթոնի չեն ճանաչում: Աղքատների, շունչերների համար են, հարուստների մեր արյունը ծծողների հոգեհոտները, աչք համոզները ... Ինձ լսիր, Ահմադ, ձեր տղաներին առա՛ խելքները տանուլ չտան, ձեր դավադիր տղաներին հասկացրու ... Մուրադը, հո՛ գիտես՝ փուտալիոնը, եկել է Ենտեղից, սարերովն է յեկել, իրա աչքով ամեն բան տեսել է ու գիտի: Ասում է, մի քիչ համբերեք, ամեն բան լավ կլինի ... Են թուրքերեն տղած թոտուլիներն ել սովի, վոր ցրի դավադրում ու ամեն տեղ:

— Ապրես, մեծ գործ ես կատարել, — խրախուսեց նրան Մուրադը:

— Դե՛, տղերք ջան, դռնաղ կացեք, ամեն բան լավ կլինի:

Վաղդենը հասկացավ աղա Վոսկանի խորամանկությունը. թեև նա մերժում է աղջկա ձեռքը, բայց չի ուղղում պարզ ստի. փիտին—փիտին անելով է ուղղում հասկացնի.

— Վաղդեն ջան, թող ես խառը ժամանակներն անցնեն, աղջիկս ել դեռ չատ է ջահել, հո չի՞ փախչում ... Են ժամանակ բանը բան ցույց կտա:

— Լա՛վ, ասաց Վաղդենը և կատաղությունը դադարում համար՝ կծեց մտրակի արծաթ կոթը. — լա՛վ, — կրկնեց ու արագ հեռացավ:

Աղա Վոսկանը մնաց մենակ: Նա մաքերի մեջ ընկավ. ինքն էլ չգիտեր, լա՞վ արեց, թե՞ վատ, վոր մերժեց Վաղդենին: Մի քանի անգամ — հը՛մ—հը՛մ, — արեց ու գլուխը հենելով ձեռքերին՝ մնաց նստած:

Մակիչը մտել էր գրասենյակ. տեսնելով աղա Վոսկանին՝ դուրսը կախ, կծկվեց պատի մոտ ու լուռ, շունչն իրեն քաշած, անթարթ նայում էր նրան:

Աղա Վոսկանը գլուխը բարձրացրեց, աչքն ընկավ Մակիչին, մի քանի վայրկյան լուռ նայեց ու քթի տակ մոմաց.

— Բա՛ն ես ասելու:

— Հրաման քեզ:

— Հը՞ր :

— Ե՛ն Մուրադն ե յեկել :

— Ի՞նչ Մուրադ :

— Ե՛ն փոստատարը :

— Հետո՞ :

— Ասում են ... ասում են ... ասում ե բայլչեիկները դա-
լու յեն...

Ի՞նչ բայլչեիկ, դրանք ի՞նչ հորս ցափն են...

— Հեղավորականներ ... Մաղ Ռուսաստանը տիրել են ...
Աժեն տեղ ժողովուրդը նրանց հետ ե : Հիմի յել մտել են Կովկաս,
Ադրբեջանն արդեն առել են :

— Գլխին դու ե տալիս :

— Չե՛, ասում են ... ասում ե՝ ճիշտ ե :

— Քեզ ո՞վ ասաց :

— Լսեցի, խոսում են, փսփոում ... Շուն Գալուստը լսել էր
ու յեկավ ինձ պատմեց ... ելի չառ բաներ ե ասում...

— Ել ի՞նչ :

— Ասում են՝ տաճիկները ներս են մտել Հայաստան, Սարի-
գամիչ, Ղարս, Ալեքսանդրապոլ, բան առել են, զաչնակներին
հուպ են տվել : Մնացել ե Յերևանը, են ել թե բայլչեիկներն
ուշացան, ձեռքից կերթա : Դաչնակները գյուլսները կորցրել
են...

— Վազիր, մի խմբապետ Վազգենին կանչիր : Հը՞ր :

— Ես սհաթիս :

Խմբապետ Վազգենը նստած եր ադա Վոսկանի գրասեղանի
առջև՝ վոտը վոտի վրա դրած, գլուխը կախ՝ ծխում եր :

Մի կողմում կանգնած եր Սմբատը, մյուս կողմում, դռան
մոտ՝ վոտից-գլուխ զինված՝ յերկու մատուցերիստներ :

Այս Վոսկանից լսելով, վոք գլուղում բայլչեիկ ե յերևա-
ցել, մի քանի զինվոր եր ուղարկել, վոք Մուրադին բերին :

Բոլորն ել լուռ եյին : Յերբեմն լսվում եր Վազգենի մտապի-
ձայնը, վոք ինքն ել չգիտեր — ինչու՝ հասցնում եր յերկաթե
սնդուկին :

— Գնա, տես ինչ յեղավ, — հանկարծ ուղղվելով տեղում՝ դո-
սաց Վազգենը :

Իսնեբում կանգնած տղաներից մեկն արագ դուրս վազեց :

Մի քանի բոսիկ անց, սենյակ մտալ Մուրադը՝ յերկու զին-
վորի հետ: Մուրադը լուռ բարեկեց և մնաց տեղումը:

Վաղդենը դիտեց նրան, չափեց վռտից-վռտիս ու հետ ընկնե-
լով արժուի թիկունքին, անուշադիր թողնելով Մուրադին՝ դար-
ձալ զլնավորներին.

— Ի՞նչու ուշացաք:

— Ձեյինք պտնում:

— Կո՞րեւ եր:

— Տանը չէր:

— Վորտեղ եյիր, — դարձաւ Վաղդենը Մուրադին:

— Բարեկամի մոտ:

— Ի՞նչ մարդ ես:

— Ես տեղացի: Առաջ փոստն եյի տանում-բերում:

— Վորտեղի՞ց ես յեկել:

— Հեռվից:

— Ի՞նչ հեռու, պարզ ասա:

— Ռուսաստան եյի, Բաղու, Թիֆլիս, Յերևան:

— Ի՞նչ ճանապարհով ես յեկել:

— Սարերով:

— Ձանդեղուքով:

— Հա՛:

— Ի՞նչ գիտես:

— Ինչ վոր դուք:

— Մենք ի՞նչ գիտենք:

— Ձեմ իմանում:

— Բա խի՞ յես ասում: Ի՞նչ մարդ ես:

— Ի՞նչ մարդ:

— Հա՛: Բայլչեւի՞կ ես:

— Բայլչեւիկ չեմ ... Դաշնակցական ել չեմ:

— Դաշնակցական ել չեա ... լալ, լալ ... Բա ի՞նչ ես:

— Սկի, լի՞նչ ... Գնացել եյի ոտարություն՝ մի կտոր հացի
հետեւից, բայց ենտեղ ել հացի սով ե...

— Ձճարեցի՞ր:

— Ե՛ւքան ել հեշտ չի:

— Հիմա ինչի՞ յես յեկել ետեղ:

— Հայրենիքս ե, ծննդավայրս, քաջեց-բերեց:

— Հա՛, եղ լալ ասացիր ... ամեն հայի, ամեն լալ հայի

հայրենիքը պետք է քաշի, թե չե՞ս գիտե՞ս, եղ չուն չան վորդի
բայլչեկիները վոչ հալածաւ են հարցնում, վոչ հայրենիք: Դաւա-
նան չենք ... յերկու կողակողով ամեն ինչ կծախեն:

— Ո՛հ, յես դրանց... — Դաշյունը դուրս քաշելով ու ներս
խրելով պատյանը, մոռած կոլոս խաչոն:

— Հա՛, բա ինձ ինչի՞ր յես կանչել, են ել գինավորներ ևս ու-
զարկել հետեւոյն:

— Մեկ-մեկ պատմիր ինչ գիտես:

— Բան ել ա չգիտեմ:

— Սուտ ևս ասում:

Մուրադը մի վայրկյան լուռ նայեց նրա վրա ու շուտ յե-
կով, վոր գնա:

— Տղե՛րք...

Դռան մոտ կանգնած յերկու գինավորները կարեցին Մուրադի
հանապարհը:

— Ի՞նչ ևս ուզում ինձնից, — հետ դառնալով հարցրեց Մու-
րադը:

— Դու բայլչեկի ևս:

— Ե՛, հետո՞:

— Աստ, բայլչեկի ևս:

— Զե՛:

— Ասա՛, յես ամեն բան գիտեմ: Եղ ի՞նչ ևս գլխիդ հալա-
ծում գեղացիներին: Ինչե՞ր ևս դուրս տվել:

— Գլխիս մարդ չեմ հալածել: Ինչ վոր տեսել եմ, ծանոթ,
քաղցեկամի պատմել եմ:

— Դու հայ ևս, չե՛:

— Ի՞նչ հայ. աղքատ մարդ եմ:

— Աղքատ մարդն ել յա՛ հայ և, յա՛ թուրք, յա՛ մլթոնի:

— Մեկ և, աղքատն աղքատ և:

— Կոլոս ... Մմբա՞տ, ևս գրադան բայլչեկի և:

— Ըտենց ա յերևում:

— Բանտարկել:

— Ախար ինչի՞ր:

— Զարիդ:

Մուրադի ձերբակալվելու յուրը կայծակի տրագուֆյամբ
սարածվեց:

Յերեկոյան վարպետ Ոհաննէնց թոնրատանը հալաքել էյին Մուրադի կողմնակիցները և մտածում էյին՝ ի՞նչ հետքով աղա-
տեն Մուրադին:

Մի քանի րոպե բոլորը լուռ էյին: Ժնշված տրամադրութեան
եր տիրում:

— Բա ի՞նչ անենք, — ընդհատեց Հարումհնց Յեղիան:

— Գիշերով վրա տանք, դուռը կտորենք, յա պատուհանի
յերկաթե ձողերը հանենք ու յալլա՛, առաջարկեց Փալանդուպենց
Հազոն, վորը նոր եր կաղզուրել վաղդենի ամարդի ձեծից
հետ:

— Աղա՛, Հազո, դու լափ դիժ ես: Եդ հո նշանակու՛մ և ինք-
ներս մեր մոտով դնանք ու թալաք ընկնենք: Փոխանակ նրան
աղապելու, մենք ել ծուղակն ընկնենք, մի 10—15 հրացան ու-
նենք՝ են ել տանենք նրանց տանք ու դատարկ նստենք ... Գլալ-
լալյոդութիւն պետք չի, հարկավոր ե մի լավ չափենք, ձենք,
վոր լաթի մեջ չընկնենք: Մեր «կոմալորներին» պետք չի դուք
տեղը մտանդի յենթարկել:

— «Կոմալորները» թող իրանց տեղներումը մնան, յես կեր-
թամ. ո՞վ և դալիս հետս:

— Ա՛յ, Հազո, ախար հլա նոր ես վեր կացել տեղաշարիցդ,
ուղում ես բռնեն, աիկ հանե՞ն:

— Հիմա տեղը ի՞նչ ա: Զեռներս ծալենք, նստենք ու աղա-
սենք, թե խմբապետ վաղդենն ի՞նչ ե բարեհաճելու: Մեկ ել տե-
տար մեկն ու մեկը մտուղերը քաշեց ու ... Սաղ որը լափում են,
ի՞նչ ասես, վոր ձեռներեցը չգա: Առանց են ել ենախո են դաղա-
ղել, ել հետները խոսել չի լինում: Բան ես ասում՝ դուռում են ու
մտրակով հառցնում, հոտ են առել:

— Այլեիլ լալ կլինի մի փորձենք մեկն ու մեկին ուղարկել
մօտը, բալքի հենց առանց են ել աղատվելու յե:

— Խեղքս բան չի կտրում: Սաղ տունը խուլարկել, առկն ու
վրա յեն արել, թե մի բան ել դտած լինեն, հո...

— Յես կերթամ: Եդ լալ առաջարկ ե, մի փորձենք: — Նո-
յեմը, վոր մինչև սոյդ լուռ եր, մի քայլ առաջ յեկալ:

— Դո՞ւ:

— Հա՛: Ի՞նչ կա վար ... Տղամարդ չուղարկենք, կառնածի
տեղիք չտանք, իսկ ինձ ի՞նչ պիտի անի:

— Մենա՞կ:

— Ի՞նչ կլինի:

— Արի՛ սկեսուրդ եւ դա, յա Ոհանի մերը:

— Ինչի՞ համար:

— Կասեն աղգական ե:

— Բա աղա Վոսկանը մեռա՞ծ ե:

— Հա՛, եղ եւ կա:

— Ձե՛, յես մենակ կերթամ: Թե բան դուրս չեկա՞յ, Հոգս, ախպոր առածն անենք, ուրիշ ճար չկա:

— Հլա մի եղ փորձենք:

— Փորձենք:

Վորոչեցին վաղը Նոյեմը դնա Վազգենին խնդրի, վոր բաց թողնի:

Մեկ-մեկ դուրս յեկան, զգուշությամբ չորս կողմերը նայելով, ես ու են սրտերի վրայից փողոց իջան ու ցրվեցին:

Առաջուտը վաղ Նոյեմը մի քանի անգամ դնաց դաշնակների շտարի կողմը, բայց ասացին, վոր խճրապետը դեռ չի յեկել: Մի տնգամ եւ յեկա՞յ, կանդնեց փողոցում, դռան դիմաց, պատի տակ սպասելու:

Ի՛նչ անց՝ աղա Վոսկանի տան դարպասից դուրս յեկան Վազգենը, կոլուտ Խաչոն ու Սմբատը:

Նոյեմի սիրտը սկսեց արագ-արագ բարախել: Մտքերը խճրճեցին գլխումը և կարծես մոռացա՞յ, թե ինչու և յեկել, ի՞նչ պիտի ասի:

Նրանք մոտենում էին և արդեն դարպասից ներս էին մտնում, վոր Նոյեմը սիրտ արա՞յ ու կանչեց.

— Պ. Խճրապետ:

— Ո՞վ ե, — հարցրեց Վազգենն առանց կանգ առնելու և ներս մտալ:

— Ի՞նչ ես ուղում, — հարցրեց Սմբատը՝ վստը դիմ տալով:

— Գործ ունե՞մ խճրապետի հետ:

— Ասա՛:

— Խճրապետի հետ:

— Ինձ ասա՛:

— Անձամբ եմ ուղում տեսնել:

Այդ ըսպելին նրանց մոտեցա՞յ աղա Վոսկանը, ծուռ-ծուռ նայեց Նոյեմին ու ժպտաց:

— Բարեւ ձեզ, պ. Վոսկանն:

— Բարի լույս ... Հը', ի՞նչ ե ուրում:

— Խմբապետին ե հարցնում:

— Բա խի՞ չես թողնում:

Նա աչքով արեց ու ներս մտավ: Սմբատը վռտեց գլուխ չափեց Նոյեմին:

— Հը՛մ ... վռչինչ ... մի քիչ ստասիր,—ասաց ու չրթունք ներք լպստելով՝ ներս գնաց:

15 բողեւ անց, մեկին յեկավ, թե ներս մտիր, կանչում են: Նոյեմը մի քաջ արեց, դիմվորը կանգնեցրեց.

— Ի՞նչ դործ ունես խմբապետի մոտ ... Մարդո՛ւնդդ ես ուզում բաժանվել, թողա մարդդ ես ուզում, հա՞:

— Զե՛նդ, թույլա...

— Վո՛ւյ, ... հլա՛—հլա՛ ... լա՛վ, լա՛վ, անց կաց:

— Նոյեմը դիմեց դեպի դրասենյակ: Դուռը միակ եր: Կանգ առավ դռան մոտ, հիշեց այն ուրը, Մակիչին, դեմքը ծամածռվեց զգվանքից ... կարծես ելի Մակիչը պետք ե դուրս դա առաջը ե նրանից պիտի խողբի: Բայց սթափվեց, հիշեց, վոր Մակիչը չկա, խմբապետ Վաղդենի մոտ ե յեկել ե համարձակ ներս մտավ:

Աղա Վոսկանն ու Վաղդենը սեղանի դանաղան ծայրերին նստած, դուռնները կախ՝ նայում եյին հատակին: Նոյեմը վոր ներս մտավ, յերկուսն ել միանդամից կասես խոսքը մեկ եյին արել — բարձրացրին գլուխները ե յերկար, լուռ, շեշտակի հայացքները հառեցին նրա վրա:

Նոյեմն առաջ դիմացավ այդ հայացքներին, ապա կարմրեց, չփոթիվեց ու ակամա խոնարհեց աչքերը:

— Պ. Վոսկանն, ճանաչո՞ւմ եք ես կնոջը:

— Դիտեմ,— քմծիծաղով ասաց Աղա Վոսկանն ու մի պըտառանց քթախոտ քաշեց քիթը:

— Ինչի՞ համար ես յեկել:

— Պ. Խմբապետ, են խեղճ մարդուն...

— Ի՞նչ խեղճ մարդ:

— Մուրադը:

— Ի՞նչ Մուրադ: Մուրադ—լան չդիտեմ:

— Պ. Խմբապետ, մի քանի որ և, կանչել եք ու բանտարկել: Ի՞նչ մեղք ե դործել, վոր քանի որ ե բաց չեք թողնում:

— Հա՛, հասկացա ... Բայլ չեիկ ե:

— Բայց չեմ կրնա և ... եղբայրս բան չկա :

— Դու ի՞նչ գիտես : Քու ի՞նչն և, մարդդ ե՞ր :

— Ան :

— Բա ի՞նչ ցես յեկեկ :

— Ջահել, սիրուն աղա յե, վանց թե ի՞նչն և, ալ. Վաղգին, միամիտ հարց ես տալիս : Են մեկը շատ ուշացաւ, մինչև յե՞րբ սոլասի խեղճ կինը—Ջահել, սիրուն ... Թո՛ղ, թո՛ղ գնա : Բաց թո՛ղ, մեղք ե : Բարի վայելում : Մեջ մտաւ աղա Վասկանը՝ մի լոկիւր ժպիտ դեմքին :

Նոյեմն ատելութեամբ ու դայրույթով լի մի հայացք ձգեց Վոսկանի կողմը, վռնէնչ չասաւ ու կրկին դարձաւ Վաղգինին .

— Աղապան և, ուրիշ մարդ չունի գեղումը :

— Դու գիտե՞ս, վոր մտաւ թղթեր ենք բռնել, բայց չեմ և : Նրան պետք և կախեմ, յա գնդակահարեմ : Իրան կհարցնեմ, թե վորն և սիրում :

— Սեմն, ալ. խմբապետ ...

— Ձինարու տակ, հրապարակում, աղբյուրի գլխին, վոր ժողովուրդը տեսնի ու խրատի : Աղդի, հայրենիքի դաւաճաններին խնայել չկա ... դուր ես յեկել :

Ասաց ու արագ դուրս գնաց, աղեքն ել հետևեցին նրան ու դուռը փակվեց :

Սենյակում մնացին Նոյեմն ու Աղա Վոսկանը : Նոյեմն անշարժ կանգնած, հայացքը դեպի դուռը, փորտեղեց անհետացաւ Վաղգինը :

— Հա՛ հա՛ հա՛ ... Հը՛, ի՞նչ կատես, Նոյեմ, աչքիս լուս :

— Մուտ ե, նա եղբայրս բան չի անի, ինձ ուզեց վախեցնել :

— Կանի, կանի :

Նոյեմը դարձաւ ու հանկարծակիի յեկաւ, տեսնելով աղա Վոսկանին, վորի գոյութեան մասին մոռացել եր :

Աղա Վոսկանը՝ աթոռի վրա նստած, մի ձեռքով հենված ծնկանը, հոհում եր :

Նոյեմն առանց նայելու նրա վրա, գնաց դեպի դուռը :

— Կաց, Նոյեմ, մի վռաղիւր, կա՛ց, իմ ձեռքին չի՞ : Կասեմ, կաղատի :

— Աղա Վոսկան, մեղք ե, մի թողնի, գիտեմ քեզանից շատ բան և կախված :

— Կախված և, բաս : Կուղեմ՝ կթողնեմ, վոր կախի, չեմ

ուղի՝ չեմ թողնի ... Բա, եղաքես ե: Մոտ արի, գիտեմ՝ նեղացել
ես ինձնից: Են հարածդադա Մակիչն են ի՞նչ զալաթներ ե արել:
Իմացել ամ: Լավ կերցրի, ել չի համարձակվի: Նոյեմ, ախար եղ
ապտված չի վերցնի: Ես ա քանի՞ տարի ե երվում, խորովում եմ
քեզ համար, խեղ դու. սկի աշնումդ ել չես դցում. թեկուզ սատ-
կեմ, քեզ համար ի՞նչ թափափում: Ուրիշ կնանիք իրանց բախ-
տավոր են համարում, վոր նալում եմ նրանց վրա:

— Ելի գնա, նրանց բախտավորացրու:

— Նոյեմ ... Նոյեմ ... ինչ ասես, ինչ ուզեց կանեմ:
Ուշում ես՝ պատկվենք ժամ ու պատարագով, որինավոր, կու-
ղես՝ ենպես, սուս ու փուս, վոր սկի մարդ չիմանա: Կուղես ...
մի խոսք ասա չ ես սահաթիս հրամայեմ Մուրադին բաց թող-
նեն: Հախ աստված, լո՞ մեղքս դալիս ա ... Ասա՛ ... ինչ սիրտդ
տալիս ե՛ ասա՛ ...

Նոյեմը լուռ նայում եր: Վաղգենի սպառնալիքը մեխի պեռ-
ցցվել եր դիտում, լսում եր՝ չեր հասկանում աղա Վոսկանի ա-
սածները, չժամի պես կանգնած եր: Աղա Վոսկանը, խրախուս-
վելով նրա բուռթյունից ե արդ համաձայնություն կարծելով, տե-
ղից վեր կացավ ու կամաց-կամաց գնաց դեպի Նոյեմը: Բռնեց
ձեռքը, քաշեց դեպի իրեն ...

Նոյեմը աթափվեց՝ կարծես խոր քնից. սձի կծծածի պեռ-
դուրս պրծավ ու մի կողմ ցատկեց՝ թույլ ճիչ արձակելով, սեղանի
վրայից մի բան վերցրեց, թագցրեց ծոցում:

— Չմոտենա՛ս:

— Նոյեմ, Նոյեմ, մատա՛ղ, լսի՛ր ...

— Չմոտենա՛ս:

— Ե՛ր, շան քած, հերի՛ք ե, ել չես կարող սղալովել: Ծո՛նկա
ես ընկել, դուր ե ...

Նոյեմը վաղեց դեպի դուռը, սկոեց չարչարվել, բայց դուռը
դուրից փակված եր:

Վոսկանը հասավ, ուղեց դրկել Նոյեմին .. Նոյեմը հուսա-
հատված, վոր փախելու յելք չկա, հետ դարձավ ու ճչաց.

— Հե՛տ, թե չե կխիեմ, — ասորձանակը, վոր սեղանի վրա-
յից վերցրել եր, դեմ տվեց աղա Վոսկանի կրծին:

Աղա Վոսկանը գունատ հետ-հետ գնաց ու կպավ պատին:

— Ասա՛ — դուռը բանան:

Աղա Վոսկանը լուռ եր:

— Շո՛ւտ :

Ստորճանակով նա սկսեց նրան հալածել գեպի դուռը : Աղա Վոսկանն անթարթ նրան նայելով՝ հետ-հետ դնաց ու կապժ դռանը :

— Ն՛յ, ո՛վ կա եգտեղ : — Նա մեջքով մի քանի անգամ դուռը բաղխեց :

— Աղա Վոսկա՞ն :

— Բայ, յես եմ :

Դուռը բացվեց, աղա Վոսկանը դուռն յեկա՞յ դռնից ու շեմքի վրա իրան ապահով դգալով, կանգ առա՞յ ու վորոտաց .

— Բռնեցե՛ք եղ քածին, ասորճանակ քաշեց վրաս...

Ամեն ոք նոր, տազնապալից լուրեր էյին հասնում Վաղգե-նին :

Աղբրեջանը խորհրդայնացել է, Վրաստանը, հյս ասում են Հայաստանն էլ ե խորհրդային դառել : Դաշնակների բանակը չի կռվում բայլչեփիկների դեմ : Փախչում են դիրքերից . շատերը միանում են Կարմիր բանակին . գասալքությունը դարձել է համաարած : Ամեն տեղ ժողովուրդն ապստամբում է ... Նա չեք հալատում աղբ լուրերին ե աշխատում եր, վոր շտարածվեն . դրա համար ել, բացի կոլտա ձնչոյից ե Սմբատից, մյուսներից ծածկում եր ու ինքնապատահությունը չկորցնելու ե անկույթ յերեալու համար՝ խմում եյին, հարբում, հայհոյում բայլչեփիկներին, լուպաղանում, թե ճթող մի ունենե՞րը ցույց տան, մամեն-տում կշարդենք : Բայց վախն ընկել եր ջանները : Մրադբում եյին, թե՛ բան ե, դալու լինեն, վոր փողմի վրայո՞յ փախչեն, ինչ տանեն, ինչ թողնեն . աղա Վոսկանին ու մյուսներին ասեն, թե՛ ուռն ու լիռն ծլկեն... Վաղգենին մի ուրիշ բան ել եր վրդովում ու փչացնում տրամադրությունը : Քանի ոք ե Վարսիկը կարծես թե խուսափում է իրանից, տեսակցության չի գալիս, իսկ Վաղգենն ենպես տաքացնլ եր, վոր մեկ ե, թե կամքով բան դուրս չդար, վճռել եր փախցնել...

Իսկ աղա Վոսկանը թեև յերեա՞նց սիլի-բիլի յեր անում, գլուխը չոյում, բայց մտքինն են եր, եսոր-եղուց գցելով՝ գլուխը թլտորի, մինչև տեսնի . ինչ ե դուրս դալիս ... մինչև թագա-

վորը Թախտին նստի, մինչև պրիստավ, բան դան ու յախեն Թափ տա դրանցից: Ըսենց գլադաւ—գլուդաների նա աղջիկ չի տա...

Կոսկածն ընկել է Վաղգենի ջանը: Աչքին ամեն տեղ բայլլէակիկներ են յերևում: Փոքրցում շարունակ դես ու դեն եր նայում՝ տեսնի՞ հո մի վարեն քանդվածի պատի արանքից չեն խփելու: Վարանդից եր գլուխը մտել, թե իր կյանքի զեմ մահաւորո՞ւ է սրտարատվում. և առանց կոլոտի ու Սմբատի վտոց չեր դուրս գալիս:

Բայլլէակիկներ կան: Եւ գլուղն ել, ձորի բոլոր գլուղերն ել վարակվել են: Բայլլէակիկները են բուն դրել, պետք և դռնել դրանց բունն ու քար ու քանդ անել: Եղ նրանք են, վոր զոդուում ու ստորաամբուլթյան են դրդում, ժողովուրդն ել են չի, հանգստացել է: Այ՛, մեկը հենց եղ Մուրադը: Նա Նոյեմին վախեցնելու համար ասաց, վոր պիտի կախի, բայց հանկարծ այդ միտքն այնքան դուր յեկավ, վոր վորոշեց իրադարձել: Հա, հա, եղ մեկին պետք և կախել տամ՝ հրատարակում, բոլորի աչքի առաջ, վաղ արդանդը մտնի ջանները, վոր յեթե մեկը կա վարի միտքը ծուռն է — հետ կանդնի, տեսնելով, վոր Վաղգենը կատակ չի անում աղջիկ դավաճանների վերաբերմամբ: Նա կարծես ուրախացավ այդ գլուխի վրա և խփաց, թե Մուրադին վերջացնելով՝ վտանքն ել ընդմիջաւ կրկնախա: Կանչել տվեց Կոլոտ Խաչոյին ու Սմբատին, հայտնեց, նրանք ել համանություն տվին:

Գիշերը կնից անց եր, բայց նրանք չեյին շտապում: Մի չի՛ կոնյակ դատարկեցին, բարի գիշեր ասացին ու ցրվեցին:

Վաղգենը մնաց մենակ, շորերը հանեց ու պտուկեց: Դես ու դեն շուտ յեկավ, բայց քնել չկարողացավ: Նրան ի՞նչ պատահեց. հո՞րից և վախենում, թե ի՞նչ և ... հանկարծ նա մի այնպիսի կարոտ դրաց, վոր չկարողացավ պտուկած մնալ. վեր կացավ, մի քանի անգամ շապկանց անցավ սենյակի յերկարությամբ ու մի բան վճռելով՝ նստեց սեղանի առաջ, մի թուղթ վերցրեց, դրեց, ջնջեց, պատուեց, մի ուրիշ վերցրեց:

«Վաղը գիշերը թե չիջնես տեսակցության — շատ կարևոր բան ունեմ ասելու, — կնչանակի չես սիրում ինձ, և յեթե հնարավոր չեղավ, ընդմիջաւ հեռանալու յեմ. ել չեմ կարող, տորճանա կը վերջ կդնի իմ տանջանքներին»...

Մի քանի անգամ կարդաց ու գոհ մնալով, ժպտաց և պտուկեց, մտածելով վաղը մի կերպ հասցնել Վարանդին:

Նոյեմբի սկեսուրը և Ոհանի մայրն յեկան Վաղդենի մոտ իմանալու, թե ի՞նչու յեն Նոյեմբին բռնել:

— Աղա Վոսկանի վրա զենք ե բարձրացրել:

— Ի՞նչ զենք, ո՞վ ե նրան զենք տվել:

— Ի՞նչ ե պատահել վոր ... առանց պատճառի ինչո՞ւ պիտի զենք քաշի:

— Սուտ բան ե, մի հավատա՛, նա զենք չի ունեցել:

— Ինչպե՞ս թե սուտ ե. ձեռքին բռնել են, թե սուտ ե, զենք չունե՞ր. իմը տեսել եր սեղանի վրա, վերցրել ե:

— Պ. Խմբապետ, անտեր, դժբախտ կին ե, յեթիմներէ տեր, մի անի եղբայր, հայրաթ մի պատճառ յեղել ե, թե չե զուր տեղն ո՞վ ում վրա զենք կբարձրացնի: Տո՛ւր տանենք, ես ապրտակ մաղերիս խնայիր: Շատ դարդ ու ցավ եմ տեսել, եղ ել թող չափեյա՛նա, աչքերս խալխի դռներին թոնրի կրակից երվել ու քուռացել եմ, իմ թոնրի ծուխը կտրվել...

Խնայի՛ր, դու յել մեր ունես, չե՞ ... Նրա սիրուն, հիշիր նրան ու ինձ խղճա, ինձ չե, նրա յերեխոցը բաշխի. թե մի դալաթ արել ե, դու յել դիտես, վոր առանց պատճառի չի լինի: Նա ո՞վ, աղա Վոսկանն ո՞վ ... Նա քեզ մոտ եր յեկել, աղա Վոսկանի մոտ ի՞նչ դործ ունի, չեմ համայնում ... խնայի՛ր ծերու թշուռն, տուր՝ տանենք, ախար մենք ել նամուս ունենք, դետնով մի տա՛: Յերկու-յերկու պառավ յեկել, վրտներդ ենք ընկել...

— Բուլա, ել սրբոտ չունեմ դիմանալու, Սմբատ:

Ներս մտով Սմբատը:

— Կոյտին տա, են կնիանը տա ես պառավներին: Ասա՛, նրան չե, սրանց եմ խղճում ու ես պառավ մայրիկների պատիվն եմ պահում: Հայ մայրեր են, վրոտ են յեկել, բա կթողնե՞մ, վոր դուր անցնի:

— Բա ... բա աղա Վոսկանը, — կմկմաց Սմբատը:

— Ի՞նչ աղա Վոսկան, ինչ ասում եմ, արա:

— Աչքիս վրա՛:

— Աստված ումբող յերկար անի ... աստված մորդ քիրտն ենպես ուրախացնի, ինչպես դու մեղ...

— Շնորհակալ ենք, վոր խնդիրներս դետնովը չտվիր ... ապրե՛ս, զորանա՛ս, — ասաց Ոհանի մայրը:

— Գնացե՛ք ... Մայրերի խնդիրը սուրբ ե ինձ համար...

Մ. Մանվելյան—Անապատը կծաղկի—Ց

Գնացեք բարով ու խրատեցեք, վոր զգուշը լինի, թե մի անգամ
 եւ բռնակէ եւ, եւ չեմ խնայի ... Եդ Մուրադը դրա ինչն եւ:

— Ազգական եւ ... բա են խեղճին խի՞ ես բռնած պահում:

— Խեղճ: Հա՛, հա՛, խեղճ ... Նա չուն եւ, աղդի դաժա-
 ճան ... Նրա դատը շուտով կանեմ...

— Յանի մի բանի մեջ մեղաւոր եւ, թե՛...

— Նրա մասին վոչ մի խոսք ... Գնացե՛ք:

Յերիւս պատալները խորը դլուխ տվին ու որհնելով, դուրս
 յեկան:

Վաղդենը նրանց դնալուց հետո ձեռները շփելով, ինքն իր
 մեծահոգությունից հիացած՝ ժպտաց հաղթական ու նստեց սե-
 ղանի առաջ: Տասը բալե չէր անցել, վոր կատաղությունից, ա-
 րադ չնչելով ներս մտաւ աղա Վոսկանը:

Նա լուռ նստեց, մի քանի վայրկյան նայեց Վաղդենին,
 նշարդային կերպով հանեց խթախտաի ամանը, բացեց եւ, իրեն
 չկարողանալով զսպել, ամուր փակեց կախարիչը, վտտի յեկաւ
 ու աստամների միջից, կատաղությունը զսպելով, մտաց.

— Բաց թողիւր ... Խոսքս, պատիւս դնանով տվիր ...

— Գ. Վոսկան, դուք հո զիտեք, վոր եղ կլինն անմեղ եւ ...
 Հայ կինը պաշտպանել ե յուր պատիվը, նա հերոսուհի յե ...
 Պակասել ե՞ն հերոսուհիները մեր աղգի միջից...

— Հա՛ ... Դե լա՛վ...

Նոյեմը բանտարկությունից ազատվելուց հետո եւ հանդիստ
 ու դադար չունեւ:

Յեթե կիսախնդաւարը, հարբածը հանկարծ ուղնա իրադարձ-
 ծել յուր սպանալիքը ... Վո՛չ, այդ անկարելի յե: Պետք ե ամեն
 միջոցի դիմել՝ Մուրադին ազատելու համար: Արդեն հինգ որ
 եւ, ինչ նա բանտարկված ե թելի գործարանի նկուղներից մեկում,
 վորը Վաղդենը բանտի յեր վերածել:

Նոյեմն ամբողջ որը վազվիում եր սրա-նրա մտտ, հայտնում
 Վաղդենի սպանալիքը ե պահանջում, վոր ինչ ել լինի՝ ազատեն
 Մուրադին:

Պարզվեց, վոր այդ որը Մուրադի կամավոր աղաներից եր
 պահակ կանգնելու. վորոշեցին դիչերը հարմար առիթից ողտվե-
 լով, իջնի ու պատուհանից հետը խոտի:

Հետեյալ որը պահակը հայտնեց, վոր Մուրադն առայժմ արդելել և վենքի ուժի դիմել, վոր շատ դժուար պիտի լինեն, վոր-պետդի չմտանովեն: Մոտ ժամանակները շատ հարկավոր և դալու, այ, ևն ժամանակ թող քաջությունը ցույց տան:

Պատվիրել և, վոր չընկա դյուղերի և Ո. քաղաքի թուրքե-րի հետ կապ պահեն, չլինի թե խաբվեն պրովակատորներից և հայ ու թուրք իրար խառնվեն:

Պետք և զդուշացնել, քիչ և մնացել, մերոնք կզան կհասնեն ու եզ դաշնակ ու մուսավաթին խոխի կտան պապերի ծոցը... Ասավ, կամայորներին ասա՝ շատ դժուար լինեն, չլինի թե բերաններիցը մի բան թոցնեն... Կերակուրի համար, ասավ, շտրհակալ լի-նեմ... դուր ևն նեղություն քաշում: Հայ, ջուր տալիս են:

— Կզա՞, թե չե՞ ...

Նա տեղը դադար չեր մնում: Նստում եր, վեր կենում, մո-տենում պատահանին ու ճակատը ապակուն սեղմած, հայացքը մթուժյան մեջ սուլած՝ յերկար մնում եր կանգնած:

— Իսկ յեթե չզա՞:

Դեռ չուտ և: Նորերուկ լուսինը մայր մտավ: Ծառերը թանձր քողով փաթաթվեցին՝ ճռվեները, կարծես հոգնած, մեղմացրին իրենց մոնոտոն յերգը: Մի դուրս առվի միջից ձայն տվեց, նրան սրտառախանեց մի ուրիշը՝ բակի հակառակ կողմից: Խաղաղ, ան-դարը դիչեր եր: Աղբյուրը կարկաչելով թափվում եր, և ջրի ձայնը, ինչպես մի հին, անպաճուճ հեքյաթ, բաներ եր պատ-մում:

Վաղդենը հանկարծ սլոկվեց լուսամուտից, լարեց լսողությունը, մի բույն սպասողական դրուժյան մեջ մնաց քարացած, բայց հոռ սախարված՝ նյարդային մոտեցավ սեղանին, մի դավաթ կոնյակ կուլ տվեց, փառեց ծխախոտն ու իջավ բակը, վորպեսզի թարմ ոդում մի քիչ թարմանա և կարճի այս յերկար սպասողական ժամերը:

Նա հաղխվ եր իջել, հաղխվ յերկու քայլ եր արել, վոր միթան միջից մեկը դուրս աղաց ու փաթաթվեց նրա վզովը: Զեռքի ծխախոտը մի կողմ թռավ՝ լուսաստիկի նման չողալով, այնքան

արագ կատարվեց, վոր նա ժամանակ չունեցաւ այդ անսպասելիութիւնից վախճանալու:

— Վարսի՛կ, — չնչաց նա և աշնպես ամուր սեղմեց նրան կրծքին, վոր վարժես ուղում եր ձուլել իր հետ:

Յերկար նրանք անխոս ելին:

— Դու ինձ չես սիրում ... մոռացար: Յեթե այսօր ել չգայիր ... չչուկով ընդհատեց Վաղդենը:

— Լուռ, — ասաց աղջիկը, չրթունքներով փակելով նրա բերանը:

— Թող հայրս ինչ ուղում և անի ... յես քոնն եմ ... Ա՛ռ ինձ...

— Վարսի՛կ ... Վարսի՛կ...

Վարսիկը կտալի նման դալարովում եր նրա գրկում: Ամուր գրկել եր պարանոցը և կիսաբաց շրթունքների միջից չնչում եր:

— Սիրո՛ւմ եմ ... Սիրո՛ւմ եմ...

Վաղդենը՝ գլուխը կորցրած՝ բարձրացրեց նրան յերկու ձեռներէ վրա, ինչպէս փոքրիկ յերեխայի և կրծքին սեղմած՝ զնաց դեպի աստիճանները, բարձրացաւ, մտաւ յուր սենյակը...

Այդ Վոսկանը կատաղած եր Վաղդենի վրա: Այն ուր, յերբ նա յուր կամքի հակառակ նոյեմին աղատեց կալանքից, պատրաստ եր հարձակվել, բռնել բիլից, սեղմել պատին ու խեղդել: Բայց նա, իհարկէ, աշնքան խելոք եր, վոր չարաւ այդ, թեւ ինքն իրեն ուտում եր և առիթի սպասում, վոր յերեսովը տա, վրեժը լուծի: Գունը կտրվել եր, ախորժակը փակվել: Դրանց յեկած լուրերն ել մի կողմից ելին նրան անհանգստացնում: Տղայից ել վոչ մի լուր: Ի՞նչ յեղաւ, վողջ և, թե՞ մեռած: Վարսիկն ել որ-որի վրա նիհարում ե: Նա դուշարկում եր աղջկա մշտի պատճառը, բայց ինչպե՞ս իր ձեռքով վերցնի ու Վաղդենին տա այդ դանձը, մանավանդ հիմա, յերբ նրանց դրութիւնը այնքան խախտու ե թվում: Ատալած դիտե, յերկար կդիմանա՞ն... Այդ մտքերն ելին պաշարել նրա ուղեղը:

Շատ դեռ ու դեն ընկաւ. քունը չեր տանում: Վեր կացաւ տեղից, գիշերային խալաթը հագաւ, մի անգամ անցաւ սենյակ-մէ յերկարությամբ ու դուրս յեկաւ պատշգամբ: Վո՛չ մի ձայն,

միայն աղբյուրն եր կարկաչելով թափուում և ներդաշնակում
այդ լուսթյան հետ:

Մի քիչ մնաց կանգնած՝ սպիտակ սյունի մոտ. լուսինը դան-
դաղ սահում եր յերկնքով: Մի սև թռչուն, ամառը թափահարելով
թևերը, անցավ նրա գլխի վրայով և անհետացավ պարսպի այն
կողմում: Այլա Վոսկանի մարմնով սարսուռ անցավ: Նա խոփո-
ռեց դեմքն ու սկսեց խառնել խալաթի զբալանը: Չգտնելով, նա
մտավ սենյակ, անկողնի մոտի կյուր, ցածիլի նոտարանի վրայից
վերցրեց քթախոտի տուփը և ինքն ել չգիտեր ինչու՝ դուրս յե-
կավ սենյակից: Մութ նախասենյակով անցնելով, սկսեց աստի-
ճաններով ցած իջնել: Կանդ առավ առաջին հարկի նախասենյա-
կում. Վաղդենի սենյակում դեռ լույսը չեր հանդել: Նա մոտե-
ցավ սենյակի դռանը, ուղեց ձայն տալ, բռնալ դուռը, կրկին
անգամ հայտնել նրան յուր դժգոհությունը, հայտնել յուր կա-
կածները ... վերջապես մի ճիշտ բան լսել նրանից այդ բոլոր
տարածված լուրերի առթիվ: Նա ձեռքը մեկնեց, վոր դուռը բա-
նա, բայց սարսափած հեռ-հեռ դնաց ... ինչ վոր չարագուշակ
չլուկ հասավ ականջին ... Նա չհավատաց յուր լսածին, նորից
մոտեցավ դռանը ... նորից հեռ-հեռ դնաց ու կրնկներ, յեթե
դեմ չառներ դիմացի պատին: Մի բոպե մնաց լուռ, պատին
կպած ու հանկարծ մոնչաց ահռելի ձայնով, մի ակնթարթում
հարձակվեց Վաղդենի դռան վրա, յերկու բռունցքով հրեց դուռը
և մնաց շեմքում...

Աչքերը մթնեցին, գլուխը պտույտ յեկավ, ուղեց հարձակ-
վել, տեղն ու տեղը վոչնչացնել, տրորել յերկուսին ել, բայց
ուժասպաս ընկավ դետին, ծանր ու խորը սկսեց հեալ, ինչպես
տասնյակ մղոններ մտրակի հարվածների տակ անցած, ուժաս-
պառ յեղած ձի:

— Պապա՛!... — Ճչաց Վարսիկը և ընկավ ծնկաչոք հոր մոտ:
Այդա Վոսկանը յերկու ձեռքով բռնեց աղջկա գլուխը, մի բոպե
լուռ, անշարժ հայացքով նայեց նրա աչքերին, ապա հետ մղեց
աղջկա գլուխը, ձեռները թուլացած ցած ընկան, կուչ յեկավ,
գլուխը կախեց կրծքի վրա և առաջին անգամ կյանքում այդ ա-
պառաժի պես կարծր մարդը հեծկլտաց յերեխայի պես...

— Պապա՛ ... պապա՛ ... ների՛ր, ... ների՛ր. կամ սպա-
նիր ինձ, կամ ... յես չե՛մ կարող առանց նրան ապրել:

Աղա Վստկանը կարծես տասը տարով ծերացել էր: Քունքի մաղերը մի քանի օրում ճերմակել էյին: Քայլավիճի մեջ առաջվա ինքնախտահույթյունը չկար: Խոսելիս ձայնը դողում էր:

Նա ակամա էր քայլում, նա մտադիր չէր գնալու, բայց մի քանի անգամ ուղարկել էյին հետևից և ստիպված դուրս յեկավ տնից: Նա չէր ուզում հանդիպել Վաղդենին, չէր ուզում տեսնել նրա յերեսը, թեև դուռն էր, այլևս ասպարեշուն և գիծադրել և դուր և տանջում իրան, պետք և համաձայնի, ինչքան էլ դա տհաճ լինի իրեն ... Բացի այդ, չառ լուրջ պատճառներ կան, վոր նա պետք և մոռացութեան տա յուր անձնական վերաբերանքը, ցավը: Վտանդ կա, տապալում և յուր դատակարարը. պետք և լարեն իրենց ուժերը, դրավեն, վաշտուն միջակներին, ընդհանուր ուժերով դեմ կանգնեն լայլելիքին և թույլ չտան, վոր նրանք դան ու տկլորներն իշխանութուն հաստատեն ... Նա չէր ուզում հավատալ, վոր դա հնարավոր և, բայց վատտերը դաժան էյին, իսկ յեթե ճիշտ և, ինչ համբավն և պատմում, աղա Վստկանի և մյուսների յերդը յերդված և: Վտանդն այնքան մեծ էր, վոր նա չէր կարող անտարբեր մնալ, յուր անձնական վշտն հետ և մոռանալ զսասկարգի շահը...

Այդ մտքերի մեջ խորասուցված՝ նա խորհրդակցութեան էր գնում Վաղդենի մոտ, վորին ուրիշ պայմաններում կտրորեր, դետնին միջավայրեր, կմատներ պրիստավի ձեռքը և կաղատվեր այդ պոստատիոս, լրատած պաղապից, վոր մեծ-մեծ էր բըրդում, իսկ այժմ, յերբ վտանդ և սպառնում, ճուտ և դատել: Կդան, կլքեն այդ մեծամիտներին, իրանց էլ կթալանեն և տկլոր փոշոց կշարտեն...

Նա ներս մտավ, լուռ մոտեցավ և նստեց քահանայի կողքին: — Ուշացա՛ք, պ. Վստկան, — դարձավ նրան քահանան:

Վստկանը վռչինչ չպատասխանեց: Նստած էր՝ դուխըր կալս, կարծես ամաչում էր բարձրացնել աչքերը, նայել մարդկանց յերեսին: Նրան թվում էր, թե բոլորը գիտեյին և մտքներում ծածաղում, ծաղրում, նախատում էյին իրան, վոր պատիվը գետնովը տվեց և դաշույնը չխրեց այդ լակոտի կոկորդը...

Վաղդենը նրա մտնելուց ընդհատեց ճառը, ծամովեց կանդնած տեղը և աչքերով հետեւեց՝ մինչև Վստկանը գնաց ու նստեց:

— Պ. Վաղդեն, շարունակե՛ք, — լսվեց այս ու այն կողմից:

— Նրանք չեն խնայում վոչ ծեր, վոչ յերեսա, — շարունակեց յոր ընդհատմամբ ճառը, — աստիճան մտադարձ, մինչև կուկորդինը խրված անբորայականութեան ճահճի մեջ, նրանք բռնաբարում են, հոշտում, կացիններով՝ դանդեր շարդում։ Այդ վայրենիքների վոչմակը դալիս և վոչնչացնելու մեր կուլտուրան, մեր հին փառքը, մեր հայրենիքը և ամերակները վրա ուղղում և կոտորել չլուսները իշխանութուն... Մեզ մոտ ել կան դրանցից։ Ահարողացանք արդելել, վոր վարակը ներս չսողոտելի մեր յերկիրը. ինչպես ժանտախտի թուշ, նա կվարակի, և այլևս անհնար կլինի կոպել նրա հետ։ Բանի ուշ չե, պետք և բնում խեղդել, վոր ճուտը չհանի այդ սճը, ճուտը հենց սաղմի մեջ պետք և վոչնչացնել, արքել հողի հետ։ Բայր փաստերն աղաղակող են։ Այդ սրկան փորձ և արել ալտեղ՝ վերը դյուղերում, Ուռում, բջիջներ կաղմակերպել, դինել մի քանի դյուրահալա անմիտների... Բայց սրտուն և մեր աչքը և դրանց դավադրական խարդախութեանները չեն կարող թաղնվել։ Մեր պանծալի բանակը, մեր կուսակցութունը, մեր հայրենիքի արթուն պահակը քնած չե։ Մի՛ հավատաք այդ սուտ ու մուտ լուրերին. դրանք ել նրանց տարածածն և... Նրանք կանգ չեն առնում վոչ մի բանի առջև՝ իրենց նպատակները իրադործելու համար, բայց մենք այդ ստորաքարչ, վաճառված, սինլքոր, քաղցած դալներին հետ կըլարտենք դեպի հյուսիս, դեպի ստույգները աշխարհը, ուր՝ քաղցից վոռնալով՝ իրանց թաթերը կկրծեն... Իսկ հայ աղբի աղբուրացներին, հայրենիքի, Գրիստոսի, Լուսավորչի դավաճանների դատը մենք մեր ձեռքով կանենք։ Այսպիսի մի ստոր դավաճան այժմ մեր ձեռքին և, թող վոչ վոչ փորձ չանի նրան կյանք աղերսելու, վորովհետև անդառնալի կերպով վորոշված և նրա մահապատիժը։ Արդեն աղացուցված և, վոր նա պատկանում և մեր թշնամի բանակին, և վաղը Սողոմոնի աղբյուրի հրապարակում, բարբի աչքի առաջ, իբրև որինակ ալլոց, նա կդնդակահարվի, կամ կախաղան կբարձրանա։ Այժմ նրանում չե հարցը, թե անենք այդ, թե չե, այդ արդեն վորոշված և. մնում և վճռել, թե վո՞րը դրանցից դործադրել — դնդակահարում, թե՞ կախաղան։

Մուրադի տղաներից յերկուսը պատի տակ կանգնած՝ լսում էին Վաղդինի վոգևորված ճառը։ Նրա վերջին խոսքերի վրա ալլայվեցին և նայեցին իրար. մեկը անդմեղ մյուսի թևը, վոր

անշարժ մնա: Վաղդենից հետո խոսեց Կոլոտ Սաչոն, քահանան և մի քանի ուրիշները: Դատավճիռը հաստատված էր: Կանգ առան կախաղանի վրա և ցրվեցին իրենց տները:

Մուրադին յերկու կամավոր տղաները վաղելով՝ հասցրին լուրն ընկերներին: Գիշերը հավաքվել էին թոնրատանը: Փալանդուցենց Հազոն պահանջում էր խեղույն և եթ հարձակվել ու խել Մուրադին այդ դահիճների ձեռքից: Նրան միացավ Նոյեմբը, ավելացնելով, վոր յեթե չհաջողվի փախցնել, պետք է դիմել զենքի ույժի:

Վորոշեցին դիրք բռնել Կոճղասարի վրա, թաղնվել քարանձավում և այնտեղից պարզել ապստամբության դրոշակը... իսկ ցածի վամավոր տղայքը հանկարծակիի բերելով նրանց ու խոտնաչիթթուլթուլից ողտվելով, կփախցնեն նրան:

— Այնպես պետք է անել, վոր ժողովուրդը պարապ չմնա: Կոտուրներում թող հող, մոխիր, կաթսաներով յեռացրած ջուր պատրաստ ունենա, — ասաց Հարումենց Յեղիան, նյարդային կերպով ծիծաղելով:

— Մուրադին պետք է տեղեկացնել:

— Տղերքը կասեն:

— Նոյեմբ, դրոշակը պատրաստիր, կանանց դու կղեկավարես...

Ամբողջ գիշեր նրանք դես ու դեն էին վաղվում, պատրաստություններ էին տեսնում՝ դիմավորելու վաղվա որը:

Մուրադին մի քանի անգամ բերել կանգնեցնել էին Վաղդենի առաջ հարցաքննության, բայց նա համառ կերպով լուել էր: Այդ լուլթյունն ավելի էր կատաղեցնում Վաղդենին և նա հրամայում էր անխնա ծեծել, տանջել, քաղցած ու ծարավ թողնել նրան, բայց վոչինչ չէր ողնում:

Վաղդենն ուղում էր Մուրադն ընկնի վտանները, տղաչի, ճչալով աղերսի՝ խնայել: Թող հայհոյի, ինչ ուղում է անի, միայն թե չլուի: Բայց դո՛ւր: Անգամ դատավճուի լուրը նա լսեց լուռ, և դեմքի վոչ մի մկանը չհարժվեց:

— Վոչինչ, թոկը միզող ղցես, ևն փախտն ել չե՛ս լուի. շան

պէս կըողզողաս, կաղաչեա, բայց ուշ կլինի ... Խոստովանի՛ր...

— Խոստովանի՛կու բան չունեմ :

— Տարե՛ք :

Կրկին տանում եյին ծակը կոխում, մինչև վոր Վաղդենը յուր սպառնալիքը վորոշեց ի կատար ածել :

Շուն Գալուստը, մի քանի ուրիշ սեփականներէ հետ և Ֆիլիպիներէ ղեկավարութեամբ Սողոմոնի հրապարակի վրա կախաղանի համար սյուններ եյին տնկում :

Մի խումբ յերեխաներ բերանները բաց, խաղը թողած՝ նայում եյին այդ սկարաստութեաններն և վախեցած հարցնում իրար .

— Նո՛ւնչ ես անում :

— Զդիտեմ :

— Հայրիկս ասում ե, բայլչե՛րկ են բռնել, պիտի կախեն :

— Բայլչե՛րկը վո՞րն ե :

— Դավաճան ե :

— Հա՞, բայլչե՛րկ : Բայլչե՛րկ-մալչիկ չկա : Մեր Մուրադն է, դաշնակները բռնել են, ուզում են կախել :

— Վոր ի՞նչ :

— Վոր դաշնակցական դառնա :

— Վոր կախեն, կդառնա՞ :

— Բա չի դառնա :

— Քանի՞ ուր են սկսելու կախած :

— Ո՞վ գիտի ... մինչև մեղա դա :

— Բա հա՞յ, ջո՞ւր...

— Նդենց բաներ չկա : Քաղցած, ծարավ պիտի մնա, վոր Խելքի դա :

— Բա վոր չգա՞ :

— Նդենց կախած ել կմնա, մինչև մեռնի ու ազոտվը դա աչքերը հանի :

— Ագռա՞վը :

— Բա՞...

Ջրի յեկած կանայք, աղջիկները սարսամիով նայում եյին այդ կողմը, աշխատում եյին շուտ լցնել սափորները և վախեցած, արագ հեռանում եյին :

ցետոր եր:

Փողոցներում մարդ չեր յերևում:

Յերկու ձկավոր, գլխարկները ծուռ դրած՝ անցան բարձր պարիսպների արանքում ընկած նեղ փողոցով: Ձիերի վոտները դիպչում էին քարերին ու պատերի մեջ արձադանքում էին սմբակների չտրադուշակ դռնյուներ:

Ծանր, ճնշող ու եր լուսացել: Գլուզը կարծես մեռած լիներ: Բոլորը փակված տներում, չչուխով էին խոսում, ամեն տան մեջ կարծես մեռել կար դրված:

Դեռ յերեկվանից հայտնի յեր Վաղդենի դատավճիռը: Բոլորը դիտելին և վախենում էին ձեն հանել, կրճերի տակ սեղմելով զայրույթի և բողոքի ճիչը...

Հրապարակի վրա արդեն պատրաստ էր կախաղանը: Նա յեւ լուռ, իր զոհին եր սպասում: Հանկարծ այդ լուռթյան մեջ հնչեց յեկեղեցու զանգերի ձայնը: Այդ ձայնի վրա մարդիկ դռնատվեցին, նայեցին իրար: Պառավ կանայք աչքերը դեպի առաստաղ դարձրին ու լուռ աղոթք մղանջացին: Յերեկաներն ուղեցին փողոց վաղել, մայրերը բռնեցին նրանց թևից: Այսոք զանգերի արձաթ հեջյուններում մահվան սարսափ կա: Աղոթքի հրավեր չէ, այլ ժանդ աղոթալի բոթարեր կռնիչ...

Գլուզի ցածի մասից լսվեց մի շան թախծատ վոռնոց: Կադկանձում եր, վրանում, և այդ ձայնն ալելի եր խտացնում առանց այն եւ ճնշող, թանձրացած մթնոլորտը:

Գլուզի մեծերը դուրս յեկան տներից և դնացին դեպի հրապարակ:

Նոյեմը տղաների հետ դեռ մուկթը-մթին սար եր բարձրացել, իսկ կամավորներին հրամայված եր դեմքի վրէ մի շարժումով չարտահայտել իրանց մտքները: Նրանք աշխատում էին անտարբեր ձևանալ, ալելի հնադանդ յերևալ, հայհոյում էին բաշլեղվիկներին, բայց հուզվում էին նրանց հոգիները: Վախենում էին, վոր կարող և անհաջողության մատնվել իրանց ծրարերը, վոր յեթե տանուլ տան, եւ փրկություն չկա. պետք և մեռնել՝ կռվելով մինչև արյան վերջին կաթիլը...

Աղբանջանը տրվելու յեր սարից. այդ նշանի վրա ցածից պետք և բռնկվեր ասպտամբության հրդեհը: Բոլորը դիմել էին՝ ով ինչով կարող եր. կացին, բահ, քար, մոխիր, յեռացրած

Ջրով կաթոսներ կտուրներէ վրա... Մտաւորութի սպասում ելին տղանչանին, վոր պետք է պայթեր՝ Մուրադին հրապարակ բերելուց...

Հրապարակին կից աների կտուրներէ վրա համաքօլել են կին ու յերեխա։ Հրապարակ յենող փողոցների ծայրերին յերևացին հատ ու կենտ դլխիկոր մարդիկ։ Յեկեղեցու զանգերն, ինչպես քաղցած շնողայլեր, կաղկանձում են անընդհատ...

Տիրացուն բերեց խաչ, ամետարան՝ մի դունալոր թաշկինա՝ կի մեջ փաթաթած։ Դրեց մի քարի վրա, կախաղանի մոտ։

Իրար հետեւից յեկան դյուղի մեծերը... աղա Վոսկանը քահանայի հետ։

Կամայ-կամայ հրապարակը լցվում եր։ Դանդաղ համաքօլում ելին դլխիկոր մարդիկ և խեղճ խեղճ վզերը ճկած, կանգնում պատերի տակ։

Ծերունի արեղարդ քահանան նստեց այն քարի վրա, ուր տերացուն խաչ ու ամետարան եր դրել։ Մի քանի վայրկյան բերանը բաց ու խուռի արեց և վերջապես բարձրաձայն հորանջեց, խոր չուռչ խաչեց, բարձրացրեց դուռը, նայեց մի քանի վայրկյան կախաղանին և դառնալով մոտը կանգնածներին՝ հարցրեց.

— Կոյահի՞ր...

— Բան չի տի, տլնդ և չինոված։

Յածից լսվեց ճիւղի խրխնջոց։

Շուտով, արնթաց հասավ Վաղդենն իր խմբով։ Արագ ցատկեց ճիւղց, սանձը տղաներից մեկին հանձնելով՝ շտապ մոտեցավ տերտերին ու խմբին։

— Որհնյա տե՛ր, բարե, պարոններ,— և նյարդային արագությամբ դնաց աջ ու ձախ, նայեց չորս կողմը և աչքը կախաղանին ընկնելով՝ մի րոպե սառավ, կարծես չհասկացավ, թե այդ ի՞նչ բան է, կարծես մոռացել եր, վոր յուր հրամանով է կանգնած բայց իսկույն սթափվելով, թափ տվեց դուռը և շինձու համարձակությամբ՝ բարձրաձայն կանչեց.

— Խեչո՛, ... Բերել...

Տնքաց, մոլաաց Ժողովուրդը... Բոլորի մարմնով սարսուռ անցավ... Վաղդենը ցատկեց մի քարի վրա, արեց բնիկի ծայրերը, հաղաց ու կանչեց.

— Մերելի հայրենակիցեն՛ր, քույրեր և յեղբայրներ։ Ծանր փորձության սրեր և ապրում մեր սուրբ հայրենիքը։ Մեզ վրա

ծանր պարտականութիւնն եւ դրված՝ խնդախորհն դուրս դալ այդ փորձութիւննր: Վոյսերիմ թշնամին դադարադուլի մտել եւ մեր մեջ, բուն դրել մեր ներսում եւ աշխատում եւ կործանել մեր դարերի յերազը ... Ռուսիայից յեկած բայլչեիկյան աղենաւը, ագլուրաց, հալատուրաց, դալածան մեկը նսղոսկել եւ մեր շարքերը եւ փորձ եւ արել աստատմութիւնն բարձրացնել, բայց այդ դիվային դորձը բացվեց եւ այսոր նա պետք եւ պատասխան տալուր կյանքի դնով ... Մենք դեռ չենք կարողացել հայտ բերել նրա ընկերներին, կողմնակիցներին, բայց վստահ եմ, վոր շուտով նրանք եւ մեր ձեռքը կընկնեն եւ նրանք եւ չեն խուսափի ժողովրդի արդար վրեժից:

Այդ բոլորին փողոցի անկյունում յերևացին մի խումբ սպանազնւմած մարդիկ, ձեռներին մարմարեղէնները պատրաստ բռնած:

— Ահա նա՛, այն սրիկան, այն աղղուրացը:

Լսվեց կրկին Վաղդենի ձայնը: Բոլորը բարձրացրին գլուխները, նայեցին այն կողմն ու տեսան պահակներով շրջապատված Մուրադին: Սկսվեց մի իրարանցում, մի ընդհանուր ժխոր, վորից դժվար եր բան հասկանալ:

— Մուրադ,— կանչեց մեկը,— մի վախենա, մենք այստեղ ենք:

— Նա անմեղ եւ, լսվեց մի ուրիշ ձայն:

— Ո՞վ եւ այդ սրիկան, թող առաջ դա՛ ... Եյ, դռնէլ: Ո՞վ եր: Թող դա ապացուցի նրա անմեղութիւնը եւ յես խոսք եմ տալիս աղատ արձակել: Թող ասի, վոր այս թուռցիկները, այս արագելված գրականութիւնը, ուսմբերը նրա մոտ չենք դտել: Թող առաջ դա...

Մի բոլակ տիրեց լռութիւն: Եւ այդ լռութիւնն մեջ լսվեց մի ձայն.

— Ո՞վ եւ դրան իրավունք տվել մարդիկ կախելու ... Իրան պետք եւ կախել, վոր խելքի դա...

— Վաղդենը դունատվեց: Տղաները կանդ առան կէտ ճանապարհին եւ ատրճանակներն ուղղեցին Մուրադի վրա...

— Տեղից չչարժվե՛ք ... ով մի քայլ անի, գետին կվռվի: Շուտ, կտպեցե՛ք դրան...

Մուրադի ձեռն ու վոտը կտպեցին ու թողին գետնին:

— Զիբերի վրա ... Մարչ,—լսվեց Վաղդենի հրամանը: Տղա-

ներն արագ ցատկեցին ձերբի վրա, մտրակեցին և խուժեցին ամբոխի մեջ՝ մտրակելով աջ ու ձախ...

Պահակներն ուսերից առան հրացանները և շարվեցին Վաղդենի կողքին:

— Շո՛ւտ, ու՛քե՛ր եյին: Ձայն հանե՛ք: Յես ձեր ... Սրէկաներ: Մեարո՛ւյ, հասցրու դրան:

— Յես ի՞նչ եմ արել վո՛ր....

— Ձե՛նդ ... Թշմանքի կոթով տուր, քյալլա-մալլան վերջրիւր...

Հանկարծ մի զնդակ, վորտեղից-վորտեղ, դիպավ չինարու հաստ բնին և կարկտահար յեղած, իշամեղվի պես լռեց...

— Կոտր-կոտր կանեմ ... Դալմաճաննե՞ր, — ճչաց Վաղդենը՝ կատաղությունից խռարտած ձայնով:

Դժժալով մի ուրիշ զնդակ ել հասավ ու կպավ պատին ... մե ուրիշն ել...

— Վորտեղի՞ց են կրակում:

— Սարից...

— Պաչո՛, մի քանի տղաներով հասիր և տեղն ու տեղը շանսատակ արա սրիկաներին: Տես ո՞վ ե համարձակվում: — Ո՞ւմ վրա յեն կրակում ... Շո՛ւտ...

Պաչոն մի քանի տղաներով սրարչավ դիմեց դեպի այն կողմ, վորտեղից կրակում եյին ... Հիսուն քայլ հաղիվ եյին արել, վոր կրկին թնդաց հրացանը և Պաչոյի տղաներից մեկն անձայն կռացավ, բնիավ ձիւռ պարանոցի վրա և արյունը սկսեց կաթել, ներկել մոխրադուլն ձիւռ պարանոցը:

Մժբատը տղաներով մի վայրկյան կանդ առավ, տատանվեց ու դուռաց:

— Տասը հոգի Մժբատին միանալ — մա՛րչ...

Ցնցվեց ամբոխը և մինչ այդ զսպված ճիչը պոռթկաց, փոխվեց վոռնոցի:

— Ալատե՛լ Մուրադին, — լավեց մի ձայն: Մի խումբ մարդիկ հարձակվեցին դետին ընկած Մուրադի վրա և դանակներով կտրտեցին Թոկերը:

Մուրադը վեր ցատկեց տեղից, Թափ տվեց դուռխը և ինչպես հատաղած վարաղ, աչքերը արյուն կոխած, խից մեկի ձեռքից մահակը ու հարձակվեց դեպի Վաղդենը:

— Համադարկ, պատրա՛ստ ... Կրա՛կ...

Թողաց հրացանների համադարկը և լսեց ... Մի քանի բռնի վռչ վռչ տեղից չլարժվեց։ Ու հանկարծ — ողոր լցվեց հիշերով ... Մուրադին աղատողներից յերկու հոգի թափալվում էին դետնին, վռչու մեջ։ Արյունը հոսում եր նրանց վերքերից։ Մուրադը չկար։ Ուղեցին բռնել նրան, անհետացավ ամբոխի մեջ։

Տերտերը, աղա Վոսկանը և մյուսները դուռնառ, վախից կուռ էին յեկեկ, կպել չինարու բնին։

Վաղդենը հրամայեց մի խումբ անհետքերի, սարով անցնել կրուվողների թիկունքը։

Վերևից կրակում էին։ Սմբատի տղերքը ձեռքը թողին ցածում և թափնվելով քարերի, թիկերի արանքում՝ դեպի վեր սողացին։

Եին, յերեսա վռվեցին կտուրների վրա, կուպեկուպ, խուճապով ցած թափվեցին կտուրներից ... Տղամարդիկ ցած թռան, պինված՝ ով ինչով պատահել եր ու սկսվեց ... Խփում էին իրար, ձեռ ու վռտ վռտում, գլուխ պատում։ Մյուսը յերկու մասի յեր բաժանվել՝ խփում էին իրար քարով, բահով դադանանկերով ...

Պատած գլուխներով, կոտրած ձեռներով մարդիկ դուրս էին վաղում ծխորի միջից, արյունաթաթախ, ցավից վռնալով ... Ամբոխը խառնվել եր իրար, ալլևա դժվար եր լծանալ՝ ով ում հետ եր կռվում։

Քահանան փորձեց դապել։

— Որհնյալ ժողովուրդ ... — բայց նրան լսող չկար։

Վաղդենի ցածում կանգնած տղաներն աշխատում էին համադարկելով արգելել սարից իջնողների առաջ դալը ... Մի քանի ձիավորներ քշեցին ձեռքը, վոր ուժեղացնեն Սմբատի թևը, բայց հենց առաջին կտուրին հասած՝ յետացրած կաթնաթյով ջուրը չըրջեցին նրանց վրա։ Նրանք դեռ ուշքի չէին յեկել, վոր հարևան կտուրից տապալկով մոխիր ու հող թափեցին։

Այրվածքներից մորմոքելով և աչքերը հող ու մոխիր լցված, նրանք հետ դառան՝ ցավից տնջալով, աչքերը տրորելով և անլուր հայհայանքներ թափելով ...

Մուրադի մարդիկ սկսում էին հուսահատվել։ Արդեն վերջանում էին նրանց փամփուշանները, ուժերն անհավասար էին ... Կարմիր դրոշակը ծածանվում եր նոյեմի ձեռքին, նա աշխատում եր խրախուսել տղաներին։

Վաղդենը նոր նկատեց, Վոր կամավորները իր դեմ են կրո-
վում: Կրճատացրեց աստամները և ավելի կատաղեց ... Սարի վրա
յերեւալեմի դեպի թիկունքն ուղարկված սղանները: Վաղդենը հրճ-
վանքից հսկոաց:

— Համադամ՝ ըհ, համադամ՝ ըհ, մինչև վերջին մարդը կատո-
րել...

Մուրադը հասավ ընկերներին այն ժամանակ, յերբ Վաղդենի
սղանները մյուս կողմից անցնում էին դեպի թիկունքը ...
Մուրադին տեսնելով, Նոյեմն ուրախացած ճչաց: Տղա-
ները նոր ուժ առան: Նա բարձրացրեց ձեռքը և ուռմբը նե-
տեց դեպի վեր մառլցող խումբը ... Պայթեց ուռմբը, լեռան
կրճից հնչեց արձագանքը. մի քանի վայրկյան ձայնը ժայռերին
և խիվում և հեշում ու դրնդում...

Այդ բուռն ձայնի մեկը սարից նկատեց, Վոր մի խումբ ձիավոր-
ներ բլուրի տակի, վերջին վոլորապատույտից անցան հովիտը և
սրբաշավ դեպի դյուղը քշեցին ... Մի բուռն բլուրի հայացքնե-
րը կանգ առան այդ ձիավորների վրա:

— Կարմիր դրոշակ...

— Մերոնք են ...

— Մերոնք են ... մերոնք...

— Ուռա՛...

Թնդաց ուղը, և վաղեմիորին սղանները, գոտեպնդված՝
դրոհ ավլին դեպի ցած ... Թիկունքից լավեց հրացանի ձայն:

Մուրադն առաջ անցավ ու կանչեց.

— Ի՞նչ հետեից, — ու ձեռքն ուռմբերը նետելով, նրանք
սկսեցին իջնել:

Հետվեց հրացանի ձայնը լսելով, ցածից յեկող ձիավորները
մտրակեցին ձիերին, մի քանի բուռն լուր, հասան ու մեծ դար-
պասով դյուղ մտան:

Ծածից մի քանի տեղից լավեց ուռմբերի պայթյուն:

Վաղդենը սարսափած՝ շուրջը նայեց: Սարից սղանները սկսել
էին հետ նահանջել:

— Բայրճե՛կներն են, — լավեց ամբոխի միջից:

Վաղդենը կատաղած, մտրակեց յուր նժույղի կողերը, կար-
ծեա դա յեր մեղավոր յուր անհաջողության մեղ: Զին ծառս յե-
ղավ, սմբակներով քանդեց դետինը և սրտնեղած խրխնջաց ...
Քարերից կայծեր թռան:

— Հասի՛ր, տես ովքեր են ...

Մեկը սլացաւ, մի քանի րոպե անց, դռնատ հետ. յեկաւ, ինչ վեր բան մտնողաց Վաղդէնի տեղանքին:

— Հասիւր տղերանց ... թող ճղեն վերին դուռը... չո՛ւտ... ու բաց թողեց ձիւ գլուխը, մարակեց և ճղելով ամբողջ յերկու մասի, գլուխը կորցրած սլացաւ...

Կամաց-կամաց նրան միացան աղաները և դեղակի պէս գետի վեր սուրացին:

Կուտրեներից հող, մոխիր, ջուր թափեցին և հրհռացին, իսկ քարերը հասնում եյին նրանց հետևից: Նրանք հետ չեյին նստում. մոխրչում եյին փոշու, քարերի ու քրքիջների տարափր տակից:

Վերեւից ու ցածից, դրեթե միաժամանակ, յերևացին դամ-դիմաց յերկու կարմիր դրոշակներ: Վերեւից 'Նոյիմը' մի խումբ կանանց հետ, իսկ ցածից նորեկները:

Ամբոխն իրար անցաւ: Մի րոպե տիրեց լուռթյուն և հանկարծ պոթկացին ուրախության, ցնծության աղաղակներ, վորոնք յերկար ժամանակ կախված եյին ողում:

— Հալածե՛լ, — լսվեց Մուրադի ձայնը:

Մուրադի տղաները համադարկով ճանապարհ դրին Վաղդէնին և իր խմբին:

Տերտերը, աղա Վոսկանը և ունեւորները դռնատ, լուռ սպասում եյին, թե ինչով և վերջանալու այս ամենը և ի՞նչ դիրք պետք ե բռնեն իրենք այս բոլորից հետո:

Ոհանը և մյուսներն առաջ անցան՝ շրջապատված չորս կողմից: Հարցական հոյացքներով կախաղանի մոտ կանդ առան:

— Այս ի՞նչ բան ե:

— Կախա՞ղան...

— Ո՞ւմ եյիք կախելու:

— Ա՛յ, սրան...

Ոհա՞ն...

— Մուրա՞դ...

Նրանք նոր կարողացան իրար ճանաչել: Գրկախառնվեցին և յերկար ժամանակ լուռ եյին:

— Ա՛դա, սա վարպետ Ոհանը չի՞...

— Նա յե:

— Ասեա թե՛ նա յե:

— Վարպետ Ոհան, դո՞ւ յես...

— Յես եմ, յե՛ս:

— Վարպետ Ոհան, վարպե՛տ Ոհան, լսվեց ամեն կողմից:

Ու շուտով չչուկն աղմուկի վտիպեց: Ամեն մեկը հրելով, հրմշտելով մյուսին՝ առաջ եր. ուղում դալ, վոր մոտիկից տեսնի վարպետին:

— Վարպե՛տ, մի բարձր տեղ կանգնիր, վոր բոլորս ել տեսնենք, թե չե չենք համատում,—լսվեց հետի շարքերից:

Ոհանը բարձրացավ մի քարի վրա, սրբեց ճակատի քրտինքը և դառնալով ժողովրդին, հուզմունքից զողացող ձայնով՝ ասաց.

— Ա՛յ դեղացիք,—բա մոռացե՞լ եք ձեր վարպետ Ոհանին... Են ժամանակ դուք նրան չլսեցիք, ձեր ասածն արիք. ու լավ արիք, վոր չլսեցիք. մեկ եր՝ են կարդերում բան չեր դուրս դա: Իսկապես վոր յերադներ: Հիմա բանվորների հետ ապրեցի Բաղ՝ վում, մասնակցեցի քաղաքացիական կռիվներին ու շատ բան սովորեցի: Հիմա լսեք ինձ, յես ձեզ համար աքջալուսանք եմ քերել: Ել չկան վոչ թաղավոր, վոչ դաշնակցականներ, վոչ մուսավաթի ուղիներ, վս չեկ մենչեիկներ... Այսոր մենք յեկել ենք ձեզ մոտ ել հաստատելու ձեր իշխանությունը — բանլորի, ղինվորի և ոյուղացու իշխանությունը: Ես ընկերները, վոր ինձ հէա յեկել են, վորոնց դուք չեք ճանաչում, սրանք ել ձեր բարեկամները, ձեր ընկերներն են: Սրանք ձեզ կհասկացնեն, թե ինչ բան ե խորհրդային իշխանությունը: Տապալվեց ձեզ կեղեքողների, ձեր արյունը ծծողների իշխանությունը... Դուք եք աշխատողը, ձերն ե հողը... Կեցցե՛ք խորհրդային իշխանությունը ուռում՝...

— Ուռում՝,—լսվեց այս ու այն կողմից մի քանի ձայն ու լոնց:

— Ծանապա՛լւ՛ս տվեք... Թողե՛ք... Թողե՛ք... Ո՛ւր ե... ո՛ւր ե... Հանկարծ լսվեց մի կանացի ձայն ամբոխի միջից, վոր ճանապարհ բանալով, շնչարդեւ դուրս պրծավ, կանգ առավ կախաղանի մոտ, գրկեց սյունը և ել չկարողացավ առաջ գնալ:

Ոհանը տեսնելով մօրը, առաջ գնաց: Մայրը սրկվեց սյունից և ընկավ վորդու գիրկը:

— Յեկած ճամբր՛դ մատաղ, Ոհան ջա՛ն: Ախար պառավ նա՛նիդ աչքը ջուր կտրեց:

— Նանի՛՜... Նանի՛՜...

— Նանին մեռնի անունիդ, բալա՛ս:

Ոհանը գրկեց մորը: Մի քանի վայրկյան լուռ, աչքերը խուփ մայրը նվազած մնաց վորդու գրկում ապա աչքերը բանալով, հրճվանքով մի քանի վայրկյան նայեց, և ուրախության արցունքները մեծ-մեծ կաթիլներով գլորվեցին աչքերից:

— Նանի'...

— Անունի՛դ մեռնի նանդ, Ոհան ջա՛ն, — մոմշաց ես յուր պառաւած ձայնով և գրկեց տղայի գլուխը, կպցրեց կրծքին: — Յեկա՞ր, յանի, ելի յերազ չի՞ տեսածս...

— Ի՞նչ յերազ, նանի' ... Յեկել եմ, ա՛յ, տես՝ ես ել ընկերներս. յեկել ենք՝ ճիշդ համար, աղքատների ու խեղճերի համար կյանք ու արեւ ենք բերել:

— Արեւիդ մատա՛ղ...

Նոյեմը կանգնած եր նրանց մոտ, մի ձեռքում դրոշը բռնած, մյուս ձեռքով սեղմած շրթունքները, վոր ուրախությունից չըճէր...

— Նոյեմ'...

Կանչեց Ոհանը, վորը յելավ, մի քանի վայրկյան լուռ նայեց Նոյեմին՝ առանց ձեռքը բաց թողնելու... Ուղեց մի բան ասել, բայց ժպտաց ու վռչինչ չառաց: Նոյեմը քիչ գունատ, դողդոջուն շրթունքներով չչնջաց.

— Ոհան ... ընկեր Ոհան ... ու ել բան չկարողացավ ասել:

Վոսկան աղայի խումբը լսեց, վոր յեկողն իրենց վարպետն և, խրախուսեց մի քիչ մոտ յեկան, բարի դալուստ մաղթեցին, մորն աչքալուսաճք ասին: Տերտերն սովելի մոտ յեկան. ճանապարհ տվին, գլուխը կախ, յերկու տակ յեղած՝ մոտեցավ, մի քայլի վրա կանգ առավ, մինչև այդ գետին խոնհարած գլուխը՝ կարծես ճիգ դործ դնելով՝ բարձրացրեց. մեջքը մնաց կորացած: Գալիս-դանի վրա հենված՝ նա ձեռքի խաչով խաչակնքեց ամենքին և անդդերեղմանային ձայնով մրմնջաց անտառ բերանով.

— Խաղաղությո՛ւն ամենեցուն... Բարի լինի ձեր դալը, դավակներս ... Աստծո որհնությունը թող անպակաս լինի վրաներիցդ...

— Վա՛, տերտեր, — դարմացած կանչեց Ոհանը: — Դեռ սա՞ղ ես. ափերի՛մ: Ձեյի կարծում, թե մեկ ել կտեսնեմ:

Տերտերի հանդիսավոր տոնն ընկավ: Նա մի քանի վայրկյան նայեց Ոհանին, վիրավորված՝ մի շարժում արավ, բայց իրան զսպելով և կատակի տալով՝ շարունակեց.

— Հի՛ հի՛ հի՛,—կոտորտված ծիծաղով ծիծաղեց նա, ծամ-
ծմեց լիդերքը: Չմեռա, ձե՛ր գալուն եյի սպասում: Լսեցի, վոր
յեկեկ ես, ուրախացա, ասացի, յեկեկ ե, ասել ե՝ սարերից ջուր
կհանի, մեր չոլերը կջրի ... հի՛ հի՛ հի՛: Սաղ մնացի, վոր տես-
նեմ ելի ի՞նչ բաներ եք հնարելու ջահելներդ ... Ծերուկթյան
վրա չեն ծիծաղի, աստված կպատժի,—լրջանալով նկատեց նա:

— Քեֆիդ նայիր, տերտե՛ր, ու լսիր նոր մարդկանց,—և
թողնելով մորը՝ դարձավ ժողովրդին: Մի քանի պառավներ չըր-
ջապատեցին Ոհանի մօրը:

— Համագոլղացիներ՛, միտինդը հայտարարում եմ լացված.
Ընկեր Յեղեկը ձեզ կրացատրի, թե ի՞նչու յենք յեկեկ, ո՞վ ենք:
Խոսքը ձերն ե, ընկեր Յեղեկ՛:

Ամբոխը, վոր մինչև այդ լուռ սպասում եր, նորից իրար
անցավ: Այլիլի մոտ սեղմվեցին իրար և ականջները չորս արած,
վեր եյին ցցել գլուխներն իրար ուսերի վրայով:

Ընկ. Յեղեկը, վոր բեխ-մուրուք ածիրած, կարճ խուլած
մազերով, կարճահասակ, ակնոցներով, մոտ 28 տարեկան տղա
յեր, հանեց հագի շինելը, տվեց ընկերոջը, բարձրացավ քարի
վրա, մի քանի վայրկյան նրանց գլխի վրայով հայացքը հեռու՝
տարածության մեջ, սուղած, կարծես չգիտեր վորտեղից սկսել
և սկսելու ձև եր փնտռում: Սպա մի քանի անգամ հաղաց ու
ասեց.

— Ընկերներ՛, դուք յերեւի կցկտուր կերպով իմացել եք,
վոր Թագավորը չկա, վոր կռիվը վերջացել ե: Բայց մարդիկ չեն
հանգստանում և կռիվը չի վերջանում: Թաղավորը բուրժուա-
ների, հարուստների գլուխն ե: Նա խեղճերին հավաքել և, տա-
րել, լցրել Թաղանթի բերանը, վոր նրանց արյունով նոր-նոր յեր-
կրքներ նվաճի, վոր շուկաներ ձեռք ձգի: Հիմար, վոչխարի նման
մասսաները գնում եյին դեպի մահ, դեպի ուր քշում եյին նրանց
Թագավորի շները:

Դաշնակ, մուսալիաթ, մենչեխիկ և բոլոր մյուս հակահեղա-
փոխական կուսակցություններն աշխատում եյին այդ ծրագրի
համար: Վերջապես հնչեց Լենինի հուժկու ձայնը, հնչեց այնքան
ուժգին, վոր ցնցվեց աշխարհը: Մեր կուսակցությունը Լենինի բե-
րանով հասկացրեց մասսաներին, վոր մեղ խաբում են: Կրօն,
հայրենիք — բոլորը հնարել են իրենց շահերի համար:

Յեւ այսօր այդ բորենիների ու գիշատիչների վոհմակը վո-

չընչացած ե: Չկա ցարը և յուր չինովնիկները վոհմակներ՝ ա-
չալնիկ, պրիստով, ժանդարմ, դարադավոյ, ուրյադնիկ — բոլո-
րը հաղթահարված են, ընկած մեր վոստների տակ: Մենք ջախջա-
խեցինք այդ յոթ գլխանի վիշապի գանդը և մեր ձեռքն առանք
յերկրի իշխանութիւնը: Մենք կիսկենք նրանցից հողը, վոր այս-
քան տարիներ ապրիրին վերպով յուրացրել, սեփականացրել ու
լավում եյին, կիսկենք ու կտանք յուր խեղճական տիրոջը — աշխա-
տավորներին ... Կեցցե՛ խորհրդային իշխանութիւնը, կեցցե՛
բանվորների և գյուղացիների դաշինքը, թող կորչեն՝ բուրժուա-
դիան, տերաւերը, կրօնը, վոր ինչպէս թմրեցնող հաշիշ այսքան
յերկար տարիներ քնեցրել ե մեզ ...

Տերտերը դողալով ուղեց վեր կենալ, կրկին ընկաւ, դունաստ-
վեց մեռելի տեւ ... Հանկարծ արյունը դեպի գլուխը հոսեց. գեմ-
քը ծածկվեց կարմիր բծերով. բարձրացրեց դաժապանը, բայց
խոսել չկարողացաւ և մտնելով ուղեկցի թիւը՝ որորվող քայլե-
րով արագ-արագ շարժվեց մի քիչ առաջ, ապա նորից կանգնեց և
հուզված ձայնով ճշաց.

— Աստված կապտով սատանայից մոլորվածներին: Նզովք
նրան, ով սրտից կհանի աստո սուրբ պատկերը: Հիսուս—Քրիստոս
որ կա՛ն նրանց գլխանը: Ով չի ուղում դեհներ բաժին դառնալ, ով
չի ուզում, վոր աստծու ցասումը նրա յոթ սերունդների վրա
պայթի — հեռո՛ւ այս նզովյալներից, այս ժանդախտով վարակ-
ված մարդկանցից ... Դեպի՛ յեկեղեցի. աղոթենք մեր մեղքերի
քավութեան համար ... Տիրացո՛ւ, դանդերը ... Ժողովո՛ւրդ ...

Գյուղացիները վախեցած՝ մեկ նորեկների կողմն եյին յա-
յում, մեկ տերտերի և լուռ եյին:

— Ի՞նչ եք մոլորել, ա՛յ խալիս, մեր խեղճերի համար փրկու-
թիւն ե յեկել, ես մարդիկ որ ու արե են բերել, կանչեք՝ ուռ-
ոս՝ ...

— Ուռոս՝ ... ուռոս՝ ...

Այլիլի բուռն հնչեց ուռան և լռեց Մուրադի խոսքի վրա:

— Գեղացի՛ք, հասկացե՛ք ես ընկերով ասածը: Հարուստները,
տերտերն ու իշխանութիւնն ունեցողները հալածւի քի շատ քացի-
քացի պիտի անեն: Բա հե՛շտ բան ե իշխանութիւնից դրկվելը:
Փայանդուկենց Հազոն լավ ասաց, վոր որ ու արե ենք բերել ձեզ
համար: Եղ հարուստներին տված ձեր վեքսիլների մեջ թող աղս-
վոսկանը, ճուղուրենց Բարսեղը, աղա Պողոսը բռնութի փաթա-

թե՛ն: Եւ պրծալ նրանչ իշխանությունը, դուք ձեր պարտքը չատունց եւ, Վոր տվել, պրծել եք: Հիմա մեր բանվորը, գյուղացին իրանց համար կառավարություն կընտրեն, լալ չեղալ՝ ուրիշը կընտրենք: Այլիբրը դժվար եւ, սխալներ չատ կլինեն, պետք ե ոք ու դիշեր աշխատենք, սովորենք... կսովորենք, վորովհետեւ խեղճի ցալը խեղճը լալ կհասկանա ու ցալին՝ ճար կանի. միացած, ձեռք-ձեռքի տալած կկառավարենք: Ես քարուքանդ յեղած աշխարհը կչինենք եւ կսանձահարենք սղարակներին, տերտերներին, Վոր մեր արյունը ծծելով են տողել ու կզառնանք մեր յերկրի, մեր աշխատանքի տերը:

— Աղա՛, Մուրադ, եդ ինչե՞ր ես դուրս տալիս, — կանչեց աղա Վոսկանը:

— Աղա Վոսկան, մենք քեզ հետ հլա դործ չատ ունենք:

— Որհնյալ ժողովուրդ, հանո՛ւն Հիսուս Գրիստոսի, չգայթաղվիք սատանայից, չընկնեք մոլորութեան մեջ: Տերն մեր Հիսուս Գրիստոսը չխաբից սատանայի վորդայթներից: Մենք եւ պետքեզ զդուշ լինենք՝ ծուղակ չընկնելու... ցրվեցե՛ք ձեր տները եւ տերն մեր տատլած տմենակարող թող պահապան լինի ձեզ: Մերարտավանությունը եւ որինաղանցությունը միշտ պատրժվել եւ կպատժվի...

— Ա՛յ, խալիս, ճանապարհ տվեք՝ եդ սեահողի ու սեաղղեստները հեռանան. դրանց տեղը չի, դրանց հետ հաշիւներս հետո կմաքրենք: Մենք եսոր դործ չատ ունենք: Միտինդը չարունակվում ե:

Տերտերն արագ մտտեցալ հարուստների խմբին ու հուզմունքից դողալով՝ դժգույն շրթունքներով շնչաց.

— Հեռո՛ւ այս ժանդախտից:

Նրանք շարժվեցին դեպի յեկեղեցի, մի քանսը միացան նրանց խմբին, խեղ դղիր Կարապետն՝ աչքերը ճաճալացնելով՝ մի քանի անգամ վաղեց նրանց հետեից, հետ յեկալ ու ժանդտաւած ծայրով ճչաց.

— Ա՛յ գեղացիք, անաստլած իշխանությունը մեղ պետք չի, մենք մեր իշխանությունն եւ ունենք, մեր կառավարությունն եւ...

— Ե՛յ, քոսոտ շուն... ոադ յեղիր: Վաղիր թուլի պես, հասիւր տերտերիդ: Մենք քո իշխանների գլուխները արորեցինք բայլչեիկների կրունկներէ տակ: Ռա՛դ, թե չե դատարկ գլուխդ քո ձեռքի դադանակով կիշրեմ:

Գղիբը վախեցած շուռ յեկավ և վազելով հասավ նրանց :

— Պարոն ջա՛ն :

— Եւ պարոններ չկան :

— Ընկեր ջան, մի դրուստ ասա՛, յանի եղ ասածներդ յերա՞զ ե, թե՞ ... ականջներին չեմ համատու՛մ, թվում ե, թե մեզ եք ձեռք առել, վոր վրաներս ծիծաղեք: Ախար դա լինելու բան ե :

— Քեֆդ քոք պահի, յեղևլ-սլրծել ե: Թող մի քիչ կարգէ ընկնենք, եղ հարուստներին իրանց տեղը նստացնենք: Դրանից հետո յել կանցնենք ջրին, ջրի մասին հոգալուն: Շատ չի անցնի՝ մեր գեղի տակի հողերը կկենդանան, շունչ կառնեն: Թո՛մայի ձորը մի հակա լիճ կգառնա և եղ հակա լեշը կյանքով կլցվի ... Կորչի՛ բուրժուազիան, կեցցե՛ մեր իշխանությունը :

— Ուռռա՛ ... ուռռա՛ ...

Ամբողջ ժողովուրդը, մեկի պես, թնդացրեց լեռներն ուսայի աղաղակներով :

Զյունը դեռ նոր եր ակսել հալվել :

Ինությունը սառույցների տակից տեղ-տեղ բարձրացրել եր գլուխը և սեխն եր տալիս: Գողթի յեր բարձրանում արևի տակ ջերմացած խաղողի գերեզմաններից :

Լեռների գագաթների ձյունը համառում եր, չեր ուղում տեղի տալ տաք արևին և ամուր կպած խոր ընկած ժայռերի կրծքին՝ չողշողում եր արևի տակ :

Տարափոխիկ առաջին թռչունները, վոր շտապել եյին տաք յերկրներից վերադառնալ, մոլորված այս ու այն կողմ եյին թռչկոտում ու լալաղին, վողորմելի ձայնով ճչում հուսահատ :

Գարուն եր գալիս :

Ավելի ուժեղ պայթեց ամրոցը և անձրևը հորդ շիթերով տեղորորդ, և լեռներն իրար ձայն տվին: Արձազանքն առաջ այդ ձայնը թևերի վրա, տարալ հեռու, կապտին տվող լեռներին, վորոնց գագաթների ձյունը, թվում եր՝ յերբեք չպիտի հալվի :

Ավելի ուժեղ պայթեց ամրոցը և անձրևը հորդ շիթերով տեղաց: Զյունը, վոր կարծես դիմադրում եր արևին և չեր ուղում խառնվել սևացած հողի մերկությանը, այլևս անկարող դիմադրելու՝ զայրույթից լաց յեղավ, և առվակները խուճապով ցած նետեցին իրենց, խոր ակոսելով լեռների կուրծքը :

Ցիտիտան վտակները, չանդուտելով լեռների կողերը, սղդ-

սոր-պղտոր, արագահոս, վոլորապտույտ ճանապարհ բանալով, դորթեցին և իրար միանալով, թափվեցին ցածում հոսող գետը:

Դեռ եւ դուրս պրծալ ասպառածյա վանդակից և բաշը թափ տալով՝ մոնչաց:

Թռչունները պահպտեցին ժայռերի ճեղքվածքներում: Գայլ ու աղվես, եղ ու արու իրար գտել, թաղնվել եյին վորջերում: Երկչոտ նապաստակը քարից քար եր ցատկոտում՝ մի տեղ թաղն- չկելու համար:

Այդ լեռների մեջ մի բլրի ստորոտում կուչ եր յեկել յերկա- թուղու վերջին կայարանը: Այդտեղ վերջանում և յերկաթուղին, և լեռների միջով վեր ե բարձրանում վոլորապտույտ խճուղին:

Անտարեր բնության այդ հուլիին, կայարանից հնչեց շոգե- մեքենայի սուլիչը՝ հանդուգն, համարձակ, և վազոններն իրար բաղխելով, կանդ առան՝ շղթաները դնդացնելով. իսկ անձրեւը վերակից ծեծում եր վազոնների կտուրը թախծոտ խշշոցով:

Շինանյութերով բեռնավորված առաջին գնացքը կանգ առաւ այդ կայարանում, և կրկին հնչեց չչակը՝ հաղթական, վորոտ ու կայծակ արհամարելով:

Ամպերը ծվեն-ծվեն յեղած՝ լողում եյին դեպի հարավ: Ամ- պերի միջից տեղ-տեղ կապտին և տալիս պարզ ու հստակ յերկին- քը, իսկ յերկիրը հանդիստ փռվել ե, մեկնել վոտները, շնչում ե անդորր...

Անընդհատ, լեռներով դեպի վեր ե բարձրանում խճուղին և կորչում ե լեռների մեջ:

35 կիլոմետր ճանապարհը ձգված ե լեռներով մինչև Դ. գյուղը:

Լեռների միջի այդ կայարանը, խճուղին այդ լեռներում կեն- դանություն են ստացել: Ամեն որ մարդատար գնացքների պոչից կտրված 3—4 վազոն շինանյութ եր հասնում:

Փուրդոնների զղրդոցը, ուղտերի քարավանի անուշ գնդոցը չեր կտրվում այդ՝ մինչև այժմ վոչ բաւուկ խճուղու վրա:

Կայարանում առավոտից մինչև ուշ գիշեր լավում եյին բան- վորների աղմուկը, ռեսերի դնդոցը:

Վազոններից կրում եյին ցեմենտի տակառներ, փայտեղեն, մեքենաներ, լայն խողովակներ:

Առաջնորդը սկսում էր աշխատանքը: Կյանքը յետում էր:

Վարդանների ահագին աղմուկով իջնում է ցած եյին դշում ծանր թուջի կտորները:

Մի քանի ուր է, ինչ փոշոտ, քարքարոտ խճուղու վրա դղբ-դալով, ահագին աղմուկով, նուալով բնուան տակ, քարերի վրա-յից ցատկոտելով վեր են բարձրանում շինանյութերով բարձված 4 ձի լծած ֆուրգոններ: Ձիերի վրայից վտրոշի յե բարձրա-նում. տնքալով՝ նրանք քայլ առ քայլ առաջ են տանում ծանր բեռը, լարելով իրենց ուժեղ մկանների ամբողջ կարողությունը:

Բանվորների մի ստվար խումբ շտապ կարգի յե բերում ա-վերված խճուղին, մաքրում դետաքարերից, վորոնց այնպես առատորեն քչել, բերել են սարերի անձրևաջրերը:

Մութ է:

Անթափանցելի խավար:

Մուգ կապույտ յերկինքն այստեղ, այս լեռներում կարծես ալելի բարձր է: Աստղերը կարծես ծակոտիներ են, վորոնց միջից յերևում է մի պայծառ լուսավոր աշխարհ և այդանսահման կապույտը մի վարադույր է՝ մեր աչքերից թափանցելու այն լուսավոր, պայծառ աշխարհը:

Հեռվում, շատ հեռվում, խավարի մեջ լսվում է դետի թույլ ձայնը:

Ահալի յե չրջապատը:

Չորս կողմից բարձրացող լեռները վարդապետ են աղղում:

Չորի բերանին լույս է յերևում փոքրիկ, աղոտ մի լույս: Մի քիչ հեռու մի ուրիշը պլսվում է, աչքով անում և կարծես ահա պլ-տի մարի:

Լուռթյունը կապարի պես ծանրացել է այդ հովտի վրա:

Շո՞ւն է, թե՞ դայլ է վորոնում:

Չորի գլխից կարճ ընդհատումներով լսվում է այդ ձայնը, վոր մերթ մոտենում է, մերթ ալելի հեռվից լսվում:

Վարանդ լույսերն են, այնտեղից լսվեց շների հաջոց և չրդ-թանների ձայն:

Քիչ անց՝ նույն տեղից թնդաց հրացանը: Արձադանքը փչրվեց յեռների մեջ ու լեց:

Կարվեց դայլի վորոնոցը, վոր հե՛չում էր այնպի՛ս թախծոտ:

Շները հանդարտվեցին, ու կրկին տիրեց խոր լուռթյուն:

Բայց ահա կրկին...

Ավելի հեռվից լսվեց քաղցած դայլի վողբաձայն վռոնոցը—
ավելի թախծոտ ու ճնշող :

Լուսը բացվում է :

Ահա մի վրան : Կիսամութի մեջ հաղիվ է նշմարվում : Մի քիչ
հեռու ստվերագծոված է մեկ ուրիշը :

Այնտեղ, ուր Թոմայի վանքի փլատակներն եյին, յերևաց
տախտակներեց շինված մի ընդարձակ ծածկոց, վորի տակ իրար
վրա դարաված են ցեմենտի տակաոններ, տախտակներ, ռելսեր,
խողովակներ և այլ շինանյութեր :

Արևը դեռ նոր եր գլուխը հանել Կոճղասարի հետևից, յերբ
Ո. քաղաքից, Վոսկեձորի գյուղերից, ամեն կողմից սկսեցին չա-
րան-չարան, խմբերով դեպի ձորը գալ բանվոր-գյուղացիներ : Կես
ժամ անց՝ ամբողջ հովիտը, ձորը լցվեց մարդկանց ձայներով :

Ջնդաց քլունգը՝ զարնվելով կարծր գրանիտի ապառաժնե-
քին :

Աշխատանքի որը սկսվեց :

Ձորի գլխին, ձորի մեջ մարդիկ մեղունների նման իրար ան-
ցած՝ վիտում եյին :

Դ. գյուղից, Ո. քաղաքից, չըջակա գյուղերից ամեն ուր նոր-
նոր բանվորներ են գալիս :

Տախտակից շինած գրասենյակը լեքն է նոր բանվորներով :

Ինժեներ Ղամբարյանը, վորը ղեկավարում է աշխատանքները,
մտադիր է յերկու տարուց վերջացնել ելեքտրակայանի և ջրամ-
բարների գործը, ու անապառ յեռանդով, ամբողջ որը վոտքի վրա՝
հսկում, ցուցումներ է տալիս :

Ձորի գլխին, գետից սկսած ջրանցքն են փորում, ձորի ավա-
ղաններն են մաքրում, ցեմենտով են լցնում կապածելի տեղերը,
վոր ջուր չդողան : Ելեքտրակայանն արդեն մի մետր բարձրա-
ցել է դետնից :

Ամայի ձորը փոխվել է մի մըջնոցի, ուր մարդիկ ժրջան մըր-
ջունների նման կառուցում են վարպետ Ոհանի ջրամբարները :

Միալար աղմուկի միջից մերթ ընդ մերթ վորտում է գինա-
միտը, և լեռները թնդում են սարսափած :

Վարպետ Ոհանը հաճախ գալիս եր դիտելու աշխատանքները
և հրձվանքից ժպիտը չեր իջնում շրթունքների վրայից :

Նա կատակներ եր անում, խրախուսում, թափրի դցում, թե ո՞վ ալիւրի յալ կաշխատի, իսկ ինժեներին հանդիպելուց՝ ծաղրում եր ինքն իրան, վոր ախճան միամիտ եր, վոր կարծում եր, թե հնարավոր եր սեփական ուժերով, դյուղացիների հետ իրագործել այդ հսկա ծրագիրը և սրտանց ծիծաղում եր յուր տգիտության վրա:

Որորի վրա արագանում եյին տեմպերը: Ինժեներ Ղամբարյանն ամբողջ որը բանվորների հետ եր. դրդում եր ծուլելիքին, խրախուսում աշխատսերներին, վոր յեռանդ չխնայեն:

Տեխնիկները, տասնապետները, բանվորները, գրասենյակային աշխատավորները հարգում, սիրում եյին նրան և միմյանց մրցման եյին հրավիրում: Աշխատանքներն արագ թափով առաջ եյին գնում: Բայց նա խնայել չգիտեր, թե իրացողների վերաբերումամբ անխնա եր, դաժան:

Ոչհանոցից ծուխ եր բարձրանում, վորտեղ 150 մարդու համար թեյ, նախաճաշ և ճաշ եր պատրաստվում: Իսկ խոհանոցից քիչ հեռու, աղբակույտի վրա դեսից-դենից հավաքված քաղցած շներ եյին գզգզվում — վոսկորի համար:

Բանկոտպի խանութում գնդիկներ չկային. վարչը դրդված եր հաշիվներով, իսկ գործակատարներն անդործ եյին. նրանք սպասում եյին չչակի ձայնին, վորից հետո ել քիթ սրբելու ժամանակ չեր լինելու:

Ելեքտրական լույսերը ձորի գլխից իջնում են դեպի հովիտը: Գորշ ու մուսլ լեռների մեջ այդ լույսերը լուսատու հրթիռների են նման, վոր դեպի յերկինք են նետել և նրանք քարացել են տեղներում:

Հովիտում, յելեքտրական լույսերի տակ, յերևում են սպիտակ տնակներ, իսկ ձորի գլխին հաղիվ նշմարվում ե ելեքտրակայանի ստվերադիծը:

Լույսը լացվում և: Հորիզոնը վարդագույն ներկվեց:

— Սուր ժանիքներով, մշուշի շղարշի միջից նշմարվում են հեռվում կապտին տվող լեռների դաղաթները:

Ալիւրի մոտ, հովտի վերջում գետն ե տեղ-տեղ բարձրացրել մեջքը քնից նոր վարթնած կատվի պես և դալարվում և՛ նեղ ալիւրի մեջ կաշկանդված:

Աղոտվների մի խումբ արագ անցավ ձորի վրայով և անձայն իջան աղբակույտի վրա:

Սարերից լավեց կաքավների յերգը, փոքոնք իրար ձայն տալով, սիգանեմ քայլում են դրանիտյա դղյակներում: Ահա մի աղվես՝ թաղնվելով քարերի հետևում և մերթ դուրս դալով քարերի արանքից, զգուշությամբ, փոքրապտուկա փոքսող անելով քարը և տալիս յուր թալ պոչը: Նա անցավ բլրի հետև, թաղնվեց:

Արևելքը կառ կարմիր կտրեց: Լեռների դադաթները շառագունեցին, երեքտրական լույսերը միանգամայն հանգան: Արևը մի գունդ շիկացած յերկաթի նման յերևաց Կոնդ լեռան յերկու սրածայր դադաթների միջև: Ամբողջ ձորադլուխը փողողվեց արևի լույսով. աստիճանաբար ճառագայթները դեպի ցած սահեցին և լուսավորեցին թոմայի ձորն ու հովիտը:

Ձորի գլխին ելեքտրականի շանթարեկին կպած ծածանվում եր կարմիր դրոշակը:

Պահակներ են կանգնած բարձրում, ձորի գլխին և ցածում՝ ձորի բերանին: Այդ հարյուրավոր տարիներով ամայի հովիտը կենդանացել է: Փոքրիկ, սպիտակ տնակների առջև ծառեր են բոյ քաշել և խոտերի մեջ, շնկչնկացող աղբյուրի շուրջը, ծաղիկներ են բացվել և դուլները դեպի արևը դարձրել:

Վարպետ Ոհանի յերազն այսօր իրականանում է:

Վերին գետի դարավոր ընթացքը փոխվել է. նրա ջուրն այսօր առաջին անգամ պետք է ջրանցքով անցնի և ջրվեժ դարձած, թափվի թոմայի ձորը: Այսօր գետի յերախը կաշկանդող շլոյլը պիտի բացվի: Ձորի բոլոր շլոյլները պիտի բացվեն:

Կլցվեն բոլոր ավազանները, կծփան լճակները արծաթաջրված լուսնի լույսից, ծիփանքի հետ խաղեր կխաղան արևի ճառագայթները: Ամառվա տոթ որերին, վաղորդյան զովին լեռներից կիջնեն կաքավ ու յեղնիկ և նապաստակը՝ թափ տալով լայն ականջները...

Թոչուն ու դադան, փոչխարի հոտ և նախիր այստե՛ղ, այս լճակների մոտ կդան հաղեցնելու իրան ծարավը:

Պտղատու ալբիներով կծածկվի ամբողջ հովիտը: Թեթև դեփյուռը կչնկչնկա ծառերի տերևների մեջ:

Կթնդա տրակտորը, պատատելով կույս հողի կուրծքը: Թունավորները, սարսափից ահաբեկված, կթաղնվեն բարձր ապառաժների մեջ:

Կոլխոզի ու խորհրդային տնտեսության մեջ կծփան ցորենի և գարու արտերը, սպիտակ զանգակածաղիկների պես կկախվեն բամբակի փաթիլները, խաղողի ալբիներում խնամքով կշարվեն

շարան-շարան խնձորի, տանձի, կեռասի ու բալլի ծառուղիները. ծիրանը կժպտա տերեւների միջից, նաղլու գեղձն աշնանը կկաթի կանաչ խոտերի վրա, ինչպես մի անհայտ թռչունի սպիտակ ձվաներ, թաղնված կանաչահոտ բնի մեջ: Ալիբուխարան կգեղնի հակինթի նման, և նշաձև կորիզը կփայլի նրա վրձքի մեջ, ինչպես ոռնադենյան նկար: Յեւ կ ի՞նչ լի՞նչ պտուղներ չեն հասնի այդ յերբեմնի ամայի անապատում, ուր ոճն ու կարիճն եր բազմանում. անապատը կփոխվի ծաղկած անդամտանի:

Յնծում է հովիտը:

Այսոք հաղթության տոն է:

Վոսկեձորի բոլոր դյուղերից, Ո. քաղաքից, ամեն կողմից ելերով, ձիերով, ջորիներով դալիս են ու դալիս:

Յածի գետից մինչև ձորաբերանն ամբողջ խճուղին բռնված է վոտավորներով: Կին, յերեխա, մեծ, փոքր — բոլորը շտապում են դեպի թոճայի ձորը: Սմեն մեկն աշխատում է մոտ կանգնել դրոշակներով դարձաբոված պատվանդանին, վորի վրա գիրլյանդաների ու ծաղիկների մեջ դրված է Լենինի կիսանդրին: Այս ու այդ կողմից դիլ ճչում է զուռնան, դրմբում է թմբուկը, և արձագանգը մի քանի կողմից կրկնում է այդ ձայները, վորոնք կարծես չուղենալով հետ մնալ, իրենք ել լիաթոք միանում են այդ ցընծությանը:

Մի տեղ յալլի յեն բռնել, մի ուրիշ տեղ, չրջապատել են գոտեմարտողներին, մրդավաճառները քաղալակներով միլդ են լիջցնում ելերից:

Նրանք, վոր վաղ առավոտից սալլերով տեղ են հասել, ոջալս են արել. ծուխը բարձրանում է, կաթսաների մեջ խլխլթում է խաչաման:

Սա աստվածածնի տոն չի, սուբբ Սարգիս չէ, վոչ ել սուբբ Դեվորդ. սա հաղթության տոն է:

Հաղթական կամարը, վորի տակից պետք է անցնեն կենտրոնից յեկող ընկերները, դարձաբոված է ծաղիկներով ու դալար ճյուղերով:

Իանալորները հաղթական, բաց ճակատով վերջացնում են տոնի վերջին պատրաստությունները:

Չորի աջ ու ձախ կողմերում կանդնած պահակների դեմքին ել խաղում է Ժպիտը:

Այսօր, այս մեծ տոնին ամեն կողմից ուխտի յե յեկել աշխատավորութիւնը սրտի անհուն հրճվանքով, սրտատրոփ նա ապաստում ե տեսնելու, թե ինչպես տարիներով չոր ու ցամաք ձորն այսօր պետք ե հեղեղվի, ե ցածում ընկած ճաքճաքած հսկա լեռն ապահորեն ծծի կենսատու հեղուկը:

Կեսօր ե: Գորշ ու մոսյլ աշու շրջապատի մեջ տոնական զգեստներով, կանաչ, կարմիր հագած կին ու աղջիկ՝ յերգ են յերգում, պար պարում:

Ողբ թնդում ե հարյուրավոր մարդկանց գոռում գոչումով: Զուռնան ե ճշում, թմբահարը այնքան ուժգին ե հարվածում, վոր ասեա հիմա կեռ գլուխ թմբափայտը՝ պատուելով չոր կաշին՝ ծվեն-ծվեն կանի ու այնպես կլռի:

Այդ ուրախ, յերջանիկ դեմքերի մեջ մի ժայռի տաղ կուչ յեկած՝ կանգնած նայում են Մակիչն ու գլիթ Կարապետը: Նրանք մաս չունենէ աշու ուրախութիւնից, նրանց դեմքի վրա ավստսանք կա, նախանձ ու դայրույթ:

Նրանք ավելի կծկվեցին ե աշխատեցին անճանաչելի մնալ, յերբ նկատեցին Նոյեմին մի խումբ կանանց հետ, վորոնք դրոշակով իրենց կողմն եյին դալիս: Ու քաղաքից ել յերեւացին դրոշա կավոր կանայք՝ շատերն առանց չարսավի պիմանք ել չարսավով:

Նոյեմը իր խմբով մոտեցավ ու յերբ հավասարվեց Մակիչին ե գլիթին, մի քայլ արավ դեպի նրանց ու ճանաչելով՝ մի արհամարական հայացք նետեց նրանց կողմը ե ծիծաղելով անցավ:

Յերկու կանանց խմբերը գնացին իրար ընդառաջ ե թուրք ու հայ կանայք միացրին իրենց դրոշակները, ուռռա՛ կանչեցին ե խառնվեցին իրար՝ ջերմ համբոյուններով:

Հանկարծ հեռվից լսվեց մի խուլ աղմուկ, վոր հետզհետե մոտենում եր:

Զորի գլխին յերեւացին մի քանի հոգի: Նրանք ձորն եյին իջնում ե նրանց առաջանալու հետ ուժեղանում եյին ուրախութեան բուռն աղաղակները: Ամեն կողմից մոտենում ե շրջապատում եյին նրանց: Աստիճան-աստիճան նրանք ցած եյին իջնում: Բանվորներն ել ամեն կողմից վաղելով, միանում եյին իջնող խմբին: Յընծալից աղմուկը քանի դնում, մոտենում եր: Նախկին խուլ, անորոշ աղմուկը մեծացավ, ուռճացավ ե պոռթկաց հրճվանքի վոգելավորութեան ճիչը:

Զորի բերանին յերեւաց բանվորների խուռն բաղմութիւն՝

ձեռների վրա բերելով ինժեներ Ղամբարյանին և վարպետ Ոհանին:

Յաժում մասսան իրար անցավ: Հուզված ծովի պես՝ այլայլվեց, որորվեց հետ ու առաջ և իրար սեղմված՝ դրոհ տվեց դեպի ձորը:

Մի քանի բոպե վոզևորության բուռն արտահայտությունը, վորը դուրս ժայթքեց հարյուրավոր մարդկանց կրծքերից, թլնդացրեց շրջակա լեռները:

Վարպետ Ոհանն ուղեց խոսել, բայց հուզմունքից վոչինչ չկարողացավ ասել և գրկելով ինժեներ Ղամբարյանին, հաղիվ կարողացավ արտասանել.

— Սա ... սա ... գիտությունը և ... — սրտի արագ դարկեց նա շնչարգել եր լինում: Մի քիչ հանգստանալով և մտքերը հավաքելով շարունակեց.

— Առանց սրան, առանց խորհրդային աշխարհի, առանց ձեզ, առանց գիտության իմ յերազը միշտ ել ցնորք կմնար, անիրագործելի մի յերազ: Վոչ յես, վոչ մենք բոլորս միասին անկարող կլինեյինք այսքան դժվարություններ հաղթահարել: Բուրժուական կարգերում հողն ու ջուրը մերը չեր, այլ նրանցը՝ աղա Վոսկաններինը, իսկ նրանց պետք չեյին նոր ջրանցքներ, յեղածներն ել նրանց հերիք եյին, վոր տողեն, ճարպակալեն... Յես դառանցում եյի, այն կարգերում խելագարություն եր մտածել սրա մասին, իսկ խորհրդային աշխարհը իմ յերազն իրականության փոխեց: Աշխատավոր գյուղացիությունը մի շունչ, մի հոգի դարձած լծվեց գործի և այսոր նա պիտի վայելի յուր քրտնաջան աշխատանքի պտուղը: Կեցցե՛ գիտությունը և մեր խորհրդային իշխանությունը, վոր լայն ճանապարհ և բացել գիտության առաջ ... Քիչ հետո պետք ե բացվեն շտուգները, և վերին գետը կգա կյանք տալու այս դարավոր մեռելին...

Հեռվից լսվեց ավտոյի թույլ դղդղոց:

Ղամբարյանն ինչ վոր շնջաց վարպետ Ոհանին, Ոհանը բարձրացրեց գլուխը, մի քանի վայրկյան լուռ նայեց խճուղու կողմը, փոշու ամպի մեջ իրար հետևից սլացող յերկու ավտոներին և կանչեց.

— Նրանք են ... Ընդառա՛ջ մեր իշխանությանը...

Ձորի գլխից մինչև ձորաբերանը մեկը մյուսի հետեից վեր բարձրացան կարմիր դրոշներ։ Քաղաքից յեկած յերաժշտախումբը նվագեց «Ինտերնացիոնալ» և ամբոխը գլխաբաց, լուռ, աչքերը հատած սպասմանդանին կանգնած քաղաքից յեկած հյուրերին ողորում էր նրանց խոսքին։

Վերջին խոսողը գրավատեց ինժեներ Ղամբարյանի յեռանդը, վոր կարողացավ նշանակված ժամանակից 15 որ առաջ իրադործել ծրույրը։ Ծնորհակալություն հայտնեց բանվորներին, վոր ուժ ու յեռանդ չխնայեցին, իսկ վերջում անցավ վարպետ Ոհաննիս, յերկար խոսեց նրա մասին և հայտարարեց, վոր կառավարությունը նրան շնորհում և աշխատանքի հերոսի բարձր տիտղոսը։

Ձորը, հովիտը, լեռները թնդացին մասսայի բուռն վողջույթից, և յերկար չեւր ընդհատվում կեցցենների, ուռանների աղաղակը։

Ժամը 4-ից 15 բոպե անց ոչի մեջ վեր սլացավ հրթիռը և սլայթեց...

Յերաժշտությունը լռեց։

— Բանալ չլլուղները ... — ելեքտրական կայարանի հեռախոսի մեջ լսվեց ինժեներ Ղամբարյանի հուզմունքից դողացող, բայց իշխող, ինքնավստահ ձայնը։

— Բանալ չլլուղները...

— Բանալ չլլուղները... բանալ... ձայն տվին իրար չլլուղների մոտ կանգնած բանվորները։

Հրթիռն ավետեց, վոր առաջին կոհակն անցավ ջրանցքը։

Հանկարծ լռեց ամեն ինչ ... Վոչ մի չչուկ...

Հարյուրասոր մարդիկ շունչներն իրենց քաշած, լուռ, սրտատրոփ սպասում են։ Նրանք լսում են իրենց սրտերի զարկը ... Վայրկյանները ժամեր են թվում...

Բոլոր հայացքները հառած են ձորին, մի վայրկյան յերաղ և թվում այս բոլորը։ Թվում և, թե զուր են սպասում, ծիծաղելի յեն հրաշքի սպասել...

Լարված ուշադրությամբ, գլուխները վեր ցցած, ամեն ինչ մոռացած, նրանք սպասում են, կարծես մոռացել են, թե ինչի ձորը կարծես հիպնոսել և բոլորի հայացքները ... Ամեն մեկն աշխատում և առաջինը ինքը տեսնի...

Ինչ դանդաղ և անցնում ժամանակը։ Մարդիկ հողմեցին լարված դրությունից, իրար սեղմված գլուխների ծովը տարուբերվեց ... Ամբոխն սկսեց անհամբերության նշաններ ցույց տալ։

— Կամաց, վոտս...

— Սուս...

Մի յերեսա մօր գրկում սկսեց լալ:

— Ձենդ կտրիր,—կանչեցին այս ու այն կողմից:

Կրկին տիրեց լուռթյուն:

— Լսեցի՞ր...

— Հը՞...

— Ձուրն է...

— Սուս, կամաց...

— Յես լսում եմ:

— Ղալաթ ես անում: Ձենդ կտրիր:

Վոտի տակ մի շուն ընկավ և չկարողանալով դուրս գալ անհամար վոտների արանքից, մնդստալով դեռ ու դեռ եր դիպչում և վոտքերի հարվածներ ընդունում...

— Պշոլ...

— Դուրս արեք...

— Կորի՛ր, ա՛յ շուն...

— Աղա՛, մի ձեններդ կտրեցեք, ե՛՛...

— Սպասի՛ր, սպասի՛ր:

— Ասես թե լսում եմ:

— Եղպես թվում է...

Կրկին տիրեց լուռթյուն:

— Ահ... Հանկարծ դուրս թռավ հարյուրավոր կրծքերից: Գլուխների ծովը հետ դնաց ու մի վայրկյան մնաց քարացած...

— Գետը... դետը...

Մեկը հիստերիկ հռհռաց:

Ձորի գլխից, ինչպես վանդակից դուրս պրծան առյուծ՝ ոլողտոր, փրփրազեղ ալիքն իրեն ցած նետեց և փշուր-փշուր յեղավ: Առաջին ալիքին հետևեց յերկրորդը, յերրորդը, և լայնարեւան ջրվեժը, անընդհատ հոսանքով զարկեց ձորի կարծր հատակին, ժայռերին սրակեց մանրիկ կաթիլներ, ու ջրի փոշու մեջ փայլեց ծիածանը:

Մի քանի ծերունիներ ուրախությունից արցունքներն աչքերին՝ գետին բնկան և սկսեցին համրուրել հողը:

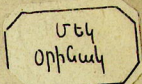
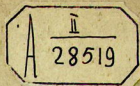
Ցնծության աղաղակները խլացրին յերաժշտության ձայնը...

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220028519

ԳԻՆԸ 2 Ռ. 50 Կ.

М. МАНВЕЛЯН
ПУСТЫНЯ ПРОЦВЕТЕТ
ГИЗ ССР Армении Эривань